

Inspectie van het Onderwijs
*Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap*

DE KWALITEIT VAN HET HOGER ONDERWIJS TEN TIJDE VAN COVID-19

Den Haag en Utrecht, maart 2022
Thematische analyse

Voorwoord

Het Nederlandse hoger onderwijs bleek in staat ondanks de coronapandemie de kwaliteit van het onderwijs in grote lijnen overeind te houden. Wel hebben studenten te kampen met de beperkingen van het online-onderwijs. Het hoger onderwijs kon dankzij alle inspanningen doorgaan en de studievoortgang bleef op peil, maar de leerervaring van studenten verschaalde en het studentenwelzijn kwam onder druk staan. Het algemene beeld van de kwaliteit van het onderwijs ten tijde van de COVID-19 maatregelen is gemengd.

Dat is in het kort de belangrijkste conclusie uit dit onderzoek dat wij als de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) en Inspectie van het Onderwijs in gezamenlijkheid uitvoerden, in opdracht van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). Dit onderzoek geeft een landelijk beeld van de effecten van de coronamaatregelen op de kwaliteit van het hoger onderwijs.

Want ook voor het hoger onderwijs was de coronapandemie even onverwacht als ingrijpend. Maar de universiteiten en hogescholen deden wat ze konden en wisten in een zeer kort tijdsbestek online-onderwijs te realiseren en vervolgens systematisch te verbeteren. De instellingen hielden vast aan de bestaande eindkwalificaties, de bestaande structuren, zoals medezeggenschapsorganen en examencommissies, bleven functioneren en we zien dat de kwaliteitszorgcyclus continu heeft gedraaid. Voor de meeste studenten lijkt er geen negatieve impact te zijn geweest op de studievoortgang. Studenten blijven overwegend gematigd tevreden met het onderwijs tijdens de coronapandemie. Ook blijken ze positief over de snelle omschakeling naar online-onderwijs. Voor een grote groep studenten kan echter het online onderwijs het reguliere onderwijs van voor de coronacrisis niet evenaren.

Verder zijn er ook serieuze zorgen over het welbevinden en de leerervaring. Studenten hadden het zwaar, en velen hebben last van toegenomen somberheid en verminderde motivatie. Ze maken zich zorgen over een volwaardige studieloopbaan. Het contact en interactie met docenten en medestudenten wordt gemist. Ook onderwijsinhoudelijk liet de pandemie zich voelen; we kunnen niet uitsluiten dat studenten door het online-onderwijs een achterstand hebben opgelopen in hun sociale en persoonlijke ontwikkeling. Ook verschaalde de leerervaring, bijvoorbeeld door gebrek aan praktijkoefening.

Als onderwijssector gaan we nu over van een crisissituatie naar stabielere omstandigheden. Dat geeft ruimte voor reflectie, zeker ook op basis van dit onderzoek. Hoe nu verder? Allereerst, de negatieve gevolgen voor studenten blijven de komende periode voelbaar. Het is van belang dat alle studenten de kans krijgen om de gemiste leerervaringen in te halen en dat actie ondernomen wordt om het studentenwelzijn te bevorderen. Dat is een opdracht voor alle betrokkenen. Universiteiten en hogescholen die studenten de kans kunnen bieden leerervaringen in te halen of over te doen, studenten die daar de tijd en middelen voor krijgen, ondernemingen en instellingen die hun deuren voor studenten openzetten, de overheid die dat mee mogelijk maakt.

En tot slot hebben de instellingen de beperkingen en verworvenheden van online-onderwijs leren kennen. Het is belangrijk dat zij die ervaringen meenemen in hun

visie op het hoger onderwijs van de toekomst en daarbij studenten en docenten te betrekken. Een toekomst met of zonder onverwachte omstandigheden.

Sander van den Eijnden
voorzitter van de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO)

Alida Oppers
inspecteur-generaal van het Onderwijs

INHOUD

Voorwoord 2

- 1. Inleiding 6**
  - 1.1 Aanleiding 6
  - 1.2 Doelstelling en hoofdvraag 6
  - 1.3 Onderzoekskader en deelvragen 7
  - 1.4 Onderzoeksopzet 11

- 2. Tijdlijn en maatregelen 15**
  - 2.1 Tijdlijn 15
  - 2.2 Chronologisch overzicht van een selectie van de maatregelen 16

- 3. Bevindingen Standaard 1: beoogde leerresultaten 19**
  - 3.1 Beoogde leerresultaten 19
  - 3.2 Onderwijsvisie 20
  - 3.3 Werkveld 22
  - 3.4 Stakeholderbetrokkenheid 23

- 4. Bevindingen Standaard 2: onderwijsleeromgeving 24**
  - 4.1 Curriculum 24
    - 4.1.1 Opbouw van het curriculum 24
    - 4.1.2 Alternatieven voor niet te realiseren programmaonderdelen 25
    - 4.1.3 Internationalisering 26
  - 4.2 Onderzoek 28
  - 4.3 Didactiek 29
  - 4.4 Docenten 34
    - 4.4.1 Deskundigheid 34
    - 4.4.2 Ondersteuning 35
    - 4.4.3 Professionalisering 36
    - 4.4.4 Capaciteit 37
  - 4.5 Begeleiding 40
    - 4.5.1 Studentenwelzijn 40
    - 4.5.2 Ondersteuning 41
  - 4.6 Voorzieningen (informatie studenten) 42
    - 4.6.1 Keuze voor de juiste opleiding (De student op de juiste plek) 44
  - 4.7 Toelating en in- en doorstroom 45
    - 4.7.1 Aanpassingen in de toelatingseisen en versoepelde in- en doorstroomeisen 45
    - 4.7.2 Versoepelde in- en doorstroomeisen en studievoortgang 47
    - 4.7.3 Opvangen achterstanden 47
  - 4.8 Studievoortgang 48
    - 4.8.1 Studeerbaarheid, vertraging en versnelling 48
    - 4.8.2 Opvangen studievertraging 52

- 5. Bevindingen Standaard 3: toetsing 54**
  - 5.1 Toetsbeleid 54
  - 5.2 Toetsvorm 55
  - 5.3 Examencommissie 58
  - 5.4 Feedback 60

6. Bevindingen Standaard 4: gerealiseerde leerresultaten 62

6.1 Leerdoelen 62

7. Conclusies en geleerde lessen 64

7.1 Conclusies 64

7.2 Geleerde lessen 67

Literatuur 69

Bijlage I: opdrachtbrief van de minister 72

Bijlage II: onderzoeksopzet 74

Externe bronnen 75

Interne bronnen van de Inspectie van het Onderwijs 78

Interne bronnen NVAO 81

Gesprekken met stakeholders en experts 81

Bijlage III: lijst van afkortingen 82

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

De Nederlandse overheid heeft vanaf maart 2020 herhaaldelijk maatregelen ingevoerd om de COVID-19-pandemie te bestrijden. De maatschappij ging meerdere malen in lockdown: mensen moesten namelijk zoveel mogelijk afstand van elkaar houden om de verspreiding van het virus tegen te gaan. De overheid adviseerde of verplichtte mensen om anderhalve meter afstand van elkaar te houden, thuis te werken, alleen naar buiten te gaan voor een dagelijks blokje om, mondkapjes te dragen, slechts enkele personen per dag thuis te ontvangen en om zich te laten testen wanneer zij griep- of verkoudheidsklachten hadden. De uitoefening van contactberoepen werd verboden en openbare ruimtes, zoals winkels die niet-essentiële producten verkopen en horecagelegenheden, werden gesloten.

Ook in het hoger onderwijs werden er maatregelen ingevoerd. Om besmettingen te voorkomen, mochten hoger-onderwijsinstellingen gedurende bepaalde periodes geen of slechts zeer beperkt fysiek onderwijs verzorgen. De instellingen hebben sinds maart 2020 een enorme inspanning geleverd om de studenten in staat te stellen hun opleiding te continueren binnen alle beperkingen die van kracht waren voor het bestrijden van de pandemie. In korte tijd hebben zij het onderwijs omgeschakeld van fysiek onderwijs naar onderwijs op afstand (hierna: afstandsonderwijs)¹.

Hoger-onderwijsinstellingen hebben zelf onderzoek of systematische evaluaties uitgevoerd naar de gevolgen van de omschakeling naar afstandsonderwijs voor docenten en studenten, maar een landelijk beeld ontbreekt. De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) heeft de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) en de inspectie daarom de opdracht gegeven om gezamenlijk een thematische analyse uit te voeren naar de kwaliteit van het onderwijs in coronatijd en een landelijk beeld te geven van de gevolgen van de coronapandemie voor het hoger onderwijs. In Bijlage I staat de opdrachtbrief van de minister van OCW voor deze thematische analyse opgenomen². In combinatie met artikel 3 (eerste lid, onderdeel b, subonderdeel 4° jo artikel 12a, derde lid) van de Wet op het onderwijstoezicht (WOT) vormt dit de grondslag voor de inspectie om dit onderzoek uit te voeren.

1.2 Doelstelling en hoofdvraag

Hoger-onderwijsinstellingen moesten door de coronamaatregelen de leeromgeving drastisch aanpassen. Fysiek onderwijs werd noodgedwongen omgezet naar afstandsonderwijs. Hierdoor is de interactie tussen docenten, studenten en hun leeromgeving ingrijpend veranderd. Hieruit volgen een aantal vragen: in hoeverre waren de instellingen in staat om in deze noodsituatie aan de studenten onderwijs te bieden dat adequaat was om de beoogde kwalificaties

---

¹ In dit projectplan wordt de brede term afstandsonderwijs (onderwijs op afstand) gebruikt. Welke vormen van digitalisering en onderwijstechnologie zijn ingezet om dat mogelijk te maken is onderwerp van de thematische analyse.

² De thematische analyse is door de minister aangekondigd in het 'Servicedocument Hoger Onderwijs' van 7 april 2021.

te verwerven? Welke veranderingen hebben in de leeromgeving plaatsgevonden? En: welke effecten hebben de veranderingen gehad op de kwaliteit van het onderwijs en het studieklimaat?

Het doel van deze thematische analyse is om een landelijk beeld te krijgen van de gevolgen die de coronamaatregelen hebben gehad op de kwaliteit van het hoger onderwijs. Door bureauonderzoek te doen naar de uitkomsten van eigen evaluaties en onderzoek door bekostigde hoger-onderwijsinstellingen, en door het analyseren van verschillende andere relevante onderzoeken en evaluaties, hebben we een beeld proberen te geven van wat goed ging en wat minder goed ging. Op deze manier hopen we met deze thematische analyse bij te dragen aan het lerend vermogen van de hoger-onderwijsinstellingen en het gehele hoger-onderwijsveld en hen te ondersteunen met kennis.

De hoofdvraag van deze thematische analyse luidt:

Tot welke aanpassingen in de leeromgeving hebben de coronamaatregelen geleid en wat zijn hiervan de effecten geweest op de kwaliteit van het hoger onderwijs?

Met de leeromgeving bedoelden we de vormgeving en inrichting van het onderwijsprogramma van de studenten. De vormgeving en de inrichting van het programma dragen onder andere bij aan de studievoortgang, de realisatie van de beoogde leerresultaten en een actieve rol van de studenten in de vormgeving van het eigen leerproces. De voorzieningen en het docententeam passen bij deze leeromgeving. Om de effecten van de coronamaatregelen op de kwaliteit van het hoger onderwijs te bepalen, hebben we bekeken wat de effecten van de coronamaatregelen zijn geweest op de beoogde leerresultaten, de onderwijsleeromgeving, de toetsing en de gerealiseerde leerresultaten.

1.3 Onderzoekskader en deelvragen

Zoals de minister van OCW in de brief aangeeft, sluit deze thematische analyse aan bij de kaders die de instellingen en de NVAO hanteren om de kwaliteit van het onderwijs te evalueren en te beoordelen. In deze brief heeft de minister aan de NVAO en de inspectie gevraagd om een landelijk beeld te geven van de gevolgen van de coronapandemie voor het hoger onderwijs. Hierbij is aangegeven dat hiervoor kan worden aangesloten bij het NVAO-accreditatiekader³.

Door te kiezen voor het NVAO-accreditatiekader sluiten we aan bij een gangbare operationalisering van de kwaliteit in het hoger onderwijs. Bij instellingen die een erkenning instellingstoets kwaliteitszorg (ITK) hebben gehaald (NVAO, 2018), hanteert de NVAO het accreditatiekader voor de beperkte opleidingsbeoordeling met vier verschillende standaarden. Deze standaarden zijn gebaseerd op de internationale Standards and Guidelines for quality assurance in the European Higher Education Area (ESG, 2015) en sluiten aan bij de wettelijke vereisten zoals geformuleerd in de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW).

---

³ De minister verwijst in haar brief naar de standaarden Onderwijsleeromgeving (Standaard 2) en Toetsing (Standaard 3) van het NVAO-accreditatiekader.

Voor instellingen is dit kader een leidraad in de zelfevaluatierapporten en visitatiepanels hanteren het kader om tot een beoordeling te komen. Daarnaast geeft het kader de mogelijkheid om de borging van de kwaliteit op te volgen omdat de zogeheten Plan-Do-Check-Act-cyclus (PDCA) van de instellingen het kader volgt. Van de visie en de beoogde leerdoelen naar de vertaling daarvan naar de leeromgeving, de toetsing daarvan en het bereiken van de leerresultaten. In dit onderzoek vormt het beknopte kader eveneens het stamien waarmee we de kwaliteit tonen. Daarbij gaan we ervan uit dat de evaluatie, de reflectie op de resultaten en de bijstelling vanwege de resultaten, de basis vormen voor aanpassingen in het onderwijs. We hebben het kader pragmatisch toegepast om de aanpassingen en de kwaliteit daarvan herkenbaar en zichtbaar te maken.

Hoewel de minister daar niet om vroeg in haar brief, zijn de standaarden 1 (beoogde leerresultaten) en 4 (gerealiseerde leerresultaten) van het beperkte NVAO-kader betrokken in het onderzoek. Zo kan de werking van de PDCA-cyclus zichtbaar gemaakt worden. Daarop berust de kwaliteitscultuur van de opleidingen en de instellingen. We hebben dit onderzoek aan laten sluiten op deze standaarden en een verbreding toegepast. Het materiaal en de verschillende bijeenkomsten hebben ons ervan overtuigd dat we vanuit dit stamien een herkenbaar beeld van de kwaliteit en kwaliteitscultuur van het hoger onderwijs tijdens de coronamaatregelen kunnen bieden. Natuurlijk is het op dit moment nog te vroeg om tot een definitief oordeel te komen over de vierde standaard. De reflectie op hoe de ervaringen moeten worden verwerkt in de toekomstige onderwijsvisie is net gestart (aspect standaard 1).

We tonen hieronder bij ieder van de vier standaarden van het beperkte kader van de NVAO de daaraan gerelateerde deelvragen. De deelvragen die wij hebben opgesteld geven richting aan ons onderzoek, zoals een visitatiepanel ook vragen formuleert voor een visitatiebezoek. De vragen zijn een operationalisering van de vragen die de minister heeft geformuleerd. Op die manier was het mogelijk om de enorme hoeveelheid materiaal gericht te benaderen op zoek naar antwoorden.

Standaard 1: beoogde leerresultaten

De beoogde leerresultaten passen bij het niveau en de oriëntatie van de opleiding en zijn afgestemd op de verwachtingen vanuit het beroepsveld en het vakgebied, en op internationale eisen.

Deelvraag 1

In hoeverre hebben de coronamaatregelen invloed gehad op de beoogde leerresultaten, de onderwijsvisie, de aansluiting op de eisen van het werkveld en de stakeholderbetrokkenheid?

We hebben hierbij de volgende deelaspecten onderzocht:

- a. **Beoogde leerresultaten:** in hoeverre hebben de coronamaatregelen geleid tot aanpassingen in de beoogde leerresultaten? (Denk aan: de onderwijs- en examenregeling (OER), soft skills en klinische vaardigheden.)
- b. **Onderwijsvisie:** in hoeverre hebben de coronamaatregelen geleid tot aanpassingen in de visie op de kwaliteit van het onderwijs? (Bijvoorbeeld: digitalisering als onderdeel van de visie, wat werkt digitaal en wat niet?)
- c. **Werkveld:** in hoeverre hebben de coronamaatregelen effect gehad op de eisen vanuit de arbeidsmarkt, de discipline en het civiel effect? (Bijvoorbeeld in de wereld van de kunsten, entertainment, hospitality of techniek, en de betrokkenheid van en de afstemming met het werkveld.)
- d. **Stakeholderbetrokkenheid:** in hoeverre hebben de coronamaatregelen effect gehad op de betrokkenheid van de stakeholders en de medezeggenschap? (Bijvoorbeeld de onderwijsvisie, het bewaken van de kwaliteit en eventueel het toezicht op toetsing.)

Standaard 2: onderwijsleeromgeving

Het programma, de onderwijsleeromgeving en de kwaliteit van het docententeam maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde leerresultaten te realiseren.

Deelvraag 2

In hoeverre hebben de coronamaatregelen invloed gehad op de onderwijsleeromgeving?

We hebben hierbij de volgende deelaspecten onderzocht:

Curriculum:

- a. **Opbouw:** in hoeverre is de opbouw van het curriculum aangepast?
  - b. **Alternatieven:** welke alternatieven hebben de instellingen gevonden voor de programmaonderdelen die niet of moeilijk online verzorgd kunnen worden, zoals het praktijkonderwijs en de stages?
  - c. **Internationalisering:** welke invloed hebben de coronamaatregelen gehad op de internationale studenten? (Denk aan: uitwisseling, International Classroom en de in- en uitstroom van internationale studenten.)
-

Onderzoek:

- d. In hoeverre bleef het onderwijs ingebed in een passende, kwalitatief hoogwaardige onderzoeksomgeving? (Bijvoorbeeld: konden de scriptie-onderzoeken of onderzoeksstages plaatsvinden?)
-

Didactiek:

- e. Welke wijzigingen hebben plaatsgevonden in de didactische werkvormen en de leermaterialen? (Bijvoorbeeld: welke onderwijstechnologie is er toegepast? In hoeverre was die activerend en studentgericht?)
-

Docenten:

- f. **Deskundigheid:** welke nieuwe eisen werden er gesteld aan de vaardigheden van het docententeam? (Bijvoorbeeld in het online onderwijs en de toetsingsmethoden.)
- g. **Ondersteuning:** welke ondersteuning (zoals informatievoorziening) is er geboden aan de docenten om een passend aanbod voor de studenten te creëren?
- h. **Professionalisering:** in hoeverre heeft er professionalisering in het afstandsonderwijs plaatsgevonden?
- i. **Capaciteit:** in hoeverre voldeed de ondersteuning aan de behoeften van de docenten? In hoeverre was de ondersteuning adequaat? Hier wordt ook aandacht besteed aan werkdruk.

Begeleiding:

- j. **Studentenwelzijn:** wat zijn de effecten van de coronamaatregelen op het studentenwelzijn?
- k. **Ondersteuning:** in hoeverre werden de studenten begeleid bij hun welzijn? En in hoeverre houdt de begeleiding rekening met de verschillende ondersteunings- en onderwijsbehoeften van de studenten? (Bijvoorbeeld: studenten met een functiebeperking of studenten met een extra ondersteuningsvraag.)

Voorzieningen (informatie studenten):

- l. Hoe werden de studenten geïnformeerd over de wijzigingen in de onderwijsleeromgeving of eventuele wijzigingen in de (beoogde) leeruitkomsten? (Bijvoorbeeld: informatie en communicatie, aanpassingen in het gebouw, de toegankelijkheid, investeringen in de ICT-infrastructuur, de studiekeuze.)

Toelating en in- en doorstroom:

- m. **Aanpassingen:** in hoeverre zijn er aanpassingen geweest in de toelatingseisen en de versoepelde in- en doorstroomeisen? (Denk aan het bindend studieadvies (bsa) en de versoepeling in de toelatingseisen.)
- n. **Studievoortgang:** in hoeverre hebben de versoepelde in- en doorstroomeisen gezorgd voor verschillen in de studievoortgang van de (groepen) studenten?
- o. **Opvangen achterstanden:** op welke manier is er geacteerd op het opvangen van eventuele achterstanden door de versoepelde in- en doorstroomeisen? (Bijvoorbeeld: mbo-instroom zonder diploma en pabo-toegang zonder de Wiskundige Computergestuurde Adaptieve Toets (Wiscat).)

Studievoortgang:

- p. **Studeerbaarheid:** in hoeverre is het eventueel gewijzigde curriculum in nominale tijd af te ronden? (Denk aan uitgestelde onderdelen.)
  - q. **Vertraging en versnelling:** in hoeverre heeft de omschakeling naar afstandsonderwijs gezorgd voor een vertraging of een versnelling? (Denk aan: de behaalde studiepunten, het studiesucces en de rendementen.)
  - r. **Opvangen studievertraging:** welke maatregelen hebben de instellingen genomen om de mogelijke studievertraging te voorkomen of op te vangen?
-

Standaard 3: toetsing

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing.

Deelvraag 3

In hoeverre hebben de coronamaatregelen invloed gehad op een adequaat systeem van toetsing?

We hebben hierbij de volgende deelaspecten onderzocht:

- a. **Toetsbeleid:** in hoeverre hebben de coronamaatregelen invloed gehad op aanpassingen van het beleid rondom de tentaminering en de examinering? En: in hoeverre is de kwaliteitszorg voor wat betreft de validiteit, de betrouwbaarheid en de transparantie van de toetsing in stand gebleven?
- b. **Toetsvorm:** in hoeverre hebben de coronamaatregelen invloed gehad op de aanpassing van de toetsvormen (formatief en summatief)?
- c. **Examencommissie:** in hoeverre hebben de examencommissies de kwaliteit van de toetsing voldoende kunnen waarborgen?
- d. **Feedback:** in hoeverre kregen de studenten tijdens de coronaperiode effectieve periodieke feedback?

Standaard 4: gerealiseerde leerresultaten

De opleiding toont aan dat de beoogde leerresultaten zijn gerealiseerd.

Deelvraag 4

In hoeverre hebben de coronamaatregelen invloed gehad op het realiseren van de beoogde leerresultaten?

We hebben hierbij het volgende aspect onderzocht:

Leerdoelen: welke gevolgen hebben de coronamaatregelen gehad op de gerealiseerde leerresultaten: hoe is er omgegaan met de leerdoelen die minder goed gerealiseerd kunnen worden met afstandsonderwijs? (Bijvoorbeeld aanpassingen in de manier van examineren.)

1.4

Onderzoeksopzet

In Bijlage II staat een uitgebreide uitwerking van de onderzoeksopzet en de gebruikte databronnen voor deze thematische analyse. Hieronder wordt de onderzoeksopzet beknopt beschreven.

Voor een onderzoek van deze omvang en gezien de beperkte tijd die ervoor beschikbaar was, hebben we ervoor gekozen om ons hierbij alleen te richten op het bekostigd hoger onderwijs. We gaan ervan uit dat mogelijk dezelfde aspecten op het niet-bekostigd hoger onderwijs van toepassing kunnen zijn. Het beeld dat we geven kan dan ook bijdragen aan het lerend vermogen van niet-bekostigde hoger-onderwijsinstellingen en het gehele hoger-onderwijsveld. De geleerde lessen die we in dit rapport delen, zijn daarmee ook bedoeld voor het niet-bekostigd onderwijs.

In de periode van augustus tot en met december 2021 hebben we bureauonderzoek uitgevoerd en zijn er gesprekken gevoerd met stakeholders en experts. Om inzicht te krijgen in de effecten van de COVID-19-maatregelen op de kwaliteit van het bekostigd hoger onderwijs, hebben we ons zoveel mogelijk beperkt tot bureauonderzoek. We hebben gebruikgemaakt van bestaande bronnen over de effecten van de COVID-19-maatregelen en het afstandsonderwijs op de kwaliteit van het hoger onderwijs (in tegenstelling tot ruwe databronnen). De databronnen die we hebben benut, kunnen worden opgedeeld in vier categorieën:

- externe bronnen;
- interne bronnen van de inspectie;
- interne bronnen van de NVAO;
- gesprekken met stakeholders en experts.

Al het materiaal is aan de hand van de standaarden en deelvragen thematisch gecodeerd. De analyses van de gecodeerde teksten hebben geresulteerd in het landelijk beeld.

Externe bronnen

We richtten ons vooral op de eigen onderzoeken en evaluaties van de bekostigde hoger-onderwijsinstellingen. We hebben onderzoeken en documenten bij de bekostigde hoger-onderwijsinstellingen opgevraagd die inzicht geven over de effecten van de COVID-19-maatregelen op de kwaliteit van het onderwijs. Hiervoor zijn alle bekostigde hoger-onderwijsinstellingen (36 hbo- en 18 wo-instellingen) in september 2021 benaderd met een brief. In deze brief hebben we hen verzocht om hun eigen onderzoeken en evaluaties met ons te delen. In de periode van september tot en met november 2021 hebben we bijna 300 bronnen en materialen mogen ontvangen van 48 bekostigde hoger-onderwijsinstellingen.

De hoger-onderwijsinstellingen konden zelf bepalen welke onderzoeken, evaluaties en andere bronnen zij naar ons stuurden in het kader van deze thematische analyse. De inspectie en de NVAO hebben niet om specifieke bronnen en materialen gevraagd. Wel is er gevraagd om representatieve onderzoeken en rapportages toe te sturen die binnen de instelling waren opgesteld naar aanleiding van de gevolgen van de COVID-19-maatregelen op het onderwijs. Het ging dan om onderzoeken of rapportages die een beeld geven van de instelling, de representatieve studentengroepen of de (grotere) onderdelen van de instelling (faculteiten).

Niet alle aangeleverde bronnen zijn representatieve bronnen voor het hoger onderwijs in zijn algemeen of voor een hoger-onderwijsinstelling in het bijzonder. Daarnaast zijn de aangeleverde bronnen ongelijksoortig wat betreft de stevigheid en daarmee de zeggingskracht. We hebben verschillende soorten bronnen ontvangen, variërend van nieuwsberichten en notities tot resultaten van vragenlijsten met een grote respons en een representatieve steekproef. Onze bevindingen, en de daaruit voortvloeiende conclusies, zijn gebaseerd op meerdere gevarieerde bronnen die door de hoger-onderwijsinstellingen zijn aangeleverd. Als er bevindingen worden beschreven die slechts op een enkele bron zijn gebaseerd, dan staat dit duidelijk in het verslag vermeld.

Een andere externe bron die we hebben benut zijn de jaarverslagen van bekostigde hoger-onderwijsinstellingen. De jaarverslagen van 2019 en 2020 zijn geanalyseerd en hebben ons een beeld gegeven van de aandacht die de instellingen hebben geschonken aan de COVID-19-risico's en -knelpunten, en de maatregelen die zij hebben getroffen om deze te adresseren en op te lossen.

Naast de onderzoeken van de hoger-onderwijsinstellingen en de jaarverslagen hebben we ook bestaand nationaal- en internationaal gebruikt als input voor

deze thematische analyse. Deze bronnen zijn gebruikt ter aanvulling op en duiding van de onderzoeken die we van de instellingen hebben ontvangen.

Interne bronnen van de inspectie

We hebben gebruikgemaakt van verschillende interne bronnen van de inspectie. Allereerst heeft de 'COVID-19-monitor' van de inspectie input geleverd voor deze thematische analyse. In 2020 heeft de inspectie bij hoger-onderwijsinstellingen via drie metingen informatie verzameld over de manier waarop de instellingen zich aanpasten aan de omstandigheden vanwege de uitbraak van het coronavirus (Inspectie van het Onderwijs, 2020a, 2020b, 2020c).

Een andere bron was de studentenvragenlijst over onder andere afstandsonderwijs, die is uitgezet in mei 2021. De vragenlijst ging in op hoe de studenten de kwaliteit van hun onderwijs hebben ervaren tijdens de periodes met coronabeperkingen. Een aantal van de deelvragen uit dit onderzoek en de bijbehorende resultaten zijn als bron gebruikt voor deze thematische analyse.

Daarnaast hebben we 'De Staat van het Onderwijs 2021' als bron gebruikt. Er is hierin uitgebreid gerapporteerd over de drie metingen van de 'COVID-19-monitor' (Inspectie van het Onderwijs, 2020a, 2020b, 2020c). In het hoofdstuk over het hoger onderwijs is er gerapporteerd over de kwaliteit van het onderwijs tijdens de coronapandemie (Inspectie van het Onderwijs, 2021a).

Tot slot hebben we ook de verslagen van de bestuursgesprekken met bekostigde hoger-onderwijsinstellingen geanalyseerd die gevoerd zijn in 2020 en 2021 (tot en met begin oktober). Het doel van een bestuursgesprek is om gedachten uit te wisselen over de ontwikkelingen binnen bijvoorbeeld de instelling zelf, het hoger onderwijs en het toezicht. In totaal hebben we negentien bestuursgesprekken geanalyseerd. Het merendeel van de besturen die de inspectie in 2020 en 2021 heeft gesproken zijn gevraagd naar de situatie rond COVID-19. Bij drie van de negentien instellingen is de situatie rond COVID-19 niet aan bod gekomen.

Interne bronnen van de NVAO

We hebben de beoordelingsrapporten bekeken van visitatiepanels. Daarbij zijn de beoordelingsrapporten 'toets nieuwe opleiding' en 'accreditatie bestaande opleiding' betrokken, die tot uiterlijk 1 november 2021 bij de NVAO zijn ingediend. De bezoekdata lagen tussen april 2020 en juni 2021 (ongeveer).

Er is een selectie gemaakt van die rapporten waarin de termen COVID, corona en een aantal varianten daarvan voorkomen. Hiermee zijn 155 rapporten geselecteerd waarin 201 opleidingen zijn beoordeeld. Deze rapporten zijn nader gecodeerd. Om verschillende redenen bevatten deze rapporten in sommige gevallen geen of alleen beperkte informatie over de veranderingen als gevolg van de coronamaatregelen. In de eerste plaats heeft de NVAO pas op 2 februari 2020 een brief verstuurd aan instellingen en panels met het verzoek om daarover te rapporteren. In de tweede plaats zijn er zelfstudies en informatiedossiers voorbereid vóór de crisis en is de crisissituatie buiten beschouwing gelaten.

Gesprekken met stakeholder en experts

We hebben gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van de Universiteiten van Nederland (UNL), de Vereniging Hogescholen (VH), de Landelijke Studentenvakbond (LSVb), het Interstedelijk Studenten Overleg (ISO) en SURF. Deze gesprekken dienden het doel om ervaringen uit te wisselen over het afstandsonderwijs ten tijde van de coronapandemie. Samen met de UNL en de VH zijn er daarnaast in december 2021 twee expertbijeenkomsten georganiseerd, één voor de universiteiten en één voor de hogescholen.

1.5

Leeswijzer

Dit verslag bestaat uit zeven hoofdstukken. Hoofdstuk 2 bevat een tijdlijn met de fases van de coronapandemie en een overzicht van de maatregelen die zijn genomen om de mogelijk negatieve gevolgen van de coronapandemie voor (aankomende) studenten zo veel mogelijk te beperken. Hoofdstuk 3 tot en met 6 bevatten de bevindingen voor elk van de vier standaarden en de bijbehorende deelaspecten per standaard. We besluiten in hoofdstuk 7 met onze conclusies en de geleerde lessen.

2. Tijdljn en maatregelen

2.1 Tijdljn

Zoals in vele andere landen hebben de Nederlandse hoger-onderwijsinstellingen als gevolg van de coronapandemie het reguliere onderwijs moeten onderbreken. Al voor het afkondigen van de eerste lockdown en het sluiten van de gebouwen voor onderwijs, werd er een verbod ingesteld voor het reizen naar China en later voor Zuid-Korea en Italië. Enkele instellingen richtten naar aanleiding daarvan al een crisisteam in om studenten en medewerkers terug te halen en zich voor te bereiden op een lockdown. Op 13 maart 2020 mocht met onmiddellijke ingang geen onderwijs meer plaatsvinden in de gebouwen van hogescholen en universiteiten. Deze maatregel zou aanvankelijk tot 1 april van dat jaar duren, maar werd herhaaldelijk verlengd. Noodgedwongen moesten de instellingen het onderwijs omzetten naar wat het beste aangeduid kan worden met 'emergency remote training'⁴, ofwel noodgedwongen afstandsonderwijs.

In de ontwikkeling van de coronapandemie kunnen de volgende fases worden onderscheiden:

1. Maart tot en met juni 2020: een vrijwel volledige lockdown. De eerste fase bestond uit crisismanagement gericht op de continuïteit van het onderwijs door het zo snel mogelijk online brengen daarvan (studenten die zich in het buitenland bevinden werden teruggehaald).
2. Juli tot en met december 2020: er waren beperkte mogelijkheden voor fysiek (praktijk)onderwijs (aanvankelijk maximaal 20 procent, later 40 procent van de reguliere omvang). Daarnaast werkten instellingen digitale en blended-onderwijsvormen (een mix van fysiek en afstandsonderwijs) verder uit.
3. December 2020 tot en met april 2021: de tweede lockdown. Het onderwijs was weer vrijwel volledig online (met uitzondering van de toetsing, het praktijkonderwijs en de begeleiding van kwetsbare studenten).

Het hoger onderwijs heeft meerde malen langere periodes te maken gehad met een volledige sluiting en afstandsonderwijs. Met de start van het nieuwe studiejaar (2021/2022) konden de gebouwen weer worden opengesteld. Binnen enkele beperkende maatregelen, zoals een maximale groepsgrootte van 75 studenten, werd fysiek onderwijs weer de norm (OCW, 2021b).

De bronnen die voor deze thematische analyse zijn bestudeerd reiken niet verder dan de tweede lockdown. Dit verslag geeft een beeld van de periode tot en met de tweede lockdown. Bij het afronden van het verslag (januari 2022) is inmiddels een derde lockdown gepasseerd. Hoewel het aantal besmettingen nog zeer hoog is lijkt het er op dat corona endemisch wordt en beperkende maatregelen zullen worden opgeheven.

---

⁴Aanvankelijk was er geen sprake van goed ontworpen onderwijs dat recht deed aan alle functies van onderwijs, maar van een noodoplossing, ook wel 'emergency remote teaching and learning' genoemd (Last, 2021).

2.2 Chronologisch overzicht van een selectie van de maatregelen

Studiejaar 2019/2020

Op 19 maart 2020 stuurde de minister een brief aan de Tweede Kamer waarmee zij de eerste versie van het 'Servicedocument Hoger Onderwijs' aanbiedt (OCW, 2020a, 2020b), waarvan gedurende de coronapandemie updates zijn gepubliceerd. De opeenvolgende versies van het 'Servicedocument Hoger Onderwijs' bevatten praktische handreikingen die de instellingen hielpen om invulling te geven aan de coronamaatregelen voor het hoger onderwijs. Het uitgangspunt was dat de nadelige effecten voor de studenten zoveel mogelijk beperkt werden.

Dit servicedocument kon rekenen op de steun van de VH, de UNL, de Nederlandse Federatie van Universitair Medische Centra (NFU), de Nederlandse Raad voor Training en Opleiding (NRTO), de MBO Raad en de studentenorganisaties: het Interstedelijk Studenten Overleg (ISO), de Landelijke Studentenvakbond (LSVb) en de Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs (JOB). Het 'Servicedocument Hoger Onderwijs' ging ervan uit dat de instellingen het onderwijs en de tentaminering zoveel mogelijk lieten doorgaan (in alternatieve vormen). In het servicedocument werd een afwegingskader opgenomen dat instellingsbesturen daarbij gebruiken. Ook werd er een inspanningsverplichting opgenomen tot continuïteit van het (online) onderwijsproces en de organisatie (dus geen resultaatsverplichting) gericht op de diplomering en de doorstroming. Dat gebeurde binnen de gebruikelijk geldende regelingen binnen de instelling, waarbij een beroep kon worden gedaan op hardheidsclausules. De instellingen kregen de ruimte om zelf te bepalen hoe zij het onderwijs en de tentaminering inrichtten (OCW, 2020b). In een internationaal vergelijkend onderzoek werd Nederland ingedeeld bij de landen die geen wijzigingen in het curriculum of de academische agenda (willen) doorvoeren (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), 2021).

Hoewel het onderwijs zoveel mogelijk doorging, werd ook voorzien dat dit lastig zou zijn. Daarom werden er vooraf maatregelen genomen om te voorkomen dat de studenten studievertraging op zouden lopen. Van de instellingen werd gevraagd om het uitbrengen van een afwijzend bindend studieadvies (bsa), bij het niet behalen van de bsa-norm, naar het tweede studiejaar te verplaatsen. Er werden afspraken gemaakt over het terugkeren, informeren en ondersteunen van de studenten die uit het buitenland terugkeerden.

De coronacrisis brak uit tijdens de aanmeldings- en selectieprocedures (voorjaar 2020). Deze procedures werden zoveel mogelijk gecontinueerd. Aankomende studenten kregen meer tijd om zich aan te melden. De instellingen gebruikten de extra tijd om, binnen de mogelijkheden, studiekeuzeactiviteiten te organiseren.

Verder werden er in het voorjaar van 2020 al verschillende maatregelen genomen om de instellingen te ontlasten. Deadlines voor onderzoeksaanvragen werden verruimd en visitatierapporten konden een jaar later worden ingediend. Opleidingen met een inleverdatum van 1 november 2020 kregen uitstel van een jaar voor het inleveren van het visitatierapport bij de NVAO.

Later werd besloten dat het centraal schriftelijk eindexamen in het voortgezet onderwijs niet doorging. De toelatingscriteria van het hoger onderwijs werden op een aantal punten versoepeld:

- wanneer de beheersing van het Nederlands niet via het staatsexamen Nederlands als tweede taal (NT2) kon worden aangetoond vond er voorwaardelijke toelating plaats, het staatsexamen kon dan voor 1 januari 2021 worden behaald;
- mbo-studenten die de studie nog niet volledig konden afronden, mochten onder voorwaarden beginnen aan de hbo-studie en hadden tot 1 januari 2021 de tijd om het mbo-diploma alsnog te behalen;
- voorwaardelijke toelating werd ook mogelijk voor de studenten die de toelatingstoets voor de pabo nog niet hadden behaald;
- ook masteropleidingen werd gevraagd om onder voorwaarden bachelorstudenten toe te laten die de studie (nog) niet volledig konden afronden;
- instellingen werd gevraagd om de eisen voor het volledig afronden van de bacheloropleiding voor de start van de masteropleiding (de zogeheten harde knip) te versoepelen om studievertraging te voorkomen.

Er volgden diverse versies van het servicedocument waarin de afspraken werden verduidelijkt of administratief uitgewerkt. Toegevoegd werden onder meer de voorwaardelijke toelating voor associate-degree-studenten tot de hbo-bacheloropleiding en de coulance voor zij-instromers. Daarnaast werden er handreikingen voor online surveillance, ofwel proctoring, ontwikkeld en opgenomen in het servicedocument.

In mei 2020 daalden de besmettingen en bereidden de instellingen zich voor op een (gedeeltelijke) openstelling van de gebouwen. Daarbij werden afspraken gemaakt met het openbaar vervoer om overbelasting daarvan te voorkomen en het onderwijs veilig te kunnen opschalen. Beperking in de tijdsloten en de spreiding van de belasting gaven problemen bij het benutten van die ruimte (OCW, 2020c).

Studiejaar 2020/2021

Op 1 december 2020 stuurden de koepels namens de instellingen een brief aan de minister waarin zij vroegen om extra medewerkers, omdat de werkdruk voor de medewerkers erg hoog is opgelopen (UNL en VH, 2020). Op 15 december 2020 publiceerde het ministerie van OCW de 'Subsidieregeling coronabanen in het hoger onderwijs' waarvoor aanvragen konden worden ingediend tot maart van het daaropvolgende jaar. Met deze regeling kon de minister een subsidie verstrekken aan een instelling als tegemoetkoming in de kosten voor het inzetten van tijdelijk ondersteunend personeel om de continuïteit van het onderwijs tijdens de COVID-19-crisis te kunnen garanderen (OCW, 2020d).

Vanaf woensdag 16 december 2020 werd een totale lockdown van kracht die tot en met 19 januari 2021 duurde. Er moest volledig online onderwijs aangeboden worden om zo het aantal contactmomenten te beperken. De uitzonderingen hierop waren de praktijklessen, de examens, de tentamens en de begeleiding van kwetsbare studenten (OCW, 2020e).

Vanaf 26 april 2021 gold dat iedere student ongeveer één dag per week naar de instelling kon gaan. Daarbij kwamen zelftesten beschikbaar die op vrijwillige basis door de studenten en de medewerkers konden worden gebruikt. Het merendeel van het onderwijs werd nog steeds online verzorgd, met uitzonderingen voor online onderwijs voor de begeleiding aan kwetsbare groepen studenten, het praktijkonderwijs, de toetsing en de examens (OCW, 2021a).

Studiejaar 2021/2022

Met de start van het nieuwe studiejaar (2021/2022) konden de gebouwen weer worden opengesteld. Binnen enkele beperkende maatregelen, zoals een maximale groepsgrootte van 75 studenten, werd fysiek onderwijs weer de norm (OCW, 2021b).

Op het moment van schrijven van dit rapport, december 2021, zijn we nog niet verlost van de coronapandemie en de bijbehorende maatregelen. De gevolgen van de coronapandemie zullen nog jaren worden gevoeld. Bij het lezen van de bevindingen in de volgende hoofdstukken is het belangrijk om de context van de bovengeschetste crisissituatie niet uit het oog verliezen.

3. Bevindingen Standaard 1: beoogde leerresultaten

Deelvraag 1

In hoeverre hebben de coronamaatregelen invloed gehad op de beoogde leerresultaten, de onderwijsvisie, de aansluiting op de eisen van het werkveld en de stakeholderbetrokkenheid?

3.1 Beoogde leerresultaten

Deelaspect 1.a

In hoeverre hebben de coronamaatregelen geleid tot aanpassingen in de beoogde leerresultaten? (Bijvoorbeeld aanpassingen van OER, soft skills en klinische vaardigheden)?

Samenvatting

Instellingen hebben vastgehouden aan de bestaande eindkwalificaties: de beoogde leerresultaten zijn dus niet aangepast tijdens de coronacrisis. Er bestaan wel zorgen over de verminderde leeropbrengsten. De bredere vormende doelstellingen van het onderwijs, de beroepsgerichte ontwikkeling, de academische vorming, de sociale en persoonlijke vorming en het verwerven van soft skills (bijvoorbeeld samenwerkings- en discussievaardigheden) hebben enigszins geleden onder het individuele karakter van het afstandsonderwijs.

Noodgedwongen is het overgrote deel van het onderwijs omgezet naar afstandsonderwijs. Hierbij is het de vraag of daarbij aanpassingen hebben plaatsgevonden in de beoogde leerresultaten.

Uit verschillende bronnen komt het beeld naar voren dat er is vastgehouden aan de bestaande curricula en eindkwalificaties van de opleidingen (Servicedocument Hoger Onderwijs; OESO, 2021; bestuursgesprekken; jaarverslagen). Een aanpassing van de leerdoelen heeft in het overgrote deel van de gevallen het interne afstemmingsproces doorlopen. De aanpassingen die in het OER zijn doorgevoerd hebben een formeel mandaat vanuit de medezeggenschap en de opleidingscommissie. De betrokkenheid van de examencommissies bij deze aanpassingen is groot geweest (jaarverslagen 2020; Van Deemter en Klinkenberg, 2021). De visitatiepanels rapporteren dat de examencommissies proactief betrokken zijn bij wijzigingen, dat die wijzigingen goed worden onderbouwd en dat de toetsings- en niveau-eisen worden aangehouden. Er is daarmee vastgehouden aan de kwaliteitseisen die de waarde van het diploma borgen.

Toch komt uit diverse aangeleverde evaluaties van de instellingen naar voren dat er zorgen zijn van de studenten en de docenten over het realiseren van de eindkwalificaties die verworven moeten worden in een praktijksituatie of door het zelf uitvoeren van veldwerk of onderzoek. Ook de breder vormende doelstellingen van het onderwijs hebben geleden onder het afstandsonderwijs, zoals de beroepsgerichte ontwikkeling, de academische vorming, de sociale en de persoonlijke vorming en het verwerven van sociale en leervaardigheden (diverse onderwijs-evaluaties).

De studenten uiten zorgen over het feit dat zij niet volledig zijn gekwalificeerd. Onderdelen die zij belangrijk vinden in de studieloopbaan konden niet doorgaan of zijn vertraagd. Bijvoorbeeld een internationale uitwisseling en ervaring opdoen in de praktijk.

De opleidingen hebben vastgehouden aan de eindkwalificaties. Wel wordt geconstateerd dat er sprake is van een vertraging in het verwerven van de praktische kwalificaties en heeft verarming plaatsgevonden op het gebied van de persoonsvorming en de socialisatie. Digitale vaardigheden zijn juist versterkt.

Er ligt een uitdaging om beter in beeld te krijgen welke leeruitkomsten door het afstandsonderwijs niet goed kunnen worden gerealiseerd, ook om te kunnen komen tot een goede mix tussen fysiek en afstandsonderwijs gericht op het realiseren van de beoogde leerresultaten (Dragt, Rombouts-van Puijenbroek, & Crezee, 2021).

3.2 **Onderwijsvisie**

Deelaspect 1.b

In hoeverre hebben de coronamaatregelen geleid tot aanpassingen in de visie op de kwaliteit van het onderwijs? (Bijvoorbeeld digitalisering als onderdeel van de visie en de vraag: wat werkt digitaal en wat niet?)

Samenvatting

De visie op de digitalisering van het onderwijs – als onderdeel van de kwaliteit van het onderwijs – is bij de instellingen sterk ontwikkeld tijdens de coronacrisis. De coronacrisis was een katalysator voor het (verder) ontwikkelen van digitaal onderwijs. Veel instellingen hebben de voor- en nadelen van digitaal onderwijs in kaart gebracht en concluderen dat fysiek en digitaal onderwijs elkaar kunnen aanvullen. De uitdaging ligt in het kiezen van de juiste mix van online en fysiek onderwijs.

Uit de jaarverslagen van een groot aantal instellingen blijkt dat de digitalisering van het onderwijs al voor de coronacrisis als speerpunt in de onderwijsvisie is opgenomen. Met als doel om de leeromgeving te verrijken en de kwaliteit van het onderwijs te versterken.

Hierdoor waren vaak al sturingsprincipes en voorbeelden voor het ontwikkelen van digitaal onderwijs aanwezig in onderwijsvernieuwingenprojecten. Soms vindt de ontwikkeling daarvan plaats tijdens het online brengen van het onderwijs als gevolg van de crisis.

De crisis is een krachtige katalysator en stimulans geweest voor de digitalisering van het onderwijs. De instellingen hebben het onderwijs vrijwel volledig online gebracht, de digitale didactiek in veel opzichten verder ontwikkeld en innovatieve digitale technieken ontworpen en ingezet. Het digitale instrumentarium is sterk uitgebouwd. Unesco signaleert die ontwikkeling ook in een vergelijkend internationaal onderzoek (Unesco, 2021). Zo worden uitwisselingsprogramma's bijvoorbeeld vervangen door virtuele mobiliteit en ontstaan nieuwe mogelijkheden voor online conferenties en seminars. Het onderwijs kan plaats- en tijdonafhankelijk worden gevolgd. Flexibilisering en een betere individuele begeleiding van leertrajecten worden mogelijk. Voor stages wordt de begeleiding op afstand ontwikkeld.

Er is veel geleerd en ontwikkeld op het gebied van afstandsonderwijs tijdens de pandemie. Er zijn ook diverse instellingsoverstijgende en sectorbrede evaluaties uitgevoerd. De instellingen hadden daardoor een goed beeld van de effecten van alle aanpassingen in het onderwijs die het gevolg zijn van de COVID-19-maatregelen. De instellingen willen deze lessen uit de pandemie gebruiken om de digitalisering van het onderwijs verder te ontwikkelen. Instellingen nemen de positieve ervaringen mee naar de toekomst. De instellingen willen doorpakken in het ontwikkelen van blended onderwijs.

Vrijwel alle instellingen maken er in het jaarverslag expliciet melding van dat blended onderwijs onderdeel blijft van het onderwijsmodel en dat ze dat verder willen ontwikkelen. In de zomer geeft al driekwart van de instellingsbesturen in de 'COVID-19-monitor' van de inspectie aan bezig te zijn met het ontwikkelen van een nieuwe visie op online onderwijs.

Ook de visitatiepanels rapporteren dat de snelle overgang naar het afstandsonderwijs een boost is geweest voor het ontwikkelen van digitaal onderwijs. De panels moedigen de opleidingen aan om deze ervaringen met online leren verder te ontwikkelen tot een volwaardig visie op blended onderwijs.

Het afstandsonderwijs tijdens de coronacrisis heeft ook bewezen dat interactie en fysiek onderwijs noodzakelijke aspecten zijn van een evenwichtige onderwijsvisie.

Instellingen hebben de voor- en nadelen van het afstandsonderwijs uitvoerig geëvalueerd. De onderzoeken die de inspectie en de NVAO hebben ontvangen voor dit onderzoek bevestigen dat. Online onderwijs levert een goede bijdrage aan de toegankelijkheid van het onderwijs, kan de leerervaring verrijken en draagt bij aan de flexibilisering en plaats- en tijdonafhankelijk studeren. Op grond van de evaluatieresultaten concluderen de instellingen dat fysiek en digitaal onderwijs elkaar aanvullen.

Uit de onderzoeken wordt duidelijk dat met het noodgedwongen afstandsonderwijs indrukwekkende resultaten zijn behaald, maar een juiste balans in de mix van online en fysiek is nog niet in alle opzichten gevonden. Daar ligt een uitdaging. Er wordt ook op gewezen dat de docenten tijd nodig hebben om de nieuwe visie op blended onderwijs verder uit te werken. Docenten moeten overtuigd zijn en blijven van de koers. Een onderzoek wijst erop dat het daarbij belangrijk is dat het management en de docenten op een lijn zitten (Dragt et al., 2021).

Digitaal leren is een aanvulling op een leeromgeving waarin mogelijkheden bestaan voor interactie, ontmoetingen met interessante docenten, samenwerken, onderzoek en het campusleven.

De instellingen en visitatiepanels melden ook dat zich vertragingen hebben voorgedaan in de realisatie van de onderwijsvisie en de vernieuwing van het onderwijs. Die vertragingen doen zich vooral voor op drie punten:

- Interactie met de studenten: leergemeenschappen, community-vorming en studentenwelzijn zijn een grote zorg.
- Onderzoek: vele vormen van onderzoek ondervinden moeilijkheden door de COVID-19-maatregelen.
- Internationalisering: vooral wat betreft uitwisselingsprogramma's en het aangaan van internationale relaties.

Er liggen duidelijk kansen om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren, toe te snijden op de wensen van de verschillende groepen studenten en te flexibiliseren door blended onderwijs verder te ontwikkelen. Daarbij zijn kaders en kwaliteitscriteria gewenst (Dragt et al., 2021). Ook het internationale Unesco-onderzoek uit 2021 ziet mogelijkheden voor blended onderwijs, maar verbindt daar de volgende aanbeveling aan: "However, more assessment and research are needed regarding the implementation and quality assurance of remote learning." In het Nederlands: "Er is meer beoordeling en onderzoek nodig met betrekking tot de implementatie en kwaliteitsborging van leren op afstand."

3.3

Werkveld

Deelaspect 1.c

In hoeverre hebben de coronamaatregelen effect gehad op de eisen van de arbeidsmarkt, discipline en het civiel effect? (Bijvoorbeeld de kunsten, entertainment, hospitality, techniek en de betrokkenheid en afstemming met het werkveld.)

Samenvatting

De pandemie heeft in een aantal sectoren voor een permanente verandering van de arbeidsmarkt gezorgd. Bijvoorbeeld het onderwijs, de cultuursector, het toerisme, de hospitalitysector en de zorg zijn blijvend veranderd door de COVID-19-pandemie. Onderwijsinstellingen zullen het onderwijsaanbod daarop moeten afstemmen.

De instellingen onderhouden goede contacten met het werkveld om het onderwijs af te stemmen op de ontwikkelingen. In het algemeen lijkt deze horizontale dialoog met het werkveld in een online vorm nog vrij intensief door te kunnen gaan (jaarverslagen).

De instellingen melden in de jaarverslagen dat er op diverse manieren een bijdrage wordt geleverd aan het hanteren en onderzoeken van de maatschappelijke effecten van de coronapandemie. Bijvoorbeeld bij stages, onderzoeken en advieswerk.

De coronapandemie heeft blijvende veranderingen in het werkveld teweeggebracht. In een aantal sectoren wordt dat nadrukkelijk onderkend door de instellingen. Het gaat bijvoorbeeld om onderwijs, kunst en cultuur, toerisme, hospitality en zorg. Maar ook de rol van digitale technologie in allerlei processen is voorgoed veranderd. Hier vloeien nieuwe opleidingsbehoeften uit voort. Onderwijsinstellingen zullen het onderwijsaanbod daarop moeten afstemmen (Dragt et al., 2021).

Uit de HBO-Monitor komt naar voren dat de studenten zich zorgen maken over de impact van de coronacrisis op de arbeidsmarkt en daarmee over hun loopbaan. Uit het onderzoek blijkt dat de gevolgen van de coronacrisis onder hbo'ers sterk uiteenlopen, waarbij kunstenaars, zelfstandigen en afgestudeerden met een migratieachtergrond het zwaarst zijn getroffen (Allen et al., 2020).

3.4 Stakeholderbetrokkenheid

Deelaspect 1.d

In hoeverre hebben de coronamaatregelen effect gehad op de betrokkenheid van de stakeholders en de medezeggenschapsorganen? (Bijvoorbeeld de onderwijsvisie, het bewaken van de kwaliteit en eventueel toezicht op de toetsing.)

Samenvatting

Uit de jaarverslagen blijkt dat de medezeggenschap tijdens de coronacrisis goed aangesloten was op het (crisis)management en dat zij betrokken waren bij eventuele aanpassingen in het onderwijs. Studentengroeperingen hebben zich ingezet voor het studentenwelzijn binnen de instellingen.

In alle jaarverslagen wordt in het hoofdstuk van de centrale medezeggenschapsraad aandacht besteed aan de betrokkenheid bij de ontwikkelingen rond COVID-19. In de regel benadrukt de centrale medezeggenschap dat zij nauw betrokken is geweest bij het crisismanagement en bij de aanpassingen in het onderwijs (instemming op het OER en aanpassing van de toetsing). De studentengroeperingen hebben zich eveneens zeer ingezet voor het studentenwelzijn.

In enkele instellingen heeft zich rond de invoering van de proctoring een conflict voorgedaan tussen het bestuur van de instelling en de medezeggenschap. Hier liggen privacyvraagstukken en de rol van de medezeggenschap bij de invoering hiervan aan ten grondslag (zie ook hoofdstuk 5: Toetsing).

4. Bevindingen Standaard 2: onderwijsleeromgeving

Deelvraag 2

In hoeverre hebben de coronamaatregelen invloed gehad op de onderwijsleeromgeving?

4.1 Curriculum

4.1.1 Opbouw van het curriculum

Deelaspect 2.a

In hoeverre is de opbouw van het curriculum aangepast?

Samenvatting

Tijdens de eerste lockdown werd het bestaande curriculum waar mogelijk online uitgevoerd. De omschakeling ging relatief snel doordat de instellingen flexibel omgingen met de algehele curriculumstructuur: het theorieonderwijs werd naar voren geschoven en het praktijkonderwijs naar achteren. Door het afbreken van internationale uitwisselingen was internationaal onderwijs niet mogelijk.

Het omzetten naar online onderwijs kon relatief snel plaatsvinden doordat de instellingen flexibel omgingen met de curriculumstructuur en er bij de meeste instellingen al kennis en ervaring was met digitaal onderwijs (zie ook paragraaf 4.3.1). De eerste 'COVID-19-monitor' (Inspectie van het Onderwijs, 2020a) laat zien dat tot in de eerste crisisperiode, tot 23 april 2020, ongeveer driekwart van het onderwijs doorging. De onderdelen die niet doorgingen waren stages en het praktijkonderwijs.

In de jaarverslagen geven instellingen aan dat tenminste een aanzienlijk deel van het onderwijs is doorgegaan. De jaarverslagen geven een positiever beeld dan de 'COVID-19-monitor'. Alle instellingen rapporteren in de jaarverslagen dat zij in korte tijd (de meeste rapporteren binnen een week) vrijwel het volledige onderwijsaanbod online hadden gerealiseerd. Het verschil tussen de 'COVID-19-monitor' en de jaarverslagen kan mogelijk verklaard worden doordat de instellingen flexibel omgingen met de curriculumstructuur. Zo werden theorievakken vaak naar voren geschoven en praktijkonderdelen en stages naar achteren.

Een kleine hogeschool geeft in een bestuursgesprek aan dat er flexibeler omgegaan wordt met de volgorde van het onderwijs en dat verplichte praktijken worden losgelaten. Veel instellingen benadrukten in bestuursgesprekken dat ze geen oplossing per blok zochten, maar een andere programmering binnen het curriculum als geheel. Uit de jaarverslagen komt het beeld naar voren dat eventuele aanpassingen in de curricula en de toetsing via wijzigingsvoorstellen voor de OER 2019-2020 zijn afgehandeld.

Niet alle opleidingen kregen het voor elkaar om het hele programma online te verzorgen. Docenten van een hogeschool voor de kunsten gaven in een enquête bijvoorbeeld aan dat zij delen van hun normale (praktijkgerichte) programma niet konden geven binnen het online aanbod. Onderwijsonderdelen in het buitenland konden ook niet doorgaan, omdat de internationale uitwisseling van studenten is afgebroken. Studenten zijn uit het buitenland teruggehaald en de uitwisselingsprogramma's zijn gestopt. Na de eerste lockdown konden de studenten tussen juni en november 2020 weer enkele dagen in kleine groepjes fysiek

onderwijs volgen binnen de richtlijnen van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM). Dit hielp om delen van het onderwijs die eerder niet gegeven konden worden later in te halen (zoals praktijkonderwijs, de praktijktoetsing en stages, zie ook paragraaf 4.1.2).

4.1.2

Alternatieven voor niet te realiseren programmaonderdelen

Deelaspect 2.b

Welke alternatieven hebben instellingen gevonden voor programmaonderdelen die niet of moeilijk online verzorgd kunnen worden, zoals praktijkonderwijs en stages?

Samenvatting

Alternatieven voor het praktijkonderwijs werden aangeboden, zoals vervangende thuisopdrachten of demonstraties. Doordat deze alternatieven nauwelijks te vergelijken zijn met een reguliere praktijkles, gaf dit minder voldoening bij de studenten. Het werkveld en de instellingen hebben geprobeerd stageplaatsen beschikbaar te maken, bijvoorbeeld door deels online te werken of door bij lectoraten onderzoek te doen. Toen er weer in kleine groepjes fysiek onderwijs mogelijk was, werd het praktijkonderwijs, zoals de toetsing en de stages, zo snel mogelijk ingehaald. Toch hebben alle alternatieven niet kunnen voorkomen dat door de coronacrisis stages uitvielen en studenten vertraging opliepen.

Praktijkonderwijs

Uit de aangeleverde documenten van vrijwel alle instellingen blijkt dat de praktijk- en vaardigheidsvakken en de stages in eerste instantie niet doorgingen en later moesten worden ingehaald. Aan studenten uit de kunstsector die normaliter dans-, zang- en spellessen volgen, kon geen alternatief aangeboden worden tijdens de strenge lockdown. Ook een microbiologisch lab, snijzaal of scheikundepracticum is niet te vervangen door een online alternatief. Soms is een praktijkles omgezet naar een zogeheten demonstratieles. Uit verschillende enquêtes, uitgevoerd door de instellingen, blijkt dat zowel de docenten als de studenten de online alternatieven niet altijd positief beoordeelden. Online-onderwijsoplossingen zoals vervangende thuisopdrachten zijn nauwelijks te vergelijken met praktijkopdrachten en gaven bij de studenten dus niet altijd genoeg voldoening. Uit een aantal studentenenquêtes blijkt dat de studenten de alternatieven voor het praktijkonderwijs niet graag behouden na de coronapandemie.

Later werden er volgens de RIVM-regels in kleine klassen op locatie lessen gegeven. Een grote hogeschool gaf tijdens een bestuursgesprek aan dat de gebouwen voor het praktijkonderwijs binnen de richtlijnen zoveel mogelijk zijn opengehouden. Een grote universiteit verlengde de openingstijden van de laboratoria. En kunstinstellingen stelden werkplaatsen langer open of zochten naar extra ruimtes, zodat de praktijklessen weer konden doorgaan en de studenten op locatie konden werken of repeteren. Ook de visitatiepanels rapporteren bij diverse opleidingen dat het onderwijs deels fysiek kon worden verzorgd. Het gaat bijvoorbeeld om werkplaatsen van techniekopleidingen, de theater- en sportopleidingen die delen van het onderwijs fysiek blijven inrichten, klinische vaardigheidstrainingen en stages in het onderwijs. Ook de toetsing blijft in enkele gevallen op locatie plaatsvinden.

Stages

Voor de afstudeerders hebben de instellingen zoveel mogelijk stage-aanpassingen of alternatieven bedacht, om hen toch de gelegenheid te geven om te voldoen aan de stage-eisen binnen de opleidingen. De instellingen geven in de bestuursgesprekken

aan dat de stages verplaatst zijn naar later in het collegejaar, of dat ze werken met vervangende opdrachten, waarbij zij probeerden zoveel mogelijk aan de leerdoelen van de stage te voldoen. Uit de jaarverslagen en de bestuursgesprekken komt het beeld naar voren dat het werkveld heeft bijgedragen aan het beschikbaar maken van stages en het mogelijk maken van flexibele stages. Zo konden sommige stages deels online worden uitgevoerd en begeleid. Een hogeschool bood bijvoorbeeld stages aan bij lectoraten, als alternatief voor stages bij bedrijven. Ook geven enkele instellingen aan dat zij met meer coulantie omgingen met stagedrempels, bijvoorbeeld door het verminderen van de stage in het European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS) of door het verkorten van de stageperiode in tijd.

De verschillende alternatieven die zijn ingevoerd door instellingen en het werkveld hebben niet kunnen voorkomen dat stages door de coronacrisis toch uitvielen. Uit drie grote enquêtes, die tussen juni 2020 en september 2021 zijn afgenomen onder in totaal minstens tweehonderdduizend studenten van verschillende grote universiteiten, blijkt dat ongeveer 30 tot 40 procent van de wo-studenten geen stage heeft kunnen lopen door de coronacrisis. Studenten die vertragingen op hebben gelopen moeten de stage inhalen voordat zij afstuderen, waardoor de studiedruk verschuift naar hun afstudeerjaar (studievertraging, zie ook paragraaf 4.8.1).

De visitatiepanels komen (in belangrijke mate in een iets later tijdvak) tot een enigszins positiever beeld en signaleren dat de stages in de regel doorgingen. Dat kan wel in een alternatieve vorm zijn en de begeleidingsarrangementen worden online gerealiseerd.

Buitenlandse uitwisselingen en internationaal onderwijs

Hoewel de culturele en persoonlijke ontwikkeling die samengaat met een buitenlandse uitwisseling niet kon doorgaan, meldden verschillende instellingen in de jaarverslagen dat zij ook voor het internationaal onderwijs geprobeerd hebben alternatieven te bedenken. Zo konden de studenten die niet naar het buitenland konden reizen bijvoorbeeld online colleges volgen van buitenlandse hogeroponderwijsinstellingen (zie de volgende paragraaf).

4.1.3

Internationalisering

Deelaspect 2.c

Welke invloed hebben de coronamaatregelen gehad op de internationale studenten? (Bijvoorbeeld uitwisselingsprogramma's, International Classroom en de in- en uitstroom van internationale studenten.)

Samenvatting

Internationale uitwisselingsprogramma's waren tot stilstand gekomen. De instellingen hebben veel moeite gestoken in het repatriëren van studenten en medewerkers. Het overgrote deel van de internationale studenten heeft zijn studie (online) voortgezet. De instroom van internationale studenten is vergelijkbaar met eerdere jaren. De internationale studenten ervaren door de coronapandemie meer stress, eenzaamheid en financiële zorgen dan de nationale studenten. Een grote groep studenten (mbo en ho) heeft de buitenlandplannen (studie, stage of tussenjaar) gewijzigd of geannuleerd voor het studiejaar 2021/2022. Via alternatieven voor internationaal onderwijs (virtual exchange of online colleges van buitenlandse universiteiten) hebben de instellingen geprobeerd om de internationaliseringsambities op een andere manier vorm te geven.

Instroom internationale studenten

De instroom van internationale studenten houdt gelijke tred met eerdere jaren. Tijdens de coronapandemie is het aantal internationale studenten in het studiejaar 2020/2021 niet veel veranderd vergeleken met voorgaande jaren. Wel is er sprake geweest van een ontwikkeling naar meer studenten vanuit de Europese Economische Ruimte (EER) en minder niet-EER-studenten (Inspectie van het Onderwijs, 2021a). Het aandeel internationale studenten is iets gedaald ten opzichte van de totale instroom studenten. In het studiejaar 2020/2021 is er namelijk sprake geweest van een grote toename van Nederlandse studenten (Van den Broek et al., 2021).

Uit de jaarverslagen blijkt dat het overgrote deel van de internationale studenten de studie heeft voortgezet. Die studenten hebben door de omstandigheden vertraging opgelopen en soms werden ze daarvoor financieel gecompenseerd. Ander onderzoek heeft aandacht besteed aan het aandeel uitval en switch van internationale wo-studenten in vergelijking met dat van de Nederlandse studenten met een vwo-achtergrond. Hieruit blijkt dat voor het instroomcohort 2019/2020 er iets meer Nederlandse wo-studenten uitvielen dan internationale wo-studenten. Het aandeel internationale studenten dat uitviel of van studie switchte, daalde met acht procentpunten en het aandeel Nederlandse studenten daalde met vijf procentpunten (Van den Broek et al., 2021).

Uitgaande studentenmobiliteit

De internationale uitwisselingsprogramma's, de stages en het onderzoek waar studenten aan deelnamen zijn volledig tot stilstand gekomen. Uit de jaarverslagen van 2020 blijkt dat de repatriëring van de studenten en de medewerkers een eerste taak was van het crisismanagement. De instellingen hebben van deze crisissituatie geleerd dat er een overzicht moet zijn van waar de studenten en de medewerkers in het buitenland verblijven.

In de jaarverslagen melden instellingen dat, waar mogelijk, gebruik is gemaakt van alternatieve studieonderdelen of van binnenlandse mobiliteit. Studenten hebben gebruikgemaakt van het platform 'Kies Op Maat' voor binnenlandse mobiliteit tussen de onderwijsinstellingen. In sommige gevallen zijn de buitenlandse stages uitgesteld naar een later moment in de studie. Toch kon in veel gevallen de internationale uitwisseling worden afgerond, omdat de partnerinstellingen digitaal onderwijs hebben kunnen aanbieden.

Voor het studiejaar 2021/2022 blijkt uit een vragenlijst in 2021 onder studenten door het Nuffic dat twee derde van de respondenten uit het mbo en ho de buitenlandplannen (studie, stage of tussenjaar) heeft gewijzigd of geannuleerd. De oorzaak voor de wijzigingen en annuleringen zijn de reisbeperkingen, de verschillende coronamaatregelen of soms het besluit van de onderwijsinstelling in Nederland of in het buitenland (Nuffic, 2021).

Internationaliseringsambities

Uit de jaarverslagen blijkt dat vrijwel alle instellingen de ambitie hebben om de studenten op te leiden tot internationaal en intercultureel competente professionals of academici. Deze internationaliseringsambities moesten door de coronamaatregelen op een andere manier vormgegeven worden. Bijvoorbeeld door het ontwikkelen van een virtual exchange of internationalisation at home. Dit kan op verschillende manieren plaatsvinden, onder andere door een internationale lesinhoud

te realiseren of door digitale samenwerking op afstand. Uit onderzoek van Nuffic komt naar voren dat de digitale samenwerking op afstand door de coronapandemie in een stroomversnelling is geraakt (Rosier et al., 2020).

Uit een ander onderzoek van Nuffic (2021) blijkt dat meer dan een kwart van de studenten die werden bevraagd positief staat tegenover online-onderwijsvormen die ingezet worden als vervanging van de fysieke buitenlandervaring. Studenten zien dit als een mogelijkheid om internationalisering voor alle studenten mogelijk te maken. Wel blijkt uit dit onderzoek dat het daarbij belangrijk is om synergie te creëren tussen alle vormen van internationalisering (Nuffic, 2021).

Welzijn internationale studenten

Het welzijn van internationale studenten is door de coronapandemie verslechterd. Uit verschillende instellingsonderzoeken komt naar voren dat internationale studenten een lager welzijnsniveau ervaren dan nationale studenten. Voorbeelden van een lager welzijnsniveau zijn dat internationale studenten meer stress en eenzaamheid ervaren en zich zorgen maken over hun financiële situatie. Ook uit onderzoek van het Erasmus Student Network (ESN) Nederland, de LSVb en het ISO blijkt dat veel internationale studenten (56 procent, n=409) vanaf september 2020 te maken hebben gehad met (ernstige) psychische problemen. Dit als gevolg van de coronamaatregelen en studiedruk (ESN, LSVb en ISO, 2021).

Om het studentenwelzijn te verbeteren en verbinding en betrokkenheid te realiseren, mochten internationale studenten die daar behoefte aan hadden, bij een aantal instellingen op locatie komen (zie ook hoofdstuk 4.5: begeleiding).

4.2

Onderzoek

Deelaspect 2.d

In hoeverre bleef het onderwijs ingebed in een passende, kwalitatief hoogwaardige onderzoeksomgeving? (Bijvoorbeeld: konden er scriptie-onderzoeken of onderzoeksstages plaatsvinden?)

Samenvatting

Het onderwijs bleef ingebed in een passende kwalitatief hoogwaardige onderzoeksomgeving, maar verschillende instellingen vermelden wel dat er stagnatie of vertraging van het onderzoek is door de coronacrisis. Scriptieonderzoeken en onderzoeksstages konden doorgaan, maar studenten die bezig waren met hun scriptie zijn sterk beïnvloed door de overstap naar online onderwijs. Bijvoorbeeld doordat het contact met begeleiders moeilijker werd of de onderzoeksmethoden niet online te operationaliseren waren.

Onderzoeksactiviteiten

Hoger-onderwijsinstellingen hebben een bijdrage geleverd aan onderzoek naar de oorzaken en maatschappelijke gevolgen van de coronapandemie. In de jaarverslagen melden instellingen dat er onderzoek heeft plaatsgevonden naar het coronavirus, de ziekte en de maatschappelijke gevolgen ervan. Hier zijn ook extra fondsen voor beschikbaar gekomen. In het hbo heeft bijvoorbeeld het Nationaal Regieorgaan Praktijkgericht Onderzoek SIA in 2020 een extra subsidie verstrekt. Desondanks vermelden instellingen dat er stagnatie of vertraging is opgetreden bij onderzoeken door de coronacrisis.

Scripties en onderzoeksstages

Zowel in mei 2020 als in september 2021 bleken de scripties grotendeels online, en deels met 'social distanced'-werkvormen, gerealiseerd te zijn (inventarisatie vervangend onderwijs door UNL). Zoals in paragraaf 4.1.2 benoemd, hebben instellingen extra mogelijkheden gecreëerd voor studenten om hun scripties of onderzoeksstages bij de lectoraten van de hogescholen of de onderzoeksprogramma's van de universiteiten zelf uit te voeren. Toch zijn de studenten die bezig waren met hun scriptie sterk beïnvloed door de overstap naar online onderwijs, bijvoorbeeld doordat het contact met de begeleiders moeilijker is geworden of de onderzoeksmethoden niet online te operationaliseren waren. Dataverzameling bij stages en scripties liepen daardoor vertraging op. Een studentenenquête (2.500 respondenten) geeft aan dat de studenten vinden dat de coronacrisis een (zeer) negatief effect heeft op de ervaren kwaliteit van de stages en de scripties.

4.3

Didactiek

Deelaspect 2.e

Welke wijzigingen hebben plaatsgevonden in de didactische werkvormen en de leermaterialen? (Bijvoorbeeld: welke onderwijstechnologie is toegepast? In hoeverre was dit activerend of studentgericht?) Voor aanpassingen in de toetsvormen zie paragraaf 5.2: Toetsvorm.

Samenvatting

Op het gebied van de ICT-infrastructuur en ondersteuning hebben instellingen investeringen in de ICT-voorzieningen vervroegd en thuisvoorzieningen beschikbaar gesteld aan de medewerkers. De instellingen hebben blended onderwijsvormen ingezet om zoveel mogelijk onderdelen van het curriculum door te laten gaan. Blended onderwijs is normaliter een combinatie van face-to-face-onderwijs met ICT-gebaseerde onderwijsactiviteiten, leermaterialen en tools. Tijdens de coronacrisis werd het face-to-face-onderdeel online uitgevoerd via bijvoorbeeld Microsoft Teams of Zoom-bijeenkomsten, de hoorcolleges werden veelal opgenomen zodat deze via video bekeken konden worden. Toen er weer op locatie gewerkt mocht worden, zochten de instellingen ook naar blended onderwijsvormen. Bijna elke instelling had al wel een basisinfrastructuur voor onderwijs op afstand. Wanneer de noodzakelijke faciliteiten ontbraken, werden deze versneld uitgerold.

De studenten waarderen de inspanningen van de opleidingen om op korte termijn over te schakelen. Maar de noodoplossing van online onderwijs is voor de studenten begrijpelijkerwijs niet te evenaren met het reguliere onderwijs van voor de crisis. Studenten vinden dat de onderwijskwaliteit verminderd is en zijn iets minder tevreden over hun opleiding dan de voorgaande jaren (Nationale Studenten Enquête (NSE) 2021 versus NSE 2018). Ondanks voordelen zoals minder reistijd en flexibele tijdsindeling, is het grootste bezwaar onder de studenten het gebrek aan contact en interactie met de docenten en de medestudenten. De instellingen hebben veel verschillende digitale tools ingezet om het online onderwijs activerend vorm te geven en er zijn regiegroepen of netwerken ingericht om te komen tot kwaliteitsstandaarden voor digitaal onderwijs.

In deze paragraaf gaan we in op de verschillende aanpassingen die gemaakt zijn in de didactische werkvormen en de leermiddelen. Eerst hebben de instellingen het onderwijs zo snel mogelijk moeten omzetten naar afstandsonderwijs. De aandacht ging toen in de eerste plaats uit naar het instrumentarium dat voor online leren van

belang is: het materiaal moest online geplaatst worden, de licenties uitgebreid of gekocht, de toegankelijkheid van de technologie gewaarborgd en de roosters aangepast. Er werd ondersteuning opgezet voor de docenten en de studenten. Pas later kon er aandacht besteed worden aan het verbeteren van de didactiek en de pedagogiek van het online leren.

Digitalisering van onderwijs en onderzoek

De digitaliseringsstrategie en de keuze voor de platforms stamt bijna altijd uit de tijd van voor de COVID-19-maatregelen. De ontwikkelingen die bij veel van de instellingen al ingevoerd of gepland waren, kwamen door de coronacrisis in een stroomversnelling terecht. De jaarverslagen laten zien dat er door de coronacrisis een noodzaak ontstond om de ICT-voorzieningen op zeer korte termijn op te schalen, te ondersteunen en nieuwe diensten te introduceren om het onderwijs op afstand en het thuiswerken op grote schaal mogelijk te maken. Uit de bestuursgesprekken komt naar voren dat de instellingen het uitgangspunt hebben aangehouden dat wat online kan ook online wordt aangeboden, en op de campus indien nodig. Toen duidelijk werd dat de periode met beperkingen langer zou gaan duren dan gehoopt, was er een groot bewustzijn van de noodzaak om te werken aan een goede online didactiek en het maken van afgewogen keuzes tussen verschillende onderwijsvormen. Dit kwam naar voren uit de derde meting van de 'COVID-19-monitor' (Inspectie van het Onderwijs, 2020c).

Online-onderwijsmethoden

Uit de aangeleverde materialen van de hoger-onderwijsinstellingen blijkt dat zij blended-onderwijsvormen hebben ingezet om zoveel mogelijk onderdelen van het curriculum door te laten gaan. Blended onderwijs is normaliter een combinatie van face-to-face-onderwijs met ICT-gebaseerde onderwijsactiviteiten, leermaterialen en tools. Tijdens de coronacrisis werd het face-to-face-onderdeel online uitgevoerd via bijvoorbeeld Microsoft Teams of Zoom-bijeenkomsten, zoals online werkcolleges en digitale interactiemogelijkheden tussen de docent en de studenten, en de studenten onderling. Hoorcolleges werden veelal opgenomen, zodat deze via video bekeken konden worden. De combinatie van een opgenomen hoorcollege met een online groepsbijeenkomst was de meest standaard vorm van het online onderwijs tijdens de coronaperiode. De mogelijkheden ontwikkelden zich gaandeweg. De instellingen maakten gebruik van livestreams (colleges of tutorials), online sessies, casussen en breakout-rooms onder begeleiding van bijvoorbeeld een tutor. Ook waren er opgenomen colleges die opgedeeld werden per onderwerp, kennisclips, (online) peerfeedback, groepsopdrachten en podcasts. Er waren ook creatieve initiatieven van studenten en docenten om sociale sessies te organiseren (zoals Zoom-sessies, game-avonden en vlogs).

Toen er weer op locatie gewerkt mocht worden, zochten de instellingen ook naar hybride onderwijsvormen. Zo organiseerden de instellingen hybride hoor- en werkcolleges en groepsbijeenkomsten, waarbij studenten zowel fysiek als online deelnamen. Hybride onderwijs was een uitdaging om vorm te geven en leidde vaker tot technische en didactische problemen dan online onderwijs, zo blijkt uit verschillende instellingsonderzoeken en bestuursgesprekken. In een bestuursgesprek komt naar voren dat de instellingen bepaalde groepen studenten soms voorrang hebben gegeven op onderwijs op locatie. Bijvoorbeeld voor de eerstejaars, in het belang van binding met de medestudenten en de instelling.

Basisinfrastructuur online-onderwijsmethoden

Elke instelling had wel al een elektronische leeromgeving voor onderwijs op afstand (denk aan Microsoft Teams, Brightspace, Canvas en Blackboard). In sommige gevallen ontbraken de noodzakelijke faciliteiten nog, maar werden deze tools versneld uitgerold. Daarnaast is er aanvullende software ingevoerd, zoals online surveillance en proctoring en laagdrempelige sociale platforms.

De visitatiepanels besteedden aandacht aan de kwaliteit van de elektronische leeromgeving en de mogelijkheden voor interactie in de online gemeenschappen. Een enkele keer moest worden vastgesteld dat een platform daar niet genoeg mogelijkheden voor biedt. Verder werd er gesignaleerd dat de studenten met veel platforms te maken kregen, dat de omgeving niet consistent was gevuld en dat deadlines niet helder waren. Maar in de regel waren de panels positief over de leeromgeving: ze stelden vast dat het online brengen van het onderwijs ertoe heeft bijgedragen dat de online leeromgeving beter gevuld werd en uitgebouwd werd tot een daadwerkelijk zelfstandige leeromgeving.

De studenten waarden de inzet van de online tools vaak positief. Zo vonden wo-studenten dat Canvas goed werd gebruikt en het studiemateriaal van goede kwaliteit was (1.488 respondenten), ook zijn ze tevreden over Microsoft Teams en Blackboard (2.671 respondenten). Niet overal werd het gebruik van de verschillende systemen goed beoordeeld. In een enquête van een kunstopleiding (296 respondenten) gaven de studenten aan dat zij het overzicht kwijtraakten en veel tijd kwijt waren om hun weg te vinden in de systemen.

Studentenopvattingen over online-onderwijsmethoden

Diverse partijen hebben tijdens de coronacrisis door middel van onder andere studentenenquêtes de tevredenheid over het online onderwijs geëvalueerd. De studenten waarden de inspanningen van de opleidingen om op korte termijn over te kunnen schakelen. Maar online onderwijs als noodoplossing is voor de studenten begrijpelijkerwijs niet te evenaren met het reguliere onderwijs van voor de coronacrisis. Gevraagd naar de kwaliteit van hun onderwijs in het studiejaar 2020/2021, gaven de bevroegde studenten in het bekostigd hbo en wo daarvoor als cijfer een 6 min (Inspectie van het Onderwijs, 2021c). De NSE-enquête liet zien dat de tevredenheid van studenten over de opleiding in het algemeen iets is teruggelopen (Nationale Studenten Enquête, 2021). Aan de universiteiten was 78,6 procent van de studenten tevreden of zeer tevreden in 2021, dat was twee jaar eerder 84 procent. In het hbo was 66,4 procent van de studenten tevreden of zeer tevreden in 2021. In 2018 was dit nog 73 procent.

Uit de evaluaties uitgevoerd door de instellingen zelf blijkt dat bij ongeveer de helft van de ontvangen onderwijsbeoordelingen de scores op de items voor de onderwijskwaliteit gelijk is, of in een enkel geval een paar procentpunten beter dan in de vorige jaren. In iets meer dan een kwart van de onderzoeken wordt geconstateerd dat de kwaliteit wisselend wordt gewaardeerd. Er is daarbij een groep studenten positief en een groep duidelijk negatiever. Wanneer er gevraagd wordt naar een vergelijking van de kwaliteit van het onderwijs voor en tijdens de coronapandemie dan waarden de studenten de kwaliteit van het onderwijs tijdens de coronapandemie lager. Het grootste bezwaar onder de studenten is het gebrek aan contact en interactie met de docenten en de medestudenten. De studenten ervaarden daar meer moeite mee naarmate de coronatijd aanhield.

De drempel om vragen te stellen en informatie uit te wisselen werd door online onderwijs verhoogd en online samenwerking werd als zwaarder ervaren dan face to face. De studenten geven in enquêtes bijvoorbeeld aan dat de online werkcolleges veelal gericht zijn op efficiëntie en het zenden van inhoud, wat het moeilijker maakt om een groepsdynamiek en samenwerking tot stand te brengen. De afhankelijkheid van technologie is groot en problemen met de internetverbinding of niet-werkende hardware (bijvoorbeeld webcams) is gerelateerd aan een verminderde motivatie (enquête, 15.125 wo-studenten). Onderzoek op een universiteit (enquête, 11.000 studentrespondenten) geeft aan dat de helft van de studenten vindt dat online les volgen een negatief effect heeft op de studie.

De studenten ervaren soms ook juist voordelen van online onderwijs: meer vrije tijd door het wegvallen van reizen en sociale activiteiten en een toenemende vrijheid en flexibiliteit bij het thuis studeren (enquête, 1.448 wo-studenten). Het opnemen van de hoorcolleges beschouwen de studenten vaak als een innovatief leermiddel dat ook na terugkeer naar het 'nieuwe on-campus normaal' behouden moet worden. Maar studenten vinden het soms ook juist fijn dat sommige colleges niet terug te kijken zijn. Dit dwingt hen op een bepaald moment iets te doen voor hun vakken (zie ook de opmerking over structuur, in de alinea hieronder, Dragt et al., 2021). Een conservatorium rapporteert een onverwachts positief effect van het online onderwijs: doordat de studenten zichzelf moesten opnemen, hebben ze geleerd beter naar zichzelf te luisteren. Ook geven zij aan te waarderen dat er meer internationale docenten bij hun opleiding betrokken zijn geweest, bijvoorbeeld bij hun eindbeoordelingen.

Vergelijking studentenwaardering verschillende online-onderwijsmethoden

De onderwijsvormen die zich vooral richten op kennisoverdracht (videocolleges, videoclips en online studiemateriaal) worden door de wo-studenten hoger gewaardeerd dan de onderwijsvormen waarbij de verwerking van kennis centraal staat (online groepswork, online discussies en online practica) (enquête, 2337 respondenten). Als mogelijke interpretatie voor dit verschil geven de uitvoerders van de enquête aan dat de studenten fysieke nabijheid nodig hebben om tot verwerking van de leerstof te kunnen komen. Wo-studenten ervoeren live-colleges en groepsdiscussies als boeiender dan quizen en polls (enquête, 1.448 respondenten).

Volgens een studentevaluatie van een pabo werken feedback en instructie wel online, maar interactie en presenteren niet. Uit verschillende onderzoeken op de universiteiten kwam naar voren dat de meerderheid van de studenten een voorkeur heeft voor blended onderwijs boven alleen online onderwijs. Onderzoek (Dragt et al., 2021) benadrukt dat structuur, ritme en regelmaat in het rooster nodig zijn binnen het online onderwijs. Uit verschillende bronnen (minstens 3 studentenenquêtes) blijkt dat de structuur van het aangeboden onderwijs vooral in het begin van de coronacrisis niet altijd voldoende was. Zo werden er soms te veel hoorcolleges achterelkaar gegeven en was er niet altijd voldoende dynamiek. Een instelling geeft aan dat zij probeerden de groepsdynamiek extra aandacht te geven toen de fysieke lessen weer mogelijk waren.

Docentenopvattingen over online-onderwijsmethoden

Medewerkerenquêtes laten zien dat docenten verschillende opvattingen hebben over het online onderwijs. Docenten geven aan het moeilijk te vinden om de studenten verbonden te houden met het vak en de opleiding, de studenten bij de les te houden en te activeren. Voor opleidingen waarbinnen contact of aanraken een

grote rol spelen, vinden docenten digitaal onderwijs een schraal alternatief. Uit verschillende instellingsonderzoeken blijkt dat docenten sterk kunnen verschillen in hun online lesstijl. Als de docenten alleen informatie zenden, werkt dat uiteraard niet mee om de studenten te activeren en hen te helpen zich online te concentreren. De docenten zien ook dat sommige onderwijsonderdelen online efficiënter gaan: online colleges en ander lesmateriaal kunnen gemakkelijk hergebruikt worden. Ook de visitatiepanels wijzen op de nadelen van het digitale onderwijs. Negatief worden in dit verband genoemd: het gebrek aan inspiratie, creativiteit en informeel contact voor de studenten.

Systematisch werken aan de digitalisering van het onderwijs

Om invulling te geven aan de digitalisering van het onderwijs geeft een groot deel van de instellingen in de jaarverslagen aan dat zij regiegroepen, netwerken of taskforces onderwijsinnovatie hebben ingericht. De instellingen hebben diensten voor onderwijskundige ondersteuning die een belangrijke rol zijn gaan vervullen in de digitalisering van het onderwijs en ondersteuning bieden. Er werd gebruikgemaakt van bestaande programmastructuren en ook van nieuwe structuren met namen als: Educate-it en Speed-IT-up. De meerderheid van de instellingen geeft in de jaarverslagen aan dat zij ondersteuningsvoorzieningen inricht en inzet op de professionalisering van de docenten. Bij verschillende instellingen speelden initiatieven in het kader van de kwaliteitsafspraken een rol bij de digitalisering van het onderwijs. Voorgenomen investeringen konden, met instemming van de medezeggenschap, naar voren worden gehaald.

Zoals in de vorige paragraaf naar voren kwam, zijn de meningen over online hoorcolleges in de toekomst verdeeld. Het hanteren van de uitgangspunten voor fysiek onderwijs binnen online onderwijs lijkt in de praktijk niet altijd te werken. Zo laat de sociale functie van onderwijs zich niet volledig vervangen via online onderwijs (Dragt et al., 2021). Uit de onderzoeken en de bronnen van de instellingen komen verschillende aanbevelingen naar voren over online onderwijs. Hieronder is een beperkt overzicht van de aanbevelingen die we zijn tegengekomen (diverse studenten- en docentenquêtes, Dragt et al., 2021):

- Zet voor het digitale deel van blended onderwijs (in ieder geval) in op digitale instructies en uitleg (zoals hoorcolleges) aan de studenten en digitale een-op-een-begeleiding.
- Zet kwaliteitsstandaarden op voor (deels) digitaal onderwijs, ontwikkel deze door en stuur bij op basis van constant evalueren.
- Benut digitale middelen om de verschillende doelgroepen in kaart te brengen en digitale differentiatie te realiseren.
- Zorg dat er een goed online alternatief is voor alle in het curriculum opgenomen lessen.
- Zorg voor een goed online-hoorcollegebeleid (zoals de mogelijkheden tot vragen stellen, discussie en terugkijken).
- Creëer bij de online-onderwijsactiviteiten mogelijkheden om de studenten in kleine groepen te laten werken.
- Laat de studenten de webcams aanzetten (dit maakt het meer 'echt', de studenten zijn meer gemotiveerd om wakker te worden en zich klaar te maken voor de les).

4.4 Docenten

4.4.1 Deskundigheid

Deelaspect 2.f

Deskundigheid: welke nieuwe eisen werden er gesteld aan de vaardigheden van het docententeam? (Bijvoorbeeld wat betreft het online onderwijs en de toetsingsmethoden.)

Samenvatting

Er is vanuit de studenten en vanuit de instellingen grote bewondering geuit voor de inzet, de veerkracht en de flexibiliteit van de docenten, het wetenschappelijk personeel en de ondersteunende staf. Het afstandsonderwijs eiste nieuwe vaardigheden van het docententeam. Online lesgeven vroeg om nieuwe technische kennis en didactiek, die met name hogeschooldocenten nog niet altijd beheersten. De docenten gaven aan moeite te hebben met aspecten binnen het groepsproces van online lessen, zoals het bevorderen van de online interactie, de lage inzet van eerstejaars studenten, het onderhouden van het contact met de studenten en het online werken aan de binding met de groep studenten. In de loop van de coronacrisis verbeterden de digitale en de didactische vaardigheden van de docenten op het gebied van online onderwijs.

In alle jaarverslagen spreken het bestuur en de raad van toezicht grote bewondering uit voor de inzet, de veerkracht en de flexibiliteit van de docenten, het wetenschappelijk personeel en de ondersteunende staf. Dit ondanks het thuiswerken en problemen met de werk-privébalans door zorgtaken voor de kinderen die niet naar de opvang of naar school konden. Uit meerdere studentenenquêtes komt ook naar voren dat studenten de manier waarderen waarop de docenten, met beperkte middelen en tijd, online onderwijs hebben ontworpen en gegeven. De visitatiepanels tonen zich ook voor het grootste deel onder de indruk van de snelle en soepele overgang naar digitaal afstandsonderwijs. Ook de studenten die de panels spraken, laten zich positief uit. De panels verdiepten zich in de digitale leeromgeving en stellen bij veel opleidingen vast dat delen van het onderwijs al vanuit de bestaande leerplatforms werd verzorgd.

Ondanks de grote inzet van docenten, en de waardering hiervoor vanuit de instellingen en van de studenten, hebben de docenten vooral in het begin van de coronacrisis moeite gehad met de nieuwe vaardigheden die van hen werden geëist op het gebied van online onderwijs. De docenten gaven aan moeite te hebben met aspecten van het groepsproces van online lessen, zoals het bevorderen van de online interactie, de lage inzet van eerstejaarsstudenten, het onderhouden van contact met de studenten en het online werken aan de binding met de groep studenten. Met name een groot deel van de docenten op hogescholen kon aan het begin van de lockdown beschouwd worden als nieuwkomer op het gebied van het verzorgen van online onderwijs (enquête 161 docenten, meerdere hogescholen). Online lesgeven vraagt om nieuwe technische kennis en didactiek die de meeste docenten nog niet beheersten (NRO-symposium Hoger Onderwijs, januari 2021). Meerdere instellingsonderzoeken laten zien dat de docenten nog niet altijd vaardig waren in het afstemmen van de ICT, de vakinhoud en de didactiek.

Een deel van de docenten gaf in enquêtes aan dat ze de behoefte hadden om zich te ontwikkelen op het gebied van pedagogische en didactische vaardigheden voor wat betreft online onderwijs. Bijvoorbeeld door het gesprek te voeren over wat een

goede online les is. Om de kwaliteit van het onderwijs te waarborgen, maar ook om duidelijkheid te creëren richting de studenten. Hierbij valt onder meer te denken aan heel praktische uitgangspunten (bijvoorbeeld: de camera altijd aan tijdens digitaal onderwijs en digitale werkcolleges), maar ook uitgangspunten over de lengte van de digitale lessen (welke lengte is effectief?). Later in de coronacrisis lijken de vaardigheden van de docenten zich te ontwikkelen. Enquêtes ingevuld door de docenten laten zien dat de meeste docenten zich inmiddels op hun gemak voelden bij ICT-gebruik in hun onderwijs.

4.4.2

Ondersteuning

Deelaspect 2.g

Welke ondersteuning (zoals informatievoorziening) is er geboden aan de docenten om een passend aanbod voor de studenten te creëren?

Samenvatting

Alle instellingen hebben de docenten hulp geboden bij het omschakelen naar online lesgeven: via trainingen, begeleiding en ondersteuning op technisch vlak, of ondersteuning van online pedagogisch-didactische vaardigheden. Er was met name aan het begin van de crisis niet altijd (tijd voor) voldoende ondersteuning op het gebied van professionalisering in online onderwijs.

Alle instellingen hebben de docenten hulp geboden bij het omschakelen naar online lesgeven: via trainingen, begeleiding en ondersteuning op technisch vlak (Dragt et al., 2021). Ook in de bestuursgesprekken noemen hoger-onderwijsinstellingen verschillende vormen van ondersteuning, zoals logistieke voorzieningen en online scholingen en trainingen. Ook de studenten gaven in een enquête van de inspectie aan dat hun opleiding maatregelen heeft genomen om de vaardigheid van de docenten in online lesgeven te verhogen (Inspectie van het Onderwijs, 2021c).

In de aangeleverde documenten van de instellingen zijn vele voorbeelden van ondersteuning aangetroffen. Zo hebben de instellingen websites gelanceerd met informatie over online onderwijs voor de studenten en de docenten. Een universiteit heeft gedragsregels voor de studenten en voor de docenten opgesteld, die helpen het online onderwijs op een zorgvuldige, leerzame en prettige manier te laten verlopen. Een universiteit gaf de docenten professionele opnamefaciliteiten, ICT- en software-voorzieningen, support en onderwijskundige ondersteuning bij het herontwerpen van cursussen. Diverse instellingen hebben lesmateriaal over online onderwijs en toetsing ontwikkeld en online beschikbaar gesteld, om de docenten snel te kunnen informeren. Tot slot zijn de docenten op verschillende manieren bijgestaan op het gebied van digitaal toetsen en online proctoring. De docenten blijken over het algemeen positief te zijn over de ondersteuning (Onder meer: Crezee en Hoekstra, 2021).

In de beginperiode kwamen de ondersteuning en de informatievoorziening soms nog moeilijk op gang. We hebben hier meer informatie over gevonden bij de hogescholen dan bij de universiteiten. In een intern adviesrapport van een grote hogeschool werd aanbevolen om de motivatie van docenten te verhogen, door de meerwaarde en de noodzaak van het online onderwijs te verduidelijken en een gezamenlijk doel te stimuleren. Dit suggereert dat niet bij alle docenten de motivatie hoog genoeg was en dat de meerwaarde en de noodzaak van online onderwijs nog niet altijd ingezien werd. Een bron van een andere hogeschool geeft aan dat vooral de nieuwe docenten de nieuwe manier van lesgeven ongrijpbaar vonden, en niet

altijd wisten wat er wanneer gedeeld moest worden met de studenten. Een andere hogeschool constateerde in de bestuursstukken dat er onder de docenten behoefte is aan didactische ondersteuning en advies, ervaringen delen, klassen bezoeken en intervisie. Het feit dat er in de stukken duidelijk aandacht is besteed aan de nood voor ontwikkeling op dit gebied, suggereert dat de instellingen hiernaar gehandeld hebben en maatregelen hebben ingezet om in de behoefte aan ondersteuning te voorzien.

4.4.3

Professionalisering

Deelaspect 2.h

Professionalisering: in hoeverre heeft er professionalisering in het afstandsonderwijs plaatsgevonden?

Samenvatting

Instellingen hebben de docenten op tal van manieren geprobeerd te ondersteunen om de professionaliteit, zoals pedagogische en didactische vaardigheden, in het online onderwijs te verbeteren. Bij sommige instellingen kwam dit pas later tijdens de crisis op gang. Er ontstonden tijdens de coronacrisis diverse samenwerkingsverbanden, zoals kennisnetwerken tussen docenten onderling.

In de jaarverslagen rapporteerden vrijwel alle instellingen dat zij inzetten op een expertisecentrum kwaliteit en onderwijs. Ze wilden met het expertisecentrum de docenten ondersteunen bij het vormgeven van onderwijskundig geborgd en innovatief onderwijs. De instellingen geven met betrekking tot het online onderwijs in de jaarverslagen aan dat ze de al bestaande digitale leerportals verder ontwikkelden, cursussen blended onderwijs verzorgen en instructies en richtlijnen maakten voor het gebruik van digitale tools. Ook de instellingsonderzoeken laten zien dat de docenten op veel manieren werden ondersteund om de professionaliteit, zoals pedagogisch-didactische vaardigheden, in het online onderwijs te verbeteren. De instellingen boden de docenten tools aan om bijvoorbeeld de studenten te activeren en de interactie met de studenten te bevorderen. De instellingen zorgden dat de medewerkers konden deelnemen aan de proeftuin van het Versnellingsplan Onderwijsinnovatie met ict van SURF, gericht op het ontwikkelen van blended onderwijs. Meerdere hogescholen rapporteren dat zij cursussen en trainingen aanbieden op het gebied van blended onderwijs en toetsvormen, en cursussen aanboden over het gebruik van Canvas (een online leeromgeving). Een hogeschool geeft aan dat er extra capaciteit voor de Basiskwalificatie Examinering (BKE) is ingezet, dat er meer maatwerktrajecten zijn aangeboden en dat de leernetwerken zijn geïntensiveerd.

Er zijn ook onderzoeken en bronnen van instellingen die aangeven dat er nog niet altijd voldoende ondersteuning voor professionalisering van online onderwijs was. Meerdere docenten-enquêtes, op universiteiten en hogescholen, laten zien dat de docenten behoefte hadden aan meer pedagogisch-didactische kennis op het gebied van online onderwijs. In een essay dat geschreven is ter gelegenheid van het NRO-symposium Hoger Onderwijs in januari 2021 wordt geconcludeerd dat een zogenaamde knoppencursus onvoldoende is om de docenten te equiperen voor online onderwijs. De docenten hebben een uitbreiding van hun pedagogisch-didactische kennis nodig. Er is vooral behoefte aan verbetering van het stimuleren van participatie, samenwerking en interactie, met en tussen de studenten tijdens de lessen (448 medewerkers, 2.899 studenten, respondenten van verschillende

hogescholen, 2020). De docenten hebben ook behoefte aan kennis over hoe digitale tools hiervoor kunnen worden ingezet.

Meerdere bronnen van de instellingen geven aan dat de digitale en didactische vaardigheden van de docenten op het gebied van online onderwijs gedurende de coronacrisis verbeterden. In een essay van een hogeschool wordt beschreven dat de docenten steeds zelfredzamer werden met online onderwijs, zowel individueel als in teams. Ze gebruikten nieuwe manieren van communiceren tijdens de lessen, zoals het vragen naar ervaringen, het geven van ondertiteling en het benoemen van emoties. De studenten gaven in een evaluatie aan dat er in vergelijking tot de eerste coronagolf, van september tot en met december 2020, meer interactiemogelijkheden waren tussen de docent en de student. In het tweede kwartaal van het studiejaar 2020/2021 rapporteerde de helft van 1.758 hogeschooldocenten dat zij zich voldoende toegerust voelden om activerende en stimulerende werkvormen toe te passen. Bijna 80 procent voelde zich voldoende bekwaam om online onderwijs te geven.

Samenwerking

Er ontstonden tijdens de coronacrisis diverse samenwerkingsverbanden tussen docenten onderling. Er zijn bijvoorbeeld kennisnetwerken tussen docenten ontstaan om elkaar te helpen (zoals het NRO-symposium Hoger Onderwijs). Op een universiteit merkten de docenten in de laatste periode van 2020 op dat er binnen de faculteit een gebrek aan expertise was om virtuele toetsen en online design aan te pakken en ze zochten daarom in hun eigen professionele netwerk naar ondersteuning. De docenten creëerden zo hun eigen peer-support. De visitatiepanels beschrijven hoe de docenten samenwerken om kwalitatief hoogwaardig digitaal onderwijs te verzorgen, bijvoorbeeld door een wekelijkse intervisie of door onderwijskundige begeleiding.

4.4.4

Capaciteit

Deelaspect 2.i

Capaciteit: in hoeverre voldeed de ondersteuning aan de behoeften van de docenten? In hoeverre was de ondersteuning adequaat? Hierbij wordt ook aandacht besteed aan werkdruk.

Samenvatting

Vanwege COVID-19 vond er werkdrukverhoging plaats en door de thuiswerksituatie gingen werk en privé door elkaar lopen. De docenten misten het contact met de collega's, ervoeren minder werkplezier en hun (psychisch) welzijn was verminderd. De instellingen hebben het welzijn van de docenten zorgvuldig gemonitord en diverse maatregelen genomen om de hoge werkdruk aan te pakken, zoals extra capaciteit of geld. Hoewel een deel van de docenten behoefte had aan meer tijd om zich de nieuwe onderwijsvormen eigen te maken, was een deel ook tevreden over de ondersteuning en informatievoorziening van de instellingen en de leidinggevenden.

Monitoring werkdruk instellingen

Vanwege COVID-19 vond er werkdrukverhoging plaats en door de thuiswerksituatie gingen werk en privé door elkaar lopen. De instellingen geven in de jaarverslagen aan dat zij het welzijn van de docenten zorgvuldig hebben gemonitord en diverse maatregelen hebben genomen om de docenten te ondersteunen bij de

transformatie, om de werkdruk weg te nemen en om het welbevinden te verbeteren. Alle instellingen voeren verplicht periodiek een werkbelevingsonderzoek (WBO) of medewerkerstevredenheidsonderzoek (MTO) onder medewerkers uit en rapporteren hierover in de jaarverslagen. Ook zijn er door verschillende instellingen extra COVID-19-monitoren uitgevoerd. Een van de centrale doelstellingen was om veilig onderwijs aan te bieden en de hoger-onderwijsgemeenschap te behoeden voor ernstige gevolgen van de COVID-19-pandemie door de besmettingen te minimaliseren. Die doelstelling is duidelijk gerealiseerd. Het overgrote deel van de instellingen geeft in de jaarverslagen aan dat het aantal besmettingen beperkt bleef.

Verhoogde werkdruk onder docenten

In het algemeen geven vrijwel alle werknemersenquêtes en andere bronnen van de instellingen aan dat de werkdruk van de docenten (flink) is gestegen door de COVID-19-maatregelen. Het thuiswerken levert wel positieve punten op, zoals minder reistijd, meer flexibiliteit en meer rust. Maar docenten ervaren veel negatieve punten, zoals een toename van de werkzaamheden, weinig contact met collega's en een minder goede balans tussen werk en privé. In de bestuursgesprekken geven de instellingen aan dat de druk niet alleen ontstaat door het omzetten van het onderwijs, maar ook door een andere routine van de werkzaamheden. Verschillende instellingen rapporteren in de jaarverslagen dat het vooral jonge en tijdelijke medewerkers en medewerkers met een niet-Nederlandse nationaliteit zijn die veel problemen hadden met de concentratie en de motivatie. De visitatiepanels signaleren dat het een zware, maar ook uitdagende tijd is voor de docenten.

Uit verschillende enquêtes onder de medewerkers blijkt dat online onderwijs geven meer tijd en energie kost dan fysiek onderwijs geven. Zo werden er veel meer vragen via e-mail en Microsoft Teams ontvangen en werd het online onderwijs als intensiever ervaren dan fysiek onderwijs. De docenten zijn ook meer tijd kwijt aan het online onderwijs doordat zij het gevoel hebben dat zij aldoor beschikbaar moeten zijn voor de studenten en meer begeleiding moeten geven. Vooral in de beginfase van de crisis hadden de docenten het gevoel de hele dag online beschikbaar te moeten zijn om e-mails te beantwoorden. De extra begeleiding van de studenten, buiten de reguliere (onderwijs)taken om, zorgde voor een hogere werkdruk voor de docenten. Dat kwam bovenop de toch al verhoogde werkdruk die gepaard ging met het herontwerp van het onderwijs en de tentaminering. De werkdruk leek volgens de docenten en volgens een van de enquêtes zelfs zijn weerslag te hebben op de onderwijskwaliteit.

De docenten ervoeren naast een hogere werkdruk ook minder werkplezier en hun psychisch welzijn was verminderd. Een groot deel van de docenten miste de fysieke aanwezigheid van collega's om even te overleggen of bij te praten. Sommige medewerkers waren zelfs sterk vereenzaamd. Een kunsthogeschool geeft aan dat de stress nog steeds zijn weerslag had toen het fysieke onderwijs weer mogelijk was. Twee derde van de pabodocenten rapporteerde in oktober 2020 nog minder werkplezier te hebben dan in juni 2020. Op een universiteit kwam in een focusgesprek met de studieadviseurs naar voren dat zij behoefte hadden aan ondersteuning en aan erkenning van het werk dat is gedaan naast het reguliere werk.

Maatregelen om de verhoogde werkdruk op te vangen

Omdat de werkdruk (ongekend) hoog was en de docenten daar nadelige effecten van ondervonden, zoals een verminderd (psychisch) welzijn, hebben de instellingen verschillende maatregelen getroffen om de hoge werkdruk aan te pakken. Zo hebben sommige instellingen student-assistenten ingezet voor extra ondersteuning tijdens de vakken en is er extra capaciteit of geld ingezet om de werkdruk te verminderen. Om de verhoogde werkdruk te ondervangen, zeggen ten minste tien instellingen in hun jaarverslagen geïnvesteerd te hebben in de (soms al voorgenomen) aanstelling van extra docenten. Een universiteit heeft een mentor-tutorsysteem ingevoerd, waardoor de docenttutoren zich redelijk goed ondersteund voelden.

Tevredenheid docenten ondersteuning werkdruk

Er was tevredenheid bij een deel van de medewerkers over de ondersteuning en informatievoorziening die zij aangeboden kreeg van de instellingen en de leidinggevenden. Het contact en de samenwerking tussen de medewerkers van universiteiten en hun leidinggevenden werden als goed beoordeeld. De medewerkers van de hogescholen waren positief over hoe goed de organisaties in staat waren te veranderen. Een personeelsenquête van een universiteit rapporteert dat de docenten in de loop van de crisis tevredener werden over de communicatie.

Toch blijkt er bij de docenten niet altijd in de behoefte te zijn voorzien van een vermindering van de werkdruk. Onderzoek (Dragt et al., 2021) geeft aan dat de docenten behoefte hadden aan meer tijd, bijvoorbeeld via beter afgestemde roosters, om zich nieuwe onderwijsvormen eigen te maken. De medewerkers van een hogeschool gaven meer dan eens aan dat er onvoldoende aandacht is voor medewerkerswelzijn (werkdruk) als preventie voor studievertraging. Een universiteit meldt dat uit 2.058 reacties van de medewerkers blijkt dat bijna een kwart van hen meer uren draaide dan in hun contract vermeld stond. Ook bleek dat er meer aandacht moest zijn voor bepaalde groepen werknemers, zoals jonge werknemers met onzekere contracten en werknemers met jonge kinderen.

Thuiswerken in de toekomst

Er zijn een aantal onderzoeken van de instellingen die ingaan op de behoefte van de docenten aan thuiswerken in de toekomst. Een meerderheid van de docenten geeft aan in de toekomst deels thuis te willen blijven werken. Zo gaf 65 procent van de medewerkers van een universiteit aan na coronatijd voor minimaal een kwart van de tijd thuis te willen werken. Universiteitsdocenten gaven aan vooral behoefte te hebben aan thuiswerken voor bureauwerk en onderzoeksrapporten, en aan werken op de campus voor informeel contact en onderwijsgerelateerde zaken.

4.5 Begeleiding

4.5.1 *Studentenwelzijn*

Deelaspect 2.j

Studentenwelzijn: wat zijn de effecten van de coronamaatregelen op het studentenwelzijn?

Samenvatting

Het welzijn van de studenten is onder druk komen te staan tijdens de coronapandemie en de periode(s) van afstandsonderwijs. De studenten hebben moeite hun motivatie vast te houden voor het afstandsonderwijs en geven aan last te hebben van sombere gevoelens, onzekerheid en eenzaamheid. Het contact met de medestudenten en de docenten wordt gemist en de studenten voelen zich minder verbonden met de opleiding en de instelling. Aan de andere kant zijn er ook in beperkte mate studenten die de voordelen ervaren van het afstandsonderwijs, zoals het hebben van meer autonomie, flexibiliteit en vrijheid.

Het welbevinden van de studenten is voor de instellingen een belangrijk aandachtspunt. Studentenwelzijn is intensief gemonitord in 2020 en 2021. Veel instellingen hebben via studentenmonitors en enquêtes geïnventariseerd hoe het met hun studenten gaat. Meer dan vier vijfde van de instellingen heeft onderzoeken en evaluaties aangeleverd die ingaan op het studentenwelzijn. Op verschillende momenten zijn de studenten bevraagd over hun welzijn, zoals aan het begin van de coronapandemie, gedurende het studiejaar 2020/2021 en tijdens de start van het studiejaar 2021/2022.

De resultaten van deze monitors en enquêtes die de instellingen hebben aangeleverd, laten zien dat het welzijn van de studenten onder druk is komen te staan tijdens de periode(s) van afstandsonderwijs. Voor de coronapandemie bleek de druk op de studenten al hoog en ervoeren veel studenten psychische problemen. De coronacrisis en de maatregelen als gevolg daarvan hebben deze problemen en klachten vergroot.

Het kost de studenten moeite om de motivatie en concentratie te vinden voor het afstandsonderwijs. In een onderzoek van een hogeschool wordt beschreven dat het voor sommige studenten door persoonlijke omstandigheden moeilijk is om thuis te studeren. Denk bijvoorbeeld aan afleiding, drukte of het niet hebben van een goede studeerplek. Uit onderzoek van Caring Universities (2020) bleek dat iets meer dan de helft van de ondervraagde studenten zich slecht kon concentreren.

Dit werd ook geconstateerd door de visitatiepanels. Een aantal panels signaleert dat de studenten moeite hebben om het online onderwijs te volgen. De jaarverslagen tonen aan dat als gevolg van het afstandsonderwijs de studenten de eigen leerstijl drastisch hebben moeten aanpassen om de motivatie vast te houden. Er wordt meer zelfredzaamheid gevraagd van de studenten. Het organiseren van het online studeren vraagt extra aandacht.

Ook geven de studenten aan last te hebben gehad van eenzaamheid en stress-, angst- en depressieklachten. De studenten waren bovendien somberder en ervoeren meer onzekerheid, bijvoorbeeld over hun toekomst. De studenten misten het contact met de medestudenten en de docenten. Onderzoek op een universiteit (enquête, 4.716 studentrespondenten) geeft aan dat bijna 90 procent van de

bevraagde studenten zich enige tot ernstige zorgen maakte over het gebrek aan contact met studiegenoten.

De studenten voelden zich minder verbonden met de opleiding en de instelling. Zo blijkt uit onderzoek van een hogeschool uit 2020 (enquête, 1.218 studentrespondenten) dat 78 procent van de bevraagde studenten zich voor corona heel goed verbonden voelde met de opleiding, en dat dit na corona gedaald is tot een kwart van de studenten. Ook ervaren studenten fysieke klachten, bijvoorbeeld door een gebrek aan beweging. Dit komt uit de aangeleverde materialen naar voren, maar ook uit andere aanvullende onderzoeken en evaluaties (Brink et al., 2021; LSVb, 2020; UNL, 2021).

Er zijn ook studenten die baat hebben gehad bij het afstandsonderwijs als het gaat om hun welbevinden. Dit blijkt uit een beperkt aantal onderzoeken en evaluaties van de instellingen. Uit een aangeleverd onderzoek van een grote hogeschool blijkt dat studenten met een hoge sociale gevoeligheid en studenten met een ziekte, die gemakkelijker vanuit huis kunnen studeren, voordelen hebben ervaren van het afstandsonderwijs. Drie onderwijsinstellingen, twee hogescholen en één universiteit geven aan dat een groot deel van de studenten positief was over de toegenomen vrijheid, autonomie en flexibiliteit. Uit gesprekken die het Expertisecentrum inclusief onderwijs (ECIO) heeft gevoerd met studenten met een functiebeperking en met de leden van de Landelijke Werkgroep Studentenwelzijn, blijkt dat studenten met een beperking baat hebben gehad bij de mogelijkheid om onderwijs flexibel en vanuit huis te volgen (ECIO, 2021).

4.5.2

Ondersteuning

Deelaspect 2.k

Ondersteuning: in hoeverre werden studenten begeleid bij hun welzijn? En in hoeverre houdt de begeleiding rekening met de verschillende ondersteunings- en onderwijsbehoeften van de studenten? (Bijvoorbeeld: studenten met een functiebeperking of studenten met een extra ondersteuningsvraag.)

Samenvatting

Studenten hebben aangegeven dat hun welzijn bevorderd kan worden door meer of betere ondersteuning en begeleiding vanuit de onderwijsinstelling. Verder hebben zij behoefte aan fysieke ontmoetingen met medestudenten en docenten, meer structuur, en een goede studie- en werkplek met de juiste faciliteiten.

Om de studenten te begeleiden bij hun welzijn hebben de instellingen verschillende maatregelen genomen. Een deel van de maatregelen richt zich specifiek op de groepen studenten die als kwetsbaar zijn geïdentificeerd, zoals internationale studenten, eerstejaarsstudenten en studenten met een functiebeperking. Er is voor deze groepen studenten bijvoorbeeld (extra) (individuele) begeleiding ingezet en zij kregen voorrang bij fysiek onderwijs.

De aangeleverde bronnen tonen dat de studenten met een verminderd welzijn vooral de behoefte hebben aan meer of betere ondersteuning of begeleiding bij hun onderwijsbehoeften (zoals hulp bij motivatie en concentratie), fysieke ontmoetingen met medestudenten en docenten, meer structuur, en een goede studie- en werkplek met de juiste faciliteiten.

De instellingen hebben op verschillende manieren rekening proberen te houden met ondersteunings- en onderwijsbehoeften van hun studenten. Uit de aangeleverde materialen en de 'COVID-19-monitor' (2020b, 2020c) blijkt dat de instellingen daarvoor verschillende maatregelen hebben genomen met als doel meer binding en betrokkenheid te realiseren en het studentenwelzijn te bevorderen. We noemen in deze paragraaf enkele voorbeelden.

Zo hebben de instellingen ingezet op meer en betere (individuele) begeleiding zoals het beschikbaar maken van voldoende studieplekken, het stimuleren van de sociale binding en het verbeteren van de informatievoorziening over welke ondersteuning er vanuit de instelling beschikbaar is. Uit de aangeleverde materialen blijkt bijvoorbeeld dat één universiteit een platform heeft opgericht dat mogelijkheden biedt voor (internationale) studenten om contact met elkaar en met de instelling te hebben. Weer een andere universiteit heeft een uitgebreid programma ontwikkeld om het welbevinden en de weerbaarheid van de studenten te bevorderen. En bij een van de hogescholen wordt aangegeven dat er nu actief contact wordt gezocht door studieloopbaanbegeleiders met de studenten wanneer er signalen zijn dat het niet goed gaat. Visitatiepanels rapporteren ook goede voorbeelden van online arrangementen om dicht op de student te zitten, bijvoorbeeld door de inzet van coaches.

Een deel van de maatregelen richt zich specifiek op studenten die als kwetsbaar geïdentificeerd zijn, zoals internationale studenten, studenten met een functiebeperking, eerstegeneratiestudenten, eerstejaarsstudenten en studenten met een kwetsbare thuissituatie. Voor deze groepen is (extra) (individuele) begeleiding ingezet, door in te zetten op intensiever contact en door coaching aan te bieden. Voor eerstejaarsstudenten werden er ook tutor- of buddysystemen met de ouderejaarsstudenten opgezet.

Daarnaast konden de studenten, met name de kwetsbare studenten, die daar behoefte aan hadden naar de onderwijsinstelling komen. Dit blijkt uit de derde 'COVID-19-monitor'. In beperkte mate en meestal in kleinere groepen werden er alsnog activiteiten op de campus georganiseerd voor de eerstejaarsstudenten. Daarnaast kregen deze groepen studenten bijvoorbeeld voorrang bij het fysieke onderwijs, hetgeen hen moest helpen bij de binding met de docenten en de medestudenten.

4.6 Voorzieningen (informatie studenten)

Deelaspect 2.1

Hoe werden de studenten geïnformeerd over de wijzigingen in de onderwijsleeromgeving of de eventuele wijzigingen in de (beoogde) leeruitkomsten? (Bijvoorbeeld: informatie en communicatie, aanpassingen in het gebouw, de toegankelijkheid, de investeringen in de ICT-infrastructuur en ook studiekeuze.)

Samenvatting

Tijdens de coronaperiode is er een grote noodzaak tot meer interne communicatie ontstaan. De instellingen hebben hard gewerkt om communicatieplatforms en -kanalen (zoals nieuwsbrieven, vraag-antwoordsessies, hulplokken en online bijeenkomsten) te organiseren om te voorzien in de crisiscommunicatie. Op een aantal instellingen moest deze extra informatievoorziening in het begin van de coronacrisis nog op gang komen, maar hier is meestal snel naar gehandeld. De meeste studenten zijn over het algemeen

relatief tevreden over de informatievoorziening en de communicatie, al zijn er wel duidelijke verschillen tussen de onderwijsinstellingen. Wanneer de studenten op de instellingen ontevreden zijn, heeft dat voornamelijk betrekking op de roosters, de deadlines, de tentamens, de studies in het buitenland, de stages en het afstuderen. Op sommige instellingen hebben de studenten behoefte aan meer informatie en transparantie, terwijl studenten op andere instellingen juist minder frequent en meer beknopte informatie verlangen. In het algemeen wordt aanbevolen om te zorgen voor centrale communicatie via één kanaal (bijvoorbeeld e-mail) en te zorgen voor tijdige en eenduidige informatie over de locatie en de roosters van de modules en de tentamens.

De eerste lockdown in 2020 heeft een groot deel van de gebruikelijke voorlichtings-, oriëntatie- en matchingsactiviteiten doorkruist. Hierdoor zijn veel activiteiten omgezet naar een online vorm die in de regel alsnog goed bezocht en gewaardeerd werd. Een deel van de studenten geeft aan onzekerder te zijn over de studiekeuze als ze die volledig moet baseren op online informatie en heeft behoefte aan direct contact met de docenten en de studenten op de campus. Toch blijkt uit onderzoek van een aantal instellingen dat de beperkingen die corona met zich meebracht niet geleid hebben tot meer ontevredenheid onder de eerstejaarsstudenten (na hun eerste semester) over hun studiekeuze.

In deze paragraaf behandelen we de voorzieningen voor studenten door aandacht te besteden aan de toegenomen interne communicatie binnen de instellingen, de studenttevredenheid over de geleverde informatie en de communicatie, de aangepaste oriëntatie- en voorlichtingsactiviteiten, en de studiekeuze.

Interne communicatie

Met de uitbraak van de coronapandemie ontstond er ineens een grotere noodzaak tot interne communicatie. De communicatie-afdelingen van de instellingen hebben hard gewerkt om daarvoor communicatieplatforms in te richten en te voorzien in crisiscommunicatie. Uit de instellingsonderzoeken blijkt dat de informatievoorziening bij een deel van de instellingen tijdens het begin van de pandemie nog op gang moest komen, maar uiteindelijk is er in de loop van de coronaperiode bij alle instellingen veel aandacht geweest voor crisiscommunicatie.

Ook wordt er aangegeven dat er regelmatig contact is geweest tussen de directie en de eigen gemeenschap via intranet of e-mail. Een aantal instellingen organiseerde wekelijkse vraag- en antwoordsessies en nam videoboodschappen op voor de studenten en de medewerkers. Om de studenten te informeren en betrokken te houden, werden vele kanalen ingezet. Onder meer nieuwsbrieven, 'mail-to-all', sociale media, online bijeenkomsten, lunchsessies, medewerkersbijeenkomsten, hulplijnen en e-mailketten.

(On)tevredenheid over de informatie en de communicatie

Uit de onderzoeken van de instellingen blijkt dat de meeste studenten over het algemeen relatief tevreden zijn over de informatievoorziening, al zijn er wel duidelijke verschillen tussen de instellingen. Zoals eerder genoemd, moest bij een deel van de instellingen de informatievoorziening in het begin van de pandemie nog op gang komen. Dit is meestal snel verbeterd en in de vervoloperiodes waren de studenten vaker tevredener over zowel de hoeveelheid informatie als de kwaliteit daarvan. Ook is er vanuit de studenten op vrijwel elke instelling begrip voor de getroffen maatregelen, bijvoorbeeld voor de aanpassingen in het gebruik van de

gebouwen (zoals nieuwe routes in de panden, ventilatienormen, het bepalen van capaciteit en het gebruik van reserveringssystemen).

Toch blijkt uit de instellingsonderzoeken ook dat een aanzienlijke groep studenten problemen ervaarde rond de informatievoorziening en de communicatie. Op een aantal instellingen geven de studenten aan dat (belangrijke) informatie soms lastig te vinden was, tegenstrijdig was, of niet goed gedeeld werd. Hierbij ging het vooral om informatie over de opdrachten, de tentamens, de roosters, de studievoortgang en de coronamaatregelen (LSVb, 2020). Daarnaast werd op sommige instellingen informatie gemist over minors, studie in het buitenland, stages, financiële hulp, ontheffingen en afstuderen. Ten slotte gaven de studenten op enkele instellingen aan informatie te missen over de benodigde materialen voor het online leren (zoals een laptop, een hoofdtelefoon of opnamematerialen) en over initiatieven om hun mentale welzijn te ondersteunen.

Opvallend is dat uit een deel van de instellingsonderzoeken naar voren komt dat de studenten behoefte hebben aan meer informatie en transparantie (bijvoorbeeld over de besluitvorming), terwijl in andere instellingsonderzoeken juist wordt aangegeven dat de communicatie minder frequent en beknopter moet zijn. Op de ene instelling wordt de communicatie over online onderwijs dus ervaren als te versplinterd, overweldigend of niet-relevant (informatie-overload), terwijl op een andere instelling juist een gebrek aan communicatie wordt ervaren. Onduidelijkheid rond informatie en communicatie vormt een belangrijke stressfactor voor de studenten. Op één hogeschool wordt een tegenstelling ervaren tussen de signalen vanuit de Rijksoverheid ('blijf thuis') en van de hogeschool ('kom naar locatie'). Deze hogeschool benadrukt dat het belangrijk is om eerlijk te zijn – tegenover de studenten, maar ook intern – bijvoorbeeld over de mogelijke studievertraging als gevolg van de coronacrisis.

In het algemeen wordt aanbevolen om te zorgen voor centrale communicatie via één kanaal (bijvoorbeeld e-mail), en tijdige en eenduidige informatie over de locatie en de roosters van de modules en de tentamens. Zo was centrale communicatie via e-mail op een van de instellingen een van de meest gewaardeerde maatregelen tijdens de coronaperiode. Dezelfde behoefte aan duidelijke communicatie wordt benadrukt door de studenten in de studentenenquête van de LSVb (2020), bijvoorbeeld tijdige communicatie over de studievoortgang, de stage, het afstuderen en het doorstromen naar een vervolgopleiding is essentieel.

4.6.1 *Keuze voor de juiste opleiding (De student op de juiste plek)*

Overvallen door de coronamaatregelen kon in 2020 het beleid van instellingen om de student op de juiste plek te krijgen niet altijd ten volle worden uitgevoerd. Enkele instellingen konden studiekeuzechecks en matching niet altijd compleet verzorgen en uitten de zorg dat dit in de komende jaren meer begeleiding zal vragen en een groei in de uitval zal veroorzaken.

De instellingen organiseren normaliter vele activiteiten die ertoe bijdragen dat de aspirant-studenten een goed beeld krijgen van de opleiding. Het gaat dan om bijvoorbeeld informatiebijeenkomsten, open dagen, proefstuderen (bijvoorbeeld aan een zogeheten Young Academy, Pre University College of Scholierenacademie), motivatiegesprekken of -toetsen, en allerlei vormen van matching en studiekeuzechecks.

De eerste lockdown in 2020 heeft een deel van deze voorlichtings-, matchings- en selectieactiviteiten doorkruist. De meerderheid van de activiteiten kon in belangrijke mate worden omgezet naar een online vorm, bijvoorbeeld vooraf opgenomen video's, livestreams en live-chatgesprekken. Zo vond op de meeste instellingen de oriëntatieweek in het collegejaar 2020/2021 volledig online plaats. Toch werden de open dagen van de instellingen in de regel goed bezocht en de waardering ervoor bleef niet achter bij die van voorgaande jaren.

Uit een deel van de onderzoeken van de instellingen blijkt dat de beperkingen die corona met zich meebracht niet geleid hebben tot een grotere ontevredenheid onder de studenten over de keuze voor een specifieke opleiding. Maar in andere onderzoeken geeft een aantal studenten wel aan minder zeker te zijn over de studiekeuze wanneer die volledig moest worden gebaseerd op online informatie. Hierbij geven de leerlingen aan behoefte te hebben aan voorlichtingsbijeenkomsten op de campus, direct contact met de docenten en de studenten, het kunnen stellen van vragen en het kunnen proeven van de sfeer.

4.7 Toelating en in- en doorstroom

4.7.1 Aanpassingen in de toelatingseisen en versoepelde in- en doorstroomeisen

Deelaspect 2.m

Toelatingseisen: in hoeverre zijn er aanpassingen geweest in de toelatingseisen en versoepelde in- en doorstroomeisen? (Bijvoorbeeld wat betreft het bindend studieadvies en versoepeling in de toelatingseisen.)

Samenvatting

Er zijn verschillende maatregelen genomen om de negatieve gevolgen van de coronapandemie voor de (aankomende) studenten zoveel mogelijk te beperken. Deze maatregelen hebben ook betrekking gehad op de toelating tot het hoger onderwijs. Hierover zijn afspraken gemaakt in de verschillende versies van het 'Servicedocument Hoger Onderwijs'. In een aantal gevallen werden mbo-4-studenten zonder diploma voorwaardelijk toegelaten tot het hoger onderwijs. De universiteiten hebben derdejaars bachelorstudenten in de gelegenheid gesteld om alvast aan de master te beginnen. Verder zijn er in het schooljaar 2019/2020 geen centrale examens in het voortgezet onderwijs afgenomen en konden aankomende studenten op basis van hun schoolexamens instromen in het hoger onderwijs. Ook hebben de universiteiten en de hogescholen vanwege de coronamaatregelen de bsa-normen en -voorwaarden versoepeld of uitgesteld voor het studiejaar 2019/2020. Het bsa is in het studiejaar 2020/2021 uitgesteld voor de eerstejaarsstudenten in het hbo en ruimer gehanteerd in het wo. Bij de lerarenopleidingen werd de toelatingstoets tot 1 januari 2021 uitgesteld voor instromers uit het mbo en zijn de landelijke kennistoetsen uitgesteld.

In de studiejaren 2019/2020 en 2020/2021 zijn er verschillende maatregelen genomen om de negatieve gevolgen van de coronapandemie voor de (aankomende) studenten zoveel mogelijk te beperken. Deze maatregelen hebben ook betrekking gehad op de toelating tot het hoger onderwijs. Hierover zijn afspraken gemaakt in de verschillende versies van het 'Servicedocument Hoger Onderwijs' (zie ook hoofdstuk 2.2 voor een chronologisch overzicht van een selectie van de maatregelen).

Wat betreft de toelating tot het hoger onderwijs konden in een aantal gevallen ongediplomeerde studenten, zoals mbo-4-studenten, voorwaardelijk worden toegelaten tot het hoger onderwijs. Daarnaast konden havisten en vwo'ers op basis van hun schoolexamens hun diploma behalen en instromen in het hoger onderwijs. In het schooljaar 2019/2020 zijn er namelijk geen centrale examens in het voortgezet onderwijs afgenomen (Inspectie van het Onderwijs, 2021a; OCW, 2020f). Uit de jaarverslagen van 2020 komt naar voren dat door de coronapandemie de instroom voor de meeste instellingen hoger is uitgevallen. Onder andere vanwege het wegvallen van de centrale examens en omdat scholieren die van plan waren een tussenjaar te nemen uiteindelijk toch gingen studeren. Instellingen verwachten dat de toename in de instroom een tijdelijk effect zal zijn en dat de studentenaantallen in de toekomst in lijn met de demografische ontwikkeling zullen dalen.

Verder hebben de universiteiten en de hogescholen, vanwege de coronamaatregelen en conform het 'Servicedocument Hoger Onderwijs', de bsa-normen en voorwaarden versoepeld of uitgesteld voor het studiejaar 2019/2020. Het bsa is in het studiejaar 2020/2021 uitgesteld voor de eerstejaarsstudenten in het hbo en ruimer gehanteerd in het wo (Inspectie van het Onderwijs, 2021a; OCW, 2021a; Van den Broek et al., 2021). De instellingen gaven aan dat conform de afspraken in het servicedocument sommige studenten met een nog niet-afgeronde bacheloropleiding mochten instromen in een hbo-bachelor of een master. Universiteiten hebben de derdejaars bachelorstudenten in de gelegenheid gesteld om alvast aan de master te beginnen. De zogenaamde harde knip was opgeheven (Inspectie van het Onderwijs, 2020b; jaarverslagen 2020).

De stijging in de studentaantallen vanwege de aangepaste toelatingseisen werd ook veroorzaakt door uitstel of afwezigheid van de bsa. Een aantal instellingen gaf tijdens de bestuursgesprekken aan dat er in het studiejaar 2020/2021 daardoor meer inschrijvingen waren (ook meer herinschrijvers). Een grote hogeschool maakte zich zorgen over de groep eerstejaars met achtergebleven prestaties die toch zijn doorgegaan naar het tweede jaar vanwege de bsa-maatregel. Gevreesd moet worden dat zij hun studievertraging met zich mee blijven slepen.

Lerarenopleidingen

Bij de lerarenopleidingen werd de toelatingstoets tot 1 januari 2021 uitgesteld voor instromers uit het mbo. Daarvan valt (afhankelijk van de instelling) ongeveer een kwart tot de helft uit door het niet behalen van die toets, zo blijkt uit de jaarverslagen van 2020. Twee pabo's geven in de aangeleverde materialen aan dat de landelijke kennistoetsen, zoals Wiscat en Aptis, zijn uitgesteld. De instellingen zijn afhankelijk van andere organisaties voor de afname daarvan. Er heeft landelijk overleg plaatsgevonden over de afname van deze landelijk georganiseerde toetsen op een ander moment.

Selectie kunstopleidingen

De kunstopleidingen rapporteren in de jaarverslagen over 2020 dat de selectie van de studenten op grond van een portfolio en auditie online moest plaatsvinden. In de onderzoeken van twee hogescholen wordt dit ook gemeld. Er is door de instellingen een enorme inspanning geleverd om dat mogelijk te maken door de inzet van video's, onlinegesprekken en digitale presentaties. De mondelinge gesprekken konden eenvoudig online plaatsvinden, maar waar voor de toelatingstentamens directe auditieve of fysieke interactie nodig was, waren er wel

aanpassingen nodig. Om de studenten voldoende tijd te geven is de deadline soms iets verschoven.

4.7.2 *Versoepelde in- en doorstroomeisen en studievoortgang*

Deelaspect 2.n

In hoeverre hebben de versoepelde in- en doorstroomeisen gezorgd voor verschillen in de studievoortgang van de (groepen) studenten?

Samenvatting

De instellingen geven aan dat de uitval onder studenten gedaald is door de versoepelde in- en doorstroomeisen, omdat er geen negatieve bsa-adviezen zijn uitgegeven in 2020. Wel is de verwachting, dit is in sommige gevallen al geconstateerd, dat het uitgestelde of aangepaste bsa zal leiden tot studievertraging later in de studie. Bij een aantal instellingen wordt deze groep studenten aangemerkt als kwetsbare groep als het gaat om de studievoortgang.

In de paragraaf hiervoor hebben we aandacht besteed aan de veranderingen in de toelatingseisen, de versoepelde in- en doorstroomeisen en het opvangen van achterstanden. In deze paragraaf besteden we aandacht aan de verschillen in de studievoortgang die zijn ontstaan of mogelijk gaan ontstaan door de veranderingen in de toelatingseisen en de versoepelde in- en doorstroomeisen.

In de jaarverslagen over 2020 geven de instellingen aan dat de uitval onder studenten gedaald is omdat er geen negatieve bsa-adviezen zijn uitgegeven. Het bsa is in de regel uitgesteld of aangepast. Wel is het hierdoor mogelijk dat de uitval later in de studie zal gaan plaatsvinden. In de jaarverslagen van de pabo's wordt er aandacht besteed aan de toelatingstoets die tot 1 januari 2021 uitgesteld was voor instromers uit het mbo. Daarvan was de verwachting dat (afhankelijk van de instelling) ongeveer een kwart tot de helft van deze studenten uit zou vallen door het niet behalen van die toets.

Drie universiteiten geven aan dat er sprake is van minder uitval door aanpassingen in het bsa. Een hogeschool verwacht dat het uitstel van het bsa leidt tot studievertraging later in de studie. Bij twee hogescholen komt uit onderzoek al naar voren dat de verandering in het bsa geleid heeft tot meer studenten met studievertraging die wel door zijn gegaan met de studie. Bij deze instellingen worden deze studenten als kwetsbare groep aangemerkt als het gaat om studieresultaten. Uit een bestuursgesprek van 2020 blijkt dat een grote hogeschool zich ook zorgen maakt over de groep eerstejaars met achtergebleven prestaties die toch doorgaan naar het tweede jaar vanwege de bsa-maatregel. Gevreesd moet worden dat zij hun vertraging met zich mee blijven slepen.

4.7.3 *Opvangen achterstanden*

Deelaspect 2.o

Op welke manier is er geacteerd op het opvangen van de eventuele achterstanden door de versoepelde in- en doorstroomeisen? (Bijvoorbeeld: mbo-instroom zonder diploma en pabo-toegang zonder Wiscat.)

Samenvatting

De instellingen hebben op verschillende manier geprobeerd om eventuele achterstanden op te vangen. Voorbeelden zijn het opzetten van een speciaal programma (bijvoorbeeld een plusprogramma voor mbo-studenten),

het aanbieden van extra begeleiding en van een uitgebreid ondersteuningsaanbod (voor studenten aan de lerarenopleiding).

Als het gaat om het opvangen van eventuele achterstanden door de versoepelde in- en doorstroomeisen, blijkt dat slechts één hogeschool concreet schrijft over de initiatieven die gestart zijn om een succesvolle overstap naar het hbo te vergroten. Deze instelling heeft een plusprogramma voor mbo-studenten gestart, gericht op de vakken Nederlands, Engels en wiskunde, om zo de overstap naar het hbo te verbeteren. Een andere grote hogeschool gaf in een bestuursgesprek aan extra begeleiding te geven aan de studenten die vanuit het mbo zijn ingestroomd. Bij deze hogeschool zijn er ongeveer tweehonderd studenten voorwaardelijk toegelaten. Voor deze groep studenten werd van alles ingezet om ze als volwaardige studenten te benaderen. Een middelgrote hogeschool wees er in het bestuursgesprek op dat de studenten die zijn ingestroomd met een diploma dat ze in 2020 hebben behaald, en misschien dingen missen, extra begeleiding kunnen krijgen.

Om achterstanden bij de lerarenopleidingen te voorkomen, blijkt uit de aangeleverde materialen dat een van de pabo's een uitgebreid of ondersteuningspakket heeft aangeboden aan voorwaardelijke toegelaten studenten. Dit ondersteuningsaanbod heeft ervoor gezorgd dat het aantal voorwaardelijk toegelaten studenten dat nog een toelatingstoets moest halen, gedaald is. Landelijk was er besloten om het studieadvies tot augustus 2021 uit te stellen. Hierdoor kregen de studenten in hun tweede studiejaar (opnieuw) drie kansen om de landelijke rekentoets Wiscat af te leggen.

Meer informatie over het opvangen van de studievertraging, niet specifiek gerelateerd aan toelatingseisen en versoepelde in- en doorstroomeisen, is te vinden in paragraaf 4.8.2.

4.8 Studievoortgang

4.8.1 *Studeerbaarheid, vertraging en versnelling*

Deelaspect 2.p

In hoeverre is het eventueel gewijzigde curriculum in nominale tijd af te ronden? (Bijvoorbeeld met uitgestelde onderdelen.)

Deelaspect 2.q

In hoeverre heeft de omschakeling naar afstandsonderwijs gezorgd voor een vertraging of een versnelling? (Bijvoorbeeld wat betreft behaalde studiepunten, studiesucces en rendementen.)

Samenvatting

Over het algemeen is de studievoortgang van de studenten die studeren aan bekostigde hoger-onderwijsinstellingen niet negatief beïnvloed door de coronapandemie. Zo is het aantal studiepunten dat de studenten behaald hebben voor de meerderheid van de studenten gelijk gebleven en in enkele gevallen groter in vergelijking met voorgaande jaren. De studieresultaten zijn veelal vergelijkbaar met die van voor de coronapandemie. Wanneer er sprake was van studievertraging, werd dit veelal veroorzaakt door uitgestelde stages en praktijkcomponenten, verminderde motivatie bij de studenten of een gebrek aan individuele begeleiding vanuit de opleiding.

Tegelijkertijd maken de studenten en hoger-onderwijsinstellingen zich zorgen over de toekomstige studievoortgang. Een deel van de studenten verwacht in de toekomst vertraging op te lopen vanwege de coronapandemie. Hoger-onderwijsinstellingen maken zich vooral zorgen over de voortgang van specifieke groepen studenten. Bijvoorbeeld studenten met achtergebleven studieprestaties die toch zijn doorgedaan naar het tweede studiejaar vanwege de aanpassingen in het bsa. Deze studenten hebben behoefte aan persoonlijk contact en begeleiding als het gaat om hun studievoortgang.

In deze paragraaf besteden we aandacht aan de studeerbaarheid door te focussen op de studievoortgang en studie-uitval, de studievertraging en de studieversnelling, en het behaalde aantal studiepunten en de cijfers.

In de jaarverslagen over 2020 melden alle instellingen dat zij zich enorm hebben ingespannen om de studievoortgang van de studenten mogelijk te maken. Uit de jaarverslagen blijkt dat er in de regel een invulling gevonden is voor de stages en het praktijkonderwijs. Deels doordat dit binnen de RIVM-maatregelen toch doorgang kon vinden, doordat er voldoende (deels online) stageplekken gevonden konden worden. En doordat er een alternatieve invulling kon worden gegeven aan stages of doordat de practica online werden verzorgd.

Het verhogen van het studiesucces is voor de instellingen een beleidsdoelstelling. Uit de jaarverslagen komt naar voren dat er programma's zijn ingericht om het studiesucces te verbeteren door gepaste interventies. Voorbeelden van zulke programma's zijn coaching en intensivering van de begeleiding. In de meest recente versie van het 'Servicedocument Hoger Onderwijs' (op moment schrijven van dit rapport) heeft de minister aangegeven dat het uitgangspunt moet zijn dat de nadelige effecten van de coronamaatregelen voor de studenten zoveel mogelijk beperkt worden (OCW, 2021b).

Studiepunten

Het algemene beeld vanuit de jaarverslagen over 2020 is dat het aantal studiepunten dat de studenten in het hoger onderwijs hebben behaald gelijk is, of zelfs iets hoger ligt dan in de voorgaande jaren.

De instellingen geven aan dat over het algemeen de studievoortgang niet negatief beïnvloed is door de coronapandemie. Er is sprake van een normale studievoortgang die doorgaans goed is verlopen en intact is gebleven. Bij een aantal instellingen, drie hogescholen en drie universiteiten, blijkt uit de analyses, de factsheets en de infographics, dat de studenten zelfs meer studiepunten hebben behaald en dat er cohorten zijn die het beter doen dan voor de coronacrisis. Een grote hogeschool vertelde in het bestuursgesprek dat er het afgelopen collegejaar iets meer studiepunten werden behaald ten opzichte van de voorgaande jaren.

Niet bij alle instellingen is er sprake van meer behaalde studiepunten door de studenten. Een universiteit geeft op basis van een analyse van de studieresultaten aan dat er bij de opleidingen waar veel praktische vaardigheden worden getoetst, wel sprake is van een lager aantal behaalde studiepunten. Uit het jaarverslag over 2020 van een hogeschool blijkt dat het gemiddeld aantal studiepunten in 2020 lager lag dan het jaar daarvoor.

Al eerder in de coronapandemie zagen we bij andere onderzoeken vergelijkbare bevindingen. Uit eerder onderzoek, uitgezet in de eerste fase van de coronapandemie (maart tot en met juni 2020), kwam naar voren dat in totaal twee derde van de studenten aangaf dat zij nu net zoveel studiepunten heeft gehaald als wanneer er geen coronapandemie was geweest (Warps en Van den Broek, 2020). Een daaropvolgend onderzoek, uitgevoerd in december 2020, toont aan dat de studievoortgang geen grote schade lijkt te hebben opgelopen als gevolg van de coronapandemie in vergelijking met de situatie daarvoor (Brink et al., 2021). Ook de VH en de UNL geven op basis van de inzichten van de instellingen aan dat de studieresultaten vergelijkbaar zijn met die van voor de coronapandemie (UNL, 2021; Minister van OCW, 2020).

Behaalde cijfers

Slechts een aantal instellingen besteedt in de aangeleverde bronnen ook aandacht aan de cijfers van hun studenten. Uit de resultaten van een studentenmonitor van een universiteit blijkt dat iets meer dan twee vijfde van de bevraagde studenten lagere cijfers haalde voor examens als gevolg van de coronapandemie. Bij een andere universiteit blijkt uit een onderzoek naar de studievoortgang dat de studenten iets lagere cijfers haalden. Daarentegen zagen we bij twee andere universiteiten dat de cijfers juist hoger waren. Uit de aangeleverde analyse van de ene universiteit blijkt dat de cijfers in zowel de bachelor- als in de masterfase hoger uitvallen. Uit de rapportage van een andere universiteit komt ook naar voren dat de gemiddelde cijfers iets hoger liggen, bij bacheloropleidingen meer dan bij masteropleidingen. Het beeld is dus gemengd en de informatie die hierover is aangeleverd is beperkt.

In een bevraging van de inspectie onder de studenten blijkt dat de cijfers van de helft van de studenten hetzelfde zijn gebleven. Ruim een derde (334 studenten) van de bevraagde geeft aan dat de cijfers slechter zijn geworden en ongeveer 14 procent (149 studenten) van de bevraagde studenten heeft betere cijfers behaald dan voor de coronapandemie (Inspectie van het Onderwijs, 2021b).

Studie-uitval

Als het gaat om uitval, is het beeld ook gevarieerd. Bij een aantal instellingen blijkt uit de aangeleverde materialen dat de uitval onder de studenten is gedaald. Als verklaring hiervoor geeft een hogeschool aan dat er geen negatieve bsa-adviezen zijn uitgegeven. Uit een onderzoek van een andere hogeschool komt naar voren dat er geen sprake is van een hogere uitval als gevolg van de coronapandemie.

Bij een aantal andere instellingen is de uitval gelijk gebleven. Uit een verslag van een universiteit komt naar voren dat de uitvalpercentages vergelijkbaar zijn met de voorgaande jaren. Ook uit een presentatie van een hogeschool zien we eenzelfde beeld: er is geen sprake van een hogere uitval en de cijfers laten geen knelpunten zien bij de hogerejaars studenten en laatstejaars studenten.

Tot slot is onder sommige studentgroepen de uitval juist gestegen. In een onderzoek van een hogeschool wordt gerapporteerd dat de uitval onder voorwaardelijk toegelaten studenten veel hoger is dan onder reguliere studenten. Met de onder voorwaarde toegelaten studenten bedoelen we: mbo 4-studenten, pabo-studenten en NT2-studenten. Volgens de instelling is het aannemelijk dat de belangrijkste reden daarvoor is dat zij op 31 december 2020 nog niet aan de toelatingseisen hadden voldaan.

Studievertraging

Meer dan de helft van de instellingen heeft in de aangeleverde onderzoeken aandacht besteed aan studievertraging of studieversnelling. Zoals eerder beschreven in dit hoofdstuk, komt in de onderzoeken naar voren dat de studievoortgang over het algemeen niet negatief beïnvloed is door de coronapandemie. Er is sprake van een normale studievoortgang.

Uit de bestuursgesprekken komt naar voren dat de omschakeling naar afstandsonderwijs zowel voor studievertraging als studieversnelling heeft gezorgd. De studieversnelling is hierboven al aan bod gekomen. Als het gaat om studievertraging, geeft een grote hogeschool aan dat dit niet te altijd te voorkomen was en dat het belangrijk is daar eerlijk over te zijn naar de studenten toe, maar ook intern. Een kleine hogeschool geeft aan dat het voor de studenten moeilijk is om hun motivatie vast te houden. Dezelfde hogeschool geeft aan de studenten in de afstudeerfase in vier categorieën in te delen, om de mate van studievertraging in kaart te brengen en daar maatregelen voor te nemen. Als een oorzaak van de studievertraging wordt door een grote hogeschool de bsa-maatregel genoemd (zie ook paragraaf 4.7.3.). Eerstejaarsstudenten met achtergebleven prestaties konden nu toch doorgaan naar het tweede jaar. Gevreesd moet worden dat zij deze achtergebleven studieprestaties met zich mee blijven nemen en studievertraging oplopen.

Een andere oorzaak voor het oplopen van de studievertraging die door de instellingen genoemd is, is het uitstel van de praktijkcomponenten en de stages, en het niet kunnen afronden van de scriptie. Zo blijkt uit een notitie van een universiteit dat in het studiejaar 2019/2020 vooral in de masterfase eindschrijfties en stages stil kwamen te vallen. Bij dezelfde instelling blijkt uit een studentenenquête dat de studievertraging redelijk beperkt is gebleven voor de geslaagde masterstudenten, en voor de geslaagde bachelorstudenten wat groter is geworden. De voornaamste reden voor de studievertraging is dat de scriptie of stage niet kon worden afgerond. Ook bij twee hogescholen komt dit naar voren. De resultaten uit een vragenlijst van de ene hogeschool laten zien dat niet alle studenten er in geslaagd zijn een stage te vinden en daardoor studievertraging hebben opgelopen. Uit de vragenlijst van de andere hogeschool kwam naar voren dat de studenten bezorgd zijn of ze wel op tijd kunnen afstuderen, omdat de stages bijvoorbeeld niet doorgaan.

Uit de derde 'COVID-19-monitor' bleek dat het eind 2020 nog lastig was voor de instellingen om een inschatting te maken van hoeveel vertraging de studenten door de COVID-19-aanpassingen hadden opgelopen. Negen instellingen die een inschatting wilden maken, gaven antwoorden die varieerden van 'geen of nauwelijks vertraging' tot 'gemiddeld twee à drie maanden vertraging'. Als de herkansingen of stages de komende maanden niet zouden lukken, kon de vertraging voor sommige studenten nog verder oplopen (Inspectie van het Onderwijs, 2020c).

In een enquête van de inspectie onder studenten is aan hen gevraagd wat de gevolgen van de coronacrisis op de studievoortgang zijn. Ongeveer de helft van de bevroegde respondenten (n=761) heeft aangegeven dat de studievoortgang ongeveer hetzelfde gebleven is. Ongeveer een derde van de studenten (n=481) heeft aangegeven studievertraging te hebben opgelopen door de coronacrisis. Een gebrek aan motivatie werd door ongeveer driekwart van de bevroegde studenten

opgegeven als reden voor de studievertraging. Andere veel genoemde redenen zijn het gebrek aan individuele begeleiding vanuit de opleiding, slechte studiefaciliteiten thuis en slechte onderwijskwaliteit (Inspectie van het Onderwijs, 2021b).

Gedeelde zorgen over studievoortgang en studievertraging

De studenten maken zich zorgen over hun toekomstige studieverloop en het oplopen van studievertraging. Verschillende aangeleverde bronnen tonen dit aan. Uit een bevraging onder wo-studenten over december 2020 en januari 2021 blijkt dat bij deze universiteit ongeveer de helft van de respondenten bang was om een vertraging op te lopen als gevolg van de coronapandemie. Uit het recentste rapport van Caring Universities komt naar voren dat bijna een kwart van de bevroegde studenten van vier instellingen (de Vrije Universiteit Amsterdam, de Universiteit Leiden, de Universiteit Utrecht en de Maastricht University) verwacht studievertraging op te lopen (Caring Universities, 2021). Uit weer een ander onderzoek komt naar voren dat ruim een vijfde van de hbo-studenten en bijna een kwart van de wo-studenten verwacht vertraging op te lopen vanwege de coronapandemie (Van den Broek et al., 2021).

Deze zorgen worden gedeeld door de hoger-onderwijsinstellingen. Een aantal instellingen maakt zich zorgen over de toekomstige studievoortgang van de studenten, vooral die van specifieke groepen studenten. Een grote hogeschool geeft aan dat het hbo gericht is op praktijkonderwijs dat niet online kan worden aangeboden. Hierdoor ontstaan achterstanden die moeilijk zijn weg te werken. Een kleine universiteit maakt zich vooral zorgen over het studieverloop van de eerstejaarsstudenten. Uit de bestuursgesprekken van 2020 en 2021 blijkt ook dat er instellingen zijn die zich zorgen maken over de voortgang van de studenten met achtergebleven prestaties die toch door zijn gegaan naar het tweede jaar vanwege de bsa-maatregel.

4.8.2

Opvangen studievertraging

Deelaspect 2.r

Welke maatregelen nemen de instellingen om de mogelijke studievertraging te voorkomen of op te vangen?

Samenvatting

Er is door de instellingen al op verschillende wijzen geacteerd om mogelijke studievertraging te voorkomen of op te vangen. Veelal ging het om het beschikbaar stellen van extra fysieke ruimtes, door bijvoorbeeld de openingstijden te verruimen en in te zetten op meer begeleiding bij het afstandsonderwijs.

De instellingen hebben verschillende aanbevelingen gekregen van hun studenten om studievertraging te voorkomen. De studenten hebben behoefte aan persoonlijk contact en begeleiding als het gaat om de studievoortgang. Uit één instellingsonderzoek kwam naar voren dat de studenten behoefte hebben aan mogelijkheden om de studie- en toetsbelasting te spreiden of uit te stellen.

De instellingen hebben ook verschillende maatregelen genomen om studievertraging te voorkomen of op te vangen. Hieronder volgen een aantal voorbeelden uit de aangeleverde bronnen en de bestuursgesprekken:

- Meer hulp bij het plannen en organiseren van de studie voor de studenten met een functiebeperking.

- Het ontwikkelen van een reparatieplan voor ouderejaars die veel praktijkervaring dreigen te missen.
- Inzetten op de binding met de studenten en het faciliteren van sociale cohesie, gericht op de motivatie voor de studie en de sociale uitwisseling.
- Het verplaatsen van studieonderdelen, zoals praktijklessen naar de avond.
- De openingstijden van de gebouwen en de laboratoria verlengen.
- Meer begeleiding bij de studievoortgang, bijvoorbeeld door de inzet van extra studieloopbaanbegeleiders.

Uit de verschillende aangeleverde bronnen en de 'COVID-19-monitor' van de inspectie blijkt dat over het algemeen de maatregelen zich voornamelijk richtten op het beschikbaar stellen van extra fysieke ruimtes, het inzetten van meer begeleiding bij het afstandsonderwijs, het verruimen van de openingstijden van de gebouwen, het doorvoeren van roostertechnische wijzigingen en het aanscherpen van het signaleringssysteem (gericht op potentiële studievertraging).

5. Bevindingen Standaard 3: toetsing

Deelvraag 3

In hoeverre hebben de coronamaatregelen invloed gehad op een adequaat systeem van toetsing?

5.1 Toetsbeleid

Deelaspect 3.a

Toetsbeleid: in hoeverre hebben de coronamaatregelen invloed gehad op aanpassingen van het beleid rondom tentaminering en examinering? In hoeverre is de kwaliteitszorg op de validiteit, de betrouwbaarheid en de transparantie van de toetsing in stand gebleven?

Samenvatting

De instellingen zijn er doorgaans in geslaagd de meeste toetsen (zoveel mogelijk in lijn met de bestaande kaders) door te laten gaan. Voor de toetsen die niet fysiek en lastig online afgenomen konden worden, zijn de toetsmomenten verplaatst, meestal naar het einde van het collegejaar. De digitale toets is zoveel mogelijk gelijk gehouden met de oorspronkelijke toets, maar in sommige gevallen zijn de toetsingscriteria aangepast. Veel instellingen zagen online surveillance (proctoring) als een laatste redmiddel vanwege de privacyaspecten en -overwegingen: de studenten worden een-op-een gemonitord en gefilmd. Bij grofweg de helft van de instellingen is proctoring toegepast, wat geleid heeft tot scherpe discussies binnen enkele instellingen. Naast fraudegevoeligheid is een ander probleem met online toetsing dat de docenten aangeven dat het soms veel extra werk oplevert. Online toetsing kon ook een behoorlijke bron van zorgen zijn voor de studenten: de mogelijkheid dat ze bij online tentamens onbewust de tentamenregels zouden overtreden leverde stress op.

De instellingen hebben een visie op toetsen die in lijn ligt met de onderwijsvisie. In het toetsbeleidsplan worden de uitgangspunten vastgelegd. De toetsing wordt zo ingericht dat het via feedback bijdraagt aan het leren. Daarnaast waarborgt toetsing dat de beoogde kwalificaties worden gerealiseerd.

Na de uitbraak van de coronapandemie moest (naast een groot deel van het onderwijs zelf) ook de toetsing online gaan plaatsvinden. De digitalisering van de toetsing heeft, evenals de digitalisering van het onderwijs, zoveel mogelijk in lijn met de bestaande kaders plaatsgevonden. In het algemeen gelden dan ook nog steeds dezelfde toetsdoelen. Aanpassingen zijn (met het oog op het behoud van de betrouwbaarheid en de validiteit van de tentaminering en de examinering) vrijwel altijd in overeenstemming met de examencommissies gemaakt (hierover meer in paragraaf 5.3). Bij een grote hogeschool bleek de bestaande toetsvisie uit 2017 handig voor de opleidingen om de toetsen aan te passen aan de veranderde omstandigheden. Op deze hogeschool is ook in samenspraak met de medezeggenschap vijf miljoen euro vrijgemaakt voor een zogeheten toetscommunity tijdens de coronapandemie.

Doorgang van toetsen

Uit de bestuursgesprekken en de jaarverslagen blijkt dat het toetsbeleid is aangepast op zo'n manier dat examens zo veel mogelijk door konden gaan. De instellingen zijn er doorgaans in geslaagd om tijdens de coronaperiode de meeste toetsen volgens de planning te laten doorgaan. Voor een deel van de toetsen die niet fysiek en lastig online afgenomen konden worden, zijn wel de toetsmomenten verplaatst. Zo zijn er op een aantal instellingen in 2020 nieuwe jaarritmes gemaakt voor de toetsing en de tentaminering, zodat er meer toetsen plaatsvonden aan het einde van het jaar. Waar nodig is met de veiligheidsregio gezocht naar grote alternatieve ruimtes voor het afnemen van de toetsen in kleine groepjes.

In de 'COVID-19-monitor' (eerste meting) gaf iets minder dan twee derde van de instellingen aan dat bij een aantal opleidingen de toetsen werden uitgesteld. Dat was onder andere het geval bij toetsing waarbij fysiek contact nodig is (medische opleidingen) of waarbij gebruik werd gemaakt van werkplaatsen of practica. Uit de tweede meting van 'de COVID-19-monitor' blijkt dat op bijna de helft van de bevraagde instellingen de mate waarin de toetsing doorging van eind april tot eind juni 2020 hetzelfde was als in de periode van de COVID-19-crisis tot eind april van hetzelfde jaar. Van hetzelfde jaar. Bij ruim de helft van de bevraagde instellingen nam de mate waarin de toetsing doorging toe. Vaak ging het dan om toetsen die sinds maart 2020 uitgesteld waren en vanaf 15 juni 2020 conform het 'Servicedocument Hoger Onderwijs' weer op locatie afgenomen mochten worden. Het opkomstpercentage bij de laatste toetsen was bij de meeste instellingen ongeveer gelijk aan de voorgaande jaren. Ook het slagingspercentage week bij de instellingen die daar al zicht op hadden niet veel af van de voorgaande jaren.

Aanpassing van toetsen

Op de meeste instellingen is de toetsing tijdens de coronapandemie, waar dat mogelijk was, geheel online uitgevoerd. Bij de omzetting naar digitale toetsing is de inzet geweest dat de digitale toets zoveel mogelijk moest lijken op de oorspronkelijke toets, maar in sommige gevallen geven de docenten aan dat zij de toetsingscriteria hebben moeten aanpassen. De toetsen op afstand zijn door de studenten over het algemeen als voldoende beoordeeld. Op kunstinstellingen is het aantal tentamens dat online is afgenomen beperkt. Op deze hogescholen lag de focus vooral op artistieke producten en (online) producties en voorstellingen.

De volgende (algemene) veranderingen rond toetsen zijn bij meerdere instellingen terug te zien: flexibelere toetsmomenten, een verschuiving van summatief beoordelen naar formatief evalueren en een grotere verscheidenheid aan toetsvormen en manieren van beoordelen.

5.2

Toetsvorm

Deelaspect 3. b

Toetsvorm: in hoeverre hebben de coronamaatregelen invloed gehad op de aanpassing van de toetsvormen (zoals formatief of summatief)?

Samenvatting

Tijdens de coronacrisis ontstond er een grotere verscheidenheid aan toetsvormen en manieren van beoordelen, en er kwamen flexibelere toetsmomenten. De praktijkvakken en de stages werden soms ingevuld met vervangende opdrachten. De populairste alternatieven voor grote summatieve toetsen zoals de centrale

examens waren (asynchrone) niet-begeleide thuismaaktentamens en openboektentamens. Bij de aanpassingen in de toetsvorm is er een verschuiving van summatief beoordelen naar formatief evalueren geweest met wekelijkse taken, gezamenlijke papers, presentaties, blogs, debatten en quizzes. De inzet van formatieve toetsing kon voorkomen dat de instellingen afhankelijk waren van grote summatieve beoordelingsmomenten aan het einde van een cursus. Als gevolg van de coronapandemie eindigden veel vakken met een uitgebreider en gevarieerder beoordelingsplan.

Het overgrote gedeelte van de instellingen heeft veelal gebruikgemaakt van online toetsen, maar sommige toetsen bleken erg lastig te vertalen naar digitale varianten ('COVID-19-monitor', eerste en tweede meting). Om dit op te lossen is op veel van de instellingen naast online toetsen ook gewerkt met vervangende opdrachten (bijvoorbeeld voor de praktijkvakken en de stages), mondelinge toetsen of alternatieve toetslocaties. Op een deel van de instellingen kwam toetsing dus nog steeds (in beperkte mate) op locatie voor. Dit gebeurde binnen de coronamaatregelen en alleen als het noodzakelijk was.

Proctoring (online surveillance)

Gesteld voor de uitdaging om studievertraging zo veel mogelijk te voorkomen, is bij grofweg de helft van de instellingen proctoring (digitale surveillance) toegepast om het toetsen te ondersteunen. De schriftelijke tentamens konden hierdoor buiten de tentamenzalen, online worden afgenomen. Proctoring is een middel om fraude bij online toetsen te voorkomen. In het wo kregen meer studenten (41 procent) online tentamens met proctoring dan in het hbo (21 procent) (Brink et al., 2021).

Op een aantal instellingen werd alleen van proctoring gebruikgemaakt als het niet anders kon. Veel instellingen zagen online surveillance als een laatste redmiddel vanwege de privacyaspecten en -overwegingen: de studenten worden een-op-een gemonitord en gefilmd. Zo werden er toetsalternatieven gevonden om te voorkomen dat er (overmatig) gebruikgemaakt moest worden van proctoring. Voor de vakken die wiskunde bevatten was dit naar verluidt moeilijker te realiseren.

Naast de inbreuk op privacy hebben de studenten ook problemen met het hele proces van het maken van de toetsen via proctoringsoftware: het gebruik van de proctoringsoftware tijdens de tentamens werd door bijna 60 procent van de studenten als onprettig en onveilig ervaren (Brink et al., 2021). De studenten moesten voldoen aan allerlei regels in hun eigen huis, zoals het zorgen voor een leeg bureau, zorgen dat niemand de kamer binnen kan komen en een stabiele internetverbinding. Dit zorgt ervoor dat de studenten vaak vooraf al redelijk gespannen zijn over het maken van hun tentamen; wat als een van mijn huisgenoten binnenkomt of het internet uitvalt? Iets meer dan de helft van de studenten geeft aan dat hun wifi thuis niet altijd werkt (LSVb, 2020).

Het invoeren van de proctoring heeft tot scherpe discussies geleid binnen enkele instellingen. Binnen twee instellingen heeft dit geresulteerd in een conflict tussen de medezeggenschap en het instellingsbestuur. De medezeggenschap heeft gewezen op de ingrijpende inbreuk op de privacy van de studenten. In vrijwel alle andere instellingen heeft de medezeggenschap uiteindelijk expliciet ingestemd met het toepassen van deze digitale surveillance. In de regel is daar door de Functionaris Gegevensbescherming over geadviseerd.

De discussies over de invoering van de proctoring gingen vooral over de privacyaspecten en de risico's voor zowel de studenten als de hoger-onderwijsinstellingen. Sommige instellingen hebben daarom bewust de keuze gemaakt om geen proctoring in te zetten. Andere instellingen hebben de proctoring wel ingezet, maar maakten daarbij duidelijk dat het om een tijdelijke maatregel ging die vooral werd ingezet als een laatste redmiddel. Een instelling gaf aan dat er ook een specifiek reglement voor de proctoring is opgesteld dat ook een klachtenprocedure bevat. Studenten hadden daardoor de mogelijkheid om zich te melden bij de Functionaris Gegevensbescherming.

Fraudegevoeligheid

Bij de online toetsen is fraudegevoeligheid ook een probleem. Op een grote instelling gelooft een derde van de docenten dat de online toetsen fraude-resistent zijn, terwijl 22 procent van de docenten juist fraude verwacht. Op een andere instelling is het aantal tentamens waarbij fraude is geconstateerd behoorlijk toegenomen: van 19 fraudezaken in 2019 naar 64 in 2020. Sommige instellingen geven aan daarom naast proctoring ook andere vormen van fraudepreventie te hebben ingezet, zoals een tijdsbeperking, plagiaatdetectie, geen vrije navigatie en een unieke toets per kandidaat. Naast fraudegevoeligheid is een ander probleem met online toetsing dat de docenten aangeven dat het soms veel extra werk oplevert.

Alternatieve toetsvormen

Er zijn verschillende alternatieven gevonden voor de toetsing, zowel voor het afnemen van de toetsen als voor de toetsvormen zelf. Voor de tentamens zijn er alternatieven, zoals het schrijven van essays, het maken van een openboektentamen of thuismaaktentamen, en vervangende opdrachten. Sommige onderdelen konden ook online plaatsvinden. Eén instelling heeft een taskforce voor de toetsing ingericht en binnen deze taskforce is er een stroomschema ontwikkeld met de verschillende alternatieven voor toetsing. Op een andere instelling bestonden er zorgen over het aanpassen van de soorten toetsen. Wanneer de ene groep studenten vóór de maatregelen de ene soort toets heeft gemaakt, kun je de andere groep studenten daarna dan wel ineens een ander soort toets geven?

Bijna alle instellingen hebben gebruikgemaakt van alternatieve toetsvormen, zoals openboektentamens, thuismaaktentamens, two-stage-examens, essays, online presentaties, mondelinge en online kennistoetsen. De populairste alternatieven voor grote summatieve toetsen zoals de centrale examens waren (asynchrone) niet-begeleide thuismaaktentamens en openboektentamens. Deze twee toetsvormen bevielen de studenten over het algemeen goed. Al geven de studenten wel vaak aan voor de openboektentamens meer tijd nodig te hebben, en een voorkeur te hebben voor minder feitenvragen en voor meer begripsvragen die de ruimte bieden voor kritische reflectie. Op de universiteiten werden meer online tentamens ingezet dan op de hogescholen, terwijl de studenten in het hbo vaker afsluitende opdrachten kregen dan in het wo. In het wo werden openboektentamens het vaakst gebruikt (door 59 procent van de studenten) en in het hbo werden afsluitende groepsopdrachten en individuele opdrachten veel toegepast (respectievelijk 64 procent en 57 procent) (Brink et al., 2021). Bij het goedkeuren van de omzetting van de toetsvormen zijn de examencommissies in de regel actief betrokken geweest.

Het merendeel van de docenten vindt het zinvol om essays, online oefentoetsen, online presentaties en openboektentamens volledig online te organiseren. Voor kennistoetsen en feedback wordt de online omgeving als minder zinvol gezien, al staan de docenten ook hier niet per se negatief tegenover. Ook was er bij veel opleidingen een toename van formatieve toetsing via onder meer wekelijkse taken, gezamenlijke papers, presentaties, blogs, debatten en quizzes. De inzet van deze vormen van formatieve toetsing hebben de afhankelijkheid van grote summatieve beoordelingsmomenten aan het einde van een cursus voorkomen. Als gevolg hiervan eindigden veel vakken met een uitgebreider en gevarieerder beoordelingsplan.

Tevredenheid over online toetsing

De studenten zijn over het algemeen minder tevreden over de toetsing op afstand dan de docenten. Op sommige instellingen geven de studenten aan dat de online tentamens over het algemeen goed verliepen, maar het merendeel van de studenten is negatiever over de toetsing in de coronaperiode dan in de periode daarvoor. Uit meerdere instellingsonderzoeken blijkt dan ook dat de waardering voor de tentaminering in de coronaperiode is gedaald. De studenten zijn over het algemeen minder tevreden over de toetsen op afstand dan de docenten. Volgens de visitatiepanels blijken deeltijdstudenten wel positiever te zijn over online toetsing.

Over tentamens op afstand met proctoring zijn de studenten het vaakst negatief, en over afsluitende opdrachten en openboektentamens zijn de studenten het vaakst positief (Brink, Van den Broek, & Ramakers, 2021). De studenten geven aan meer stress te ervaren bij de online toetsen om de volgende redenen:

- Het (mogelijk) optreden van technische storingen.
- Het verlies van de wifi-verbinding.
- Het niet terug kunnen klikken naar eerdere vragen om later nog iets aan te passen.
- Angst voor ongeldigheidsverklaring van het tentamen vanwege de geldende regels en procedures rond proctoring.
- Te weinig tijd voor open vragen en essay-vragen.

Online toetsing kan dus ook een behoorlijke bron van zorgen zijn voor de studenten: de mogelijkheid dat ze bij online tentamens onbewust de tentamenregels overtreden levert stress op. Wel geeft een deel van de studenten aan zich redelijk op hun gemak te voelen bij het thuis afleggen van de tentamens en minder last te hebben van zenuwen (dit geldt niet voor proctoring).

5.3

Examencommissie

Deelaspect 3. c

Examencommissie: in hoeverre hebben de examencommissies de kwaliteit van de toetsing voldoende kunnen waarborgen?

Samenvatting

Om de noodzakelijke vormen van online toetsing mogelijk te maken, werd een addendum aan de Onderwijs- en Examenregeling toegevoegd. Examencommissies zijn binnen vrijwel alle instellingen betrokken geweest bij de aanpassing van de toetsvormen. Vele instellingen rapporteren over (geïntensiveerd) overleg tussen de examencommissies onderling en de rapportages aan het instellingsbestuur. Naast de kwaliteitszorg werden hierbij ook slagingspercentages en uitgegeven getuigschriften

besproken. Wel is er grote bezorgdheid over fraude bij toetsing op afstand – vooral bij de klassieke tentamenvormen en take-home-tentamens - en is er op meerdere instellingen een lichte tot substantiële stijging van het aantal fraudemeldingen.

De examencommissies hebben als hoofdtaak het borgen van de kwaliteit van toetsen en beoordelen. De examencommissies rapporteren in de jaarverslagen over de werkzaamheden en adviseren over de onderwijs- en examenregeling. Om de noodzakelijke vormen van online toetsing mogelijk te maken werd er een addendum aan deze regelingen toegevoegd. Hoewel die procedures in de regel versneld werden afgehandeld binnen de afspraken die door het crisismanagement waren gemaakt, werden de juridische regels en checks and balances binnen de instellingen daarbij wel in acht genomen. Er zijn geen aanwijzingen dat de examencommissies werden gepasseerd. Een enkele keer heeft de medezeggenschap wel het gevoel dat zij buitenspel waren gezet.

Betrokkenheid bij aanpassing van toetsen

De examencommissies zijn binnen alle instellingen betrokken bij de aanpassing van de toetsvormen. Vele instellingen rapporteren over (geïntensiveerd) overleg tussen de examencommissies onderling en rapportages aan het instellingsbestuur. Naast de kwaliteitszorg werden hierbij ook de slagingspercentages en uitgegeven getuigschriften besproken. In samenspraak met de examencommissies werden ook de obstakels weggenomen die door de COVID-19-maatregelen waren ontstaan voor het afstuderen.

De onderzoeken van de instellingen bevestigen het feit dat de examencommissies betrokken geweest zijn bij de omschakeling naar het toetsen op afstand. Over het algemeen wordt gerapporteerd dat de examencommissies betrokken zijn geweest bij de aanpassingen en dat zij hun rol in het borgen van de toetskwaliteit adequaat hebben kunnen vervullen. Het belang van de betrokkenheid van de examencommissie aan het begin van de omschakeling wordt benadrukt, om zo te zorgen voor een proactieve aanpak van online beoordeling. Een goede communicatie tussen de stakeholders binnen zowel de faculteit (het management, de toetsexperts en de toetscommissie) als binnen de instelling is hierbij belangrijk. De examencommissies hebben in het begin van de coronaperiode intensief gesproken over de toetsing, zowel met andere examencommissies als met de opleidingen, en zijn actief betrokken geweest bij het goedkeuren van de omzetting van de toetsvormen waar dat nodig was. Ook zijn de examencommissies betrokken geweest bij het bepalen van de toetsmomenten; zij gaven toestemming om de toetsen nogmaals op een ander moment aan te bieden.

Ook in de bestuursgesprekken wordt aangegeven dat de aanpassingen en de alternatieven voor de toetsvormen en de toetsdoelen bijna altijd in overeenstemming met de examencommissies gemaakt zijn. Zij zijn betrokken geweest, konden daardoor goed hun werk doen en blijven instaan voor de kwaliteit. Er is veel contact geweest met de examencommissies en zij hebben de ruimte en het vertrouwen gekregen om beslissingen te nemen. In het algemeen hebben de examencommissie wel veel werk gehad om de regelingen rond de toetsing en examens aan te passen, de doorstroming te bevorderen en daarbij de kwaliteit en het niveau van de toetsing te bewaken.

Tot slot geven ook de visitatiepanels aan dat de examencommissies proactief betrokken zijn geweest bij de wijzigingen in de toetsing en dat die wijzigingen goed werden onderbouwd. De panels zijn dan ook zonder uitzondering positief over de rol van de examencommissies in het waarborgen van de eindkwalificaties.

Fraude

Een van de problemen met online toetsing is de grote bezorgdheid over fraude. Studenten blijken samen te werken via sociale media, screenshots en foto's te maken van opgaven, en pogingen te ondernemen tot sabotage van de online proctoring bij de klassieke tentamenvormen en thuismaaktentamens (Landelijke Enquête Examencommissies, 2021). Er lijkt een lichte tot substantiële stijging van het aantal fraudemeldingen te zijn die ook bijdraagt aan de ervaren toename van de werkdruk van de examencommissies. Veel examencommissies hebben de fraudepreventie dan ook hoog op de agenda staan. Een grote hogeschool geeft aan de signalen van fraude te kennen en dat het in de zomer van 2020 een paar keer is voorgekomen dat toetsen ongeldig zijn verklaard, al doet de examencommissie volgens hen in dit kader goed haar werk.

5.4

Feedback

Deelaspect 3.d

Feedback: in hoeverre kregen de studenten tijdens de coronaperiode effectieve periodieke feedback?

Samenvatting

Tijdens de coronaperiode ontvingen de studenten hun periodieke feedback vooral via online bijeenkomsten. De meningen van de studenten over de hoeveelheid feedback zijn verdeeld. Op de meeste instellingen geeft een ruime meerderheid van de studenten (ongeveer 60 procent) aan minder of veel minder contact te hebben gehad met de docenten dan voorheen, terwijl een kleine groep studenten (ongeveer 10 procent) aangeeft juist meer contact te hebben gehad met docenten. De meeste studenten geven aan dat de online feedback minder persoonlijk is dan de reguliere face-to-face-feedback en dat het snel harder aankomt. De online omgeving verhoogt de drempel voor het stellen van vragen.

Tijdens de coronaperiode ontvingen de studenten hun periodieke feedback vooral via online bijeenkomsten. Enkele instellingen rapporteren in hun jaarverslagen over de positieve ervaringen met online feedbacktools waarmee het formatieve toetsen kon worden versterkt. De meningen van de studenten over de hoeveelheid feedback zijn verdeeld. Een deel van de studenten geeft aan voldoende feedback op de leeractiviteiten te ervaren en tevreden te zijn met de frequentie van de ontvangen feedback. Een ander deel van de studenten geeft juist aan niet genoeg feedback te hebben ontvangen en graag vaker feedback te krijgen. Op de meeste instellingen geeft een ruime meerderheid van de studenten (ongeveer 60 procent) aan minder of veel minder contact te hebben gehad met de docenten dan voorheen, terwijl een kleine groep studenten (ongeveer 10 procent) aangeeft juist meer contact te hebben gehad met de docenten.

Daarnaast geven de meeste studenten aan dat online feedback minder persoonlijk is dan de reguliere face-to-face-feedback en dat het snel harder aankomt. De online omgeving faciliteert niet hetzelfde contact en verhoogt de drempel voor het stellen van vragen. Direct contact en interactie met de docenten en de professoren werd

dan ook gemist. Direct, persoonlijk contact en een veilige leeromgeving worden benadrukt als zaken die een duidelijke meerwaarde hebben voor het geven en krijgen van feedback.

Over het algemeen waren de docenten tevreden over de wijze waarop ze zich hebben aangepast aan online onderwijs. Iets meer dan de helft van de docenten geeft aan in staat te zijn de studenten voldoende (tussentijdse) feedback te kunnen geven. Maar ook docenten geven aan dat de feedback in het algemeen iets minder effectief en persoonlijk is bij online onderwijs dan bij face-to-face-onderwijs.

6. Bevindingen Standaard 4: gerealiseerde leerresultaten

Deelvraag 4

In hoeverre hebben de coronamaatregelen invloed gehad op het realiseren van de beoogde leerresultaten?

6.1 Leerdoelen

Deelaspect 4

Leerdoelen: welke gevolgen hebben de coronamaatregelen gehad op de gerealiseerde leerresultaten en hoe is er omgegaan met de leerdoelen die minder goed gerealiseerd kunnen worden met afstandsonderwijs? (Bijvoorbeeld door aanpassingen in de manier van examineren.)

Samenvatting

De leerdoelen zijn over het algemeen niet veel veranderd tijdens de coronaperiode: de studenten moesten in de meeste gevallen nog steeds aan dezelfde eisen en normen voldoen als voorheen. De instellingen geven aan in de regel goed geslaagd te zijn in het (deels online in plaats van fysiek) realiseren van de leerdoelen door de studenten. De algemene overdracht van kennis en vaardigheden is volgens de instellingen goed verlopen en meerdere instellingen melden dat de digitale vaardigheden van de studenten enorm zijn verbeterd. Maar het moet wel benoemd worden dat op een aantal instellingen de stage en de praktijk zodanig geraakt zijn dat leeruitkomsten vanuit praktijkervaring en internationale ervaring lastiger te realiseren waren.

Ondanks grote zorgen aan het begin van de crisis hebben de bachelor- en masterstudenten hun opleiding in het collegejaar 2019/2020 niet significant sneller of langzamer afgerond dan in de voorgaande jaren (zie ook paragraaf 4.8). De effecten van de coronamaatregelen op de rendementen van de instellingen zijn (nog) gering, en voor zowel de slagingspercentages als het aantal behaalde studiepunten geldt dat er geen sprake is van een daling vergeleken met de voorgaande jaren.

Leerdoelen

De studenten moeten in de meeste gevallen nog steeds aan dezelfde eisen en normen voldoen als het gaat om de afrondende toetsen van een opleiding. Wel gebeurt dit op een andere manier dan voorheen (online in plaats van fysiek). Er zijn in de jaarverslagen van de instellingen (2020) weinig zorgen te vinden over het realiseren van specifieke leerdoelen. Wel wordt aangegeven dat de stage en de praktijk geraakt werden.

Leerresultaten en bereikte eindkwalificaties

De effecten van de corona-maatregelen op de rendementen van de instellingen is nog gering, ondanks barrières zoals het vinden van een afstudeeropdracht in het werkveld. Uit de jaarverslagen van de instellingen blijkt dat het aantal afgestudeerden in 2020 gelijk bleef of slechts licht steeg of daalde met een paar procentpunten. Een instelling waar de studentenpopulatie voor een deel uit werkenden bestaat, rapporteert wel vertragingen. Uit de eerste 'COVID-19-monitor' bleek dat een ruime meerderheid van de instellingen geen inschatting kon maken van het aandeel studenten dat volgens de oorspronkelijke planning zou kunnen

afstuderen. Veelal waren de resultaten van de eerste tentamens, voor zover die doorgegaan waren, nog niet bekend. De instellingen die wel een inschatting wilden maken, dachten dat tussen de driekwart en 100 procent van de laatstejaarsstudenten volgens de oorspronkelijke planning zou kunnen afstuderen. In de tweede meting kwam naar voren dat het slagingspercentage bij de instellingen die daar al zicht op hadden niet veel afweek van de voorgaande jaren.

De instellingen geven aan dat het in het algemeen, ondanks de coronapandemie, goed is gegaan met de overdracht van kennis en inzichten. Als het gaat om de overdracht van vaardigheden dan is het beeld wisselend: met sommige vaardigheden kon redelijk goed online geoefend worden, terwijl de overdracht van andere, meer praktische vaardigheden lastiger te realiseren was (met name bij de opleidingen van hogeschoolen). Meerdere instellingen melden wel dat de digitale vaardigheden van de studenten enorm zijn verbeterd, al moet ook genoteerd worden dat een (klein) aantal studenten hier blijvend moeite mee heeft. Uit de NSE 2021 blijkt dat de gemiddelde tevredenheid onder de studenten over het opdoen van vaardigheden voor de beroepspraktijk een 3,5 is op een vijfpuntsschaal. Voor het contact met de beroepspraktijk geven zij een 3,3 (298.912 respondenten). Leeruitkomsten als praktijkervaring en internationale ervaring waren lastiger te realiseren vanwege het uitvallen van (een deel van) de stages en de uitwisselingen. Ook wordt er door meerdere instellingen en studenten aangegeven dat er gedurende de COVID-19-crisis minder aandacht besteed kon worden aan de persoonlijke ontwikkeling en de persoonsvorming van de studenten.

Tot slot hebben de visitatiepanels vastgesteld of het eindniveau gewaarborgd is aan de hand van ten minste vijftien eindwerken bij iedere opleiding. Daarnaast is er gekeken naar toetsbeleid, de toetsen en de onafhankelijke rol van de examencommissies. Ook de aanpassingen in de toetsing zijn hierbij in ogenschouw genomen. De panels zijn vrijwel zonder uitzondering positief over het bereiken van de eindkwalificaties.

Afstuderen

Afstudeerceremonies, eindexamenconcerten en -exposities, konden aanvankelijk niet doorgaan. Deze zijn in een online vorm of later binnen de RIVM-richtlijnen toch uitgevoerd.

Discussie over de waarde van de diploma's

Op een aantal instellingen wordt aangegeven dat er een diepgaande discussie nodig is over de waarde van de verleende diploma's en dat deze van hetzelfde hoge niveau moeten blijven. Met andere woorden: een diploma behaald tijdens de pandemie heeft dezelfde waarde als een pre-COVID-diploma. Er wordt aangegeven dat het de komende studie jaren moeilijk kan worden voor de examencommissies om dat te garanderen.

7. Conclusies en geleerde lessen

In dit inventariserende onderzoek hebben we onderzocht tot welke aanpassingen in de leeromgeving de coronamaatregelen hebben geleid en wat hiervan de effecten zijn geweest op de kwaliteit van het hoger onderwijs. In dit laatste hoofdstuk zullen we deze hoofdvraag beantwoorden door onze bevindingen samen te vatten, en eindigen we met de geleerde lessen voor de sector hoger onderwijs.

De inspectie en de NVAO zijn zich ervan bewust dat het wellicht nog te vroeg is voor een volledige reflectie over wat de effecten van de coronamaatregelen zijn geweest op de verschillende aspecten van de kwaliteit van het onderwijs. We vinden het daarom van belang dat de hoger-onderwijsinstellingen op een later moment de tijd nemen voor reflectie, met daarbij een brede focus op en duiding van de bevindingen van deze thematische analyse.

7.1 Conclusies

In dit onderzoek presenteren we een gemengd beeld van de kwaliteit van het hoger onderwijs ten tijde van de COVID-19 maatregelen. De onderzoeksbevindingen tonen enerzijds dat er vast is gehouden aan de eindkwalificaties, dat de bestaande structuren intact zijn gebleven, en dat voor het merendeel van studenten de studievoortgang goed is verlopen. Anderzijds is er verarming van de leerervaringen, voelen studenten zich niet volwaardig gekwalificeerd en is het studentenwelzijn onder druk komen te staan.

Het hoger onderwijs is in staat is geweest om ondanks de coronapandemie de kwaliteit van het onderwijs in grote lijnen overeind te houden. In een zeer kort tijdsbestek en met een enorme inspanning is afstandsonderwijs gerealiseerd. Een basisinfrastructuur voor afstandsonderwijs was er vaak al. Studenten zijn positief over de snelle omschakeling naar online-onderwijs en de kansen en mogelijkheden die ze ondanks het afstandsonderwijs krijgen. Er is vastgehouden door de instellingen aan de bestaande eindkwalificaties. De medezeggenschapsraden en de examencommissies werden betrokken bij de noodzakelijke aanpassingen binnen het onderwijs en de toetsing en we zien dat de kwaliteitszorgcyclus continu heeft gedraaid. Voor de meeste studenten lijkt er geen negatieve impact te zijn geweest op de studievoortgang. Het behalen van goede studieresultaten is niet alleen een verdienste is van de instellingen, maar ook van studenten zelf.

De instellingen hebben tijdens de diverse sluitingen van hun locaties digitale onderwijsvormen ingezet om zoveel mogelijk onderdelen van het curriculum door te laten gaan. Toen er weer deels op locatie gewerkt mocht worden, zochten de instellingen ook naar blended-onderwijsvormen waarbij onderwijs deels ook weer fysiek is verzorgd. Voor het praktijkonderwijs en de internationale uitwisselingsprogramma's werden alternatieven aangeboden. De onderdelen die niet gegeven konden worden, zijn uitgesteld. De omschakeling naar afstandsonderwijs ging relatief snel doordat de instellingen flexibel omgingen met de algehele curriculumstructuur. De instellingen nemen de positieve ervaringen van de digitalisering van het onderwijs mee naar de toekomst.

De studenten hebben het zwaar gehad. Ondanks de voordelen, zoals minder reistijd en een flexibelere tijdsindeling, is het grootste bezwaar het gebrek aan contact en interactie. Het welzijn van de studenten is door de coronacrisis en de

coronamaatregelen onder druk komen te staan. De studenten ervaren gevoelens van somberheid, onzekerheid en eenzaamheid. Ze hebben moeite zich te concentreren en te motiveren. Studenten maken zich zorgen over een volwaardige studieloopbaan.

Daarnaast is er een gemis aan sociale en persoonlijke vorming en het verwerven van soft skills. Hierdoor voelen de studenten zich niet altijd volwaardig gekwalificeerd. We kunnen niet uitsluiten dat de studenten op het gebied van sociale en persoonlijke ontwikkeling een achterstand hebben opgelopen. Ondanks de alternatieven voor de niet te realiseren programmaonderdelen, was het minder goed mogelijk om het geleerde toe te passen en in de praktijk te brengen. Praktijkervaring en internationale ervaring zijn soms niet gerealiseerd of konden pas later of in een andere vorm worden aangeboden. De leerervaring van de studenten is minder rijk aan context en minder volledig en hierdoor verschaalt.

Welzijn en ondersteuning van studenten

De studenten zijn positief over de snelle omschakeling naar online onderwijs en de kansen en mogelijkheden die ze ondanks het afstandsonderwijs kregen. Ook waren de meeste studenten over het algemeen relatief tevreden over de informatievoorziening en de communicatie. Toch is de noodoplossing van het online onderwijs voor veel studenten niet te evenaren met het onderwijs van voor de coronapandemie. Bovendien hebben de studenten het zwaar gehad: ze hadden last van toegenomen somberheid en eenzaamheid. Ondanks de voordelen van afstandsonderwijs, zoals minder reistijd en flexibele tijdsindeling, is het grootste bezwaar van de studenten het gebrek aan contact en interactie met de docenten en de medestudenten. De instellingen hebben verschillende maatregelen genomen om het studentenwelzijn te bevorderen.

Gerealiseerde leeropbrengsten

We zien dat grote groepen studenten en docenten hun zorgen uiten over de productiviteit, de motivatie en het alert blijven. Naast het probleem dat de thuissituatie niet altijd geschikt bleek als studieplek, was het ook minder goed mogelijk om het geleerde toe te passen en in praktijk te brengen. De studenten voelen zich daardoor niet altijd volwaardig gekwalificeerd. Internationale uitwisseling werd stopgezet, waardoor de studenten in mindere mate zijn opgeleid tot internationale en interculturele professionals. De stages konden met moeite of helemaal niet doorgaan, de scriptieonderzoeken werden vertraagd, en de persoonlijke feedback en de begeleiding van de studenten werden bemoeilijkt. De mogelijk blijvend veranderde arbeidsmarkt in bijvoorbeeld de cultuur- en toerismesector heeft ook een mogelijk negatieve weerslag op de toekomst van dit beroep en het onderwijs daarvoor.

Ondersteuning en welzijn van docenten

Ook de docenten hebben het zwaar gehad. De docenten misten het onderlinge contact en ook hun welzijn is verminderd. Bovendien ervoeren de docenten een hoge werkdruk als gevolg van het afstandsonderwijs. De instellingen hebben ingezet op extra capaciteit en geld om de werkdruk te verminderen, en de docenten zijn ondersteund om de nieuwe onderwijsvormen mogelijk en zich eigen te maken. Aan het begin van de coronapandemie was deze ondersteuning soms nog onvoldoende, maar gaandeweg is deze verbeterd. Ook was er een duidelijke voortgang zichtbaar in de digitale en didactische vaardigheden van de docenten. Maar de verhoogde

werkdruk en de negatieve gevolgen daarvan zijn ook nu nog voelbaar en zullen de komende periode voelbaar blijven binnen de instellingen.

Borging van eindkwalificaties

De onderzoeksbevindingen laten geen grote zorgen zien over de (borging van de) kwaliteit van het onderwijs ten tijde van de COVID-19-maatregelen. De instellingen hebben vastgehouden aan de bestaande eindkwalificaties. De medezeggenschapsraden en de examencommissies werden betrokken bij de noodzakelijke aanpassingen binnen het onderwijs en de toetsing. Veel van het onderzoek stagneerde of vertraagde, maar het onderwijs – zoals de scriptieonderzoeken en de onderzoeksstages – bleef wel ingebed in een passende, kwalitatief hoogwaardige onderzoeksomgeving. Hoewel het digitale onderwijs in eerste instantie een noodoplossing was in een crisissituatie, heeft de transitie naar het afstandsonderwijs ook gezorgd voor enorme ontwikkelingen. Denk aan de ontwikkeling in de visie op digitaal onderwijs, in de pedagogische en didactische bekwaamheid van de docenten, op het gebied van online onderwijs en de digitale vaardigheden van studenten.

Studievoortgang

De maatregelen hebben voor de meeste studenten geen negatieve impact gehad op de studievoortgang. Wel hebben in een aantal gevallen uitgestelde stages en praktijkcomponenten een studievertraging veroorzaakt. Daarnaast zijn er zorgen over de toekomstige studievertraging. Instellingen hebben al op verschillende wijzen geacteerd om een mogelijke studievertraging te voorkomen of op te vangen. Bijvoorbeeld door het beschikbaar stellen van extra fysieke ruimtes en door in te zetten op meer begeleiding bij het afstandsonderwijs. Ook zijn er aanpassingen geweest in de toelatingseisen en zijn de in- en doorstroomseisen versoepeld om de negatieve gevolgen van de coronapandemie voor de (aankomende) studenten zoveel mogelijk te beperken.

Toetsing

De meeste toetsen zijn zoveel mogelijk in lijn met de bestaande kaders doorgegaan. In enkele gevallen zijn de toetsingscriteria aangepast. De examencommissies zijn binnen alle instellingen betrokken geweest bij de aanpassing van de toetsvormen. De toetsing is doorgaans geheel online uitgevoerd. Het merendeel van de studenten was negatief over de online toetsing omdat die meer stress en zorgen veroorzaakte. Openboektentamens en niet-begeleide thuismaaktentamens werden het meest gewaardeerd door de studenten. De studenten en de docenten waarderen online feedback minder goed dan face-to-face-feedback, ze missen direct contact en interactie. Niet alle fysieke toetsen waren te vertalen naar online varianten en soms vond daarom de toetsing op locatie plaats. Ongeveer de helft van de instellingen heeft proctoring (digitale surveillance) toegepast als middel om fraude te voorkomen bij online toetsing. Op een aantal instellingen zijn naast proctoring ook andere vormen van fraudepreventie ingezet, zoals tijdsbeperking, plagiaatdetectie, geen vrije navigatie en een unieke toets per kandidaat.

7.2

Geleerde lessen

Op basis van de diverse bronnen die wij hebben geanalyseerd en de gesprekken die wij hebben gevoerd, formuleren wij een aantal geleerde lessen voor nu en voor de toekomst. We staan stil bij de vraag: wat hebben we geleerd over het hoger onderwijs tijdens de coronapandemie? We geven hiermee de geleerde lessen terug aan de hoger-onderwijsinstellingen, die we uit de ervaringen van de instellingen zelf hebben ontleend. Door het delen van deze geleerde lessen hopen we bij te dragen aan het lerend vermogen van de hoger-onderwijsinstellingen en het gehele hoger-onderwijsveld. We hopen dat de hoger-onderwijsinstellingen, in samenwerking met andere partijen in het veld, aandacht besteden aan de geleerde lessen, om deze in de praktijk te brengen en de nadelige effecten van de coronapandemie op te vangen.

Op basis van onze bevindingen komen we tot de onderstaande geleerde lessen die tijdens, maar ook na de coronapandemie, de volle aandacht verdienen.

- Pas de lessen die zijn opgedaan tijdens de coronacrisis toe voor het verder ontwikkelen van een visie op de digitalisering van het onderwijs. Zorg daarbij dat de docenten en de studenten betrokken worden, stel vast welke randvoorwaarden aanwezig moeten zijn en houd de examencommissies goed aangehaakt. Bekijk of de criteria voor digitaal onderwijs onderdeel kunnen worden van het NVAO-beoordelingskader. Fysiek en digitaal onderwijs kunnen elkaar aanvullen, de uitdaging ligt hierbij in het vinden van een juiste balans.
- Ondersteun de ontwikkelingen op het gebied van digitaal onderwijs door blijvend te investeren. Ondersteun bijvoorbeeld de docenten bij het ontwikkelen van vaardigheden in het ontwerpen van digitaal onderwijs en toetsing door middel van capaciteit en training.
- Bekijk de effectiviteit, het nut en de kwaliteit van hybride onderwijs. Hoewel onder de coronamaatregelen soms niet te vermijden, heeft die ervaring geleerd dat het tegelijkertijd verzorgen van online en fysiek onderwijs zeer veel vraagt zeer de docenten en de faciliteiten. Dit moet goed in de overweging worden meegenomen.
- Geef de studenten de ruimte om een volwaardige studieloopbaan af te ronden. Monitor de studievoortgang van alle studenten nauwkeurig en faciliteer mogelijkheden om gemiste leerervaringen in te halen. Heb hierbij aandacht voor de persoonsvorming en de socialisatie. Het is belangrijk om speciale aandacht te hebben voor de groep eerste- en tweedejaarsstudenten. Dit is de groep die veel heeft gemist.
- Als internationaal onderwijs nog niet mogelijk is, biedt internationalisering dan in aangepaste vormen aan. Ondersteun in de ontwikkeling en uitbreiding van alternatieve vormen van internationalisering, zowel voor de uitgaande als voor de inkomende studentmobiliteit. Voorbeelden van alternatieven zijn virtual exchange of het online volgen van vakken van buitenlandse universiteiten.
- Houd blijvende aandacht voor het studentenwelzijn en de studentenbegeleiding. Monitor de ondersteunings- of begeleidingsbehoefte van de studenten en realiseer een gerichte aanpak waar dat nodig is.

- Een tijdige en eenduidige informatievoorziening is belangrijk. Zorg voor één centraal kanaal waar de informatie over de onderwijsleeromgeving en de toetsing gedeeld wordt.
- Mits de instellingen in de toekomst nog steeds (meer) gebruik zullen maken van online toetsing: blijf proctoring en andere vormen van fraudepreventie – zoals tijdsbepanking, plagiaatdetectie, geen vrije navigatie en een unieke toets per kandidaat – (her)overwegen om fraude te voorkomen.
- Geef de student een ontmoetingsplek waar interactie met de docenten en de medestudenten mogelijk is. Een groot gedeelte van de studenten en de docenten heeft behoefte aan direct en persoonlijk contact. Als dat online is, vergroot en versterk dan het online contact om de sociale binding en de interactie te versterken, en mogelijke drempels te verlagen.
- Organiseer (mits de maatregelen dat toestaan) oriëntatie- en voorlichtingsactiviteiten weer op locatie. Om zeker te zijn van hun studiekeuze is het belangrijk voor de aspirant-studenten om direct contact te hebben met de docenten en de studenten, en om de sfeer op de instelling te kunnen proeven.

Tot slot

Uit ons onderzoek blijkt dat er tijdens de coronacrisis een uitzonderlijke inzet en samenwerking is geweest van alle hoger-onderwijspartijen in het veld. Allereerst hebben de hoger-onderwijsinstellingen zelf hun onderwijs en de bestaande interne structuren goed staande weten te houden tijdens de coronapandemie. De grote hoeveelheid onderzoeken en evaluaties die de instellingen hebben kunnen overleggen voor dit onderzoek, die vrijwel alle aspecten van het kader van de NVAO dekken, illustreren dat de kwaliteitszorg van de instellingen is ingezet om te leren van de ervaringen. Daarnaast zijn de koepels van de hoger-onderwijsinstellingen, de studentenbonden, de NVAO, de inspectie, OCW en expertiseplatforms zoals SURF betrokken geweest bij bijvoorbeeld het opzetten van de samenwerkingsnetwerken en het uitvoeren van landelijke onderzoeken en monitors. We hebben daarom ook vertrouwen erin dat, mocht er in de toekomst zich nog eens een (gelijksoortige) crisis voordoen, de hoger-onderwijsinstellingen in samenwerking met de andere partijen in het veld daar goed mee weten om te gaan.

Literatuur

Allen, J., Belfi, B., & Aarts, B. (2020). *Hbo'ers in tijden van corona*. Maastricht: ROA.

Brink, M., Van den Broek, A., & Ramakers, C. (2021). *Ervaringen van studenten met onderwijs en toetsen op afstand tijdens corona*. Nijmegen: ResearchNed.

Broek, A. van den, Termorshuizen, T., J., Cuppen, J., & Warps, J. (2021). *Monitor beleidsmaatregelen hoger onderwijs 2020-2021*. Nijmegen: ResearchNed.

Caring Universities (2020). *De geestelijke gezondheid van studenten tijdens de COVID-19 pandemie: De eerste voorlopige data uit het Caring Universities consortium*. Amsterdam: Caring Universities.

Caring Universities (2021). *De geestelijke gezondheid van studenten tijdens de COVID-19 pandemie II: De tweede meting uit het Caring Universities consortium*. Amsterdam: Caring Universities.

Crabbendam, J., Goes, D. (2020). *Onderwijs op afstand. Een onderzoek naar de ervaringen van studenten met afstandsonderwijs naar aanleiding van de coronacrisis*. Utrecht: Landelijke Studentenvakbond (LSVb).

Deemter, R. van, Klinkenberg, S. (2021). *Resultaten Landelijke Enquête Examencommissies*. Nederland: Werkgroep Toetsen op Afstand.

Dragt, L., Rombouts-van Puijenbroek, T., & Crezee, A. (2021). *De toekomst van blended onderwijs is gestart: Wat leren hogescholen en universiteiten van de coronaperiode?* Leusden: Turner.

ECIO (2021). *Infographic: Studentenwelzijn in coronatijd*. Den Bosch: Expertisecentrum Inclusief Onderwijs.

ESG (2015). *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*. Brussel: België.

ESN, ISO & LSVb (2021). *Annual International Student Survey 2021*.

Inspectie van het Onderwijs (2020a). *COVID-19-monitor: hoger onderwijs (eerste meting)*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2020b). *COVID-19-monitor: hoger onderwijs (tweede meting)*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2020c). *COVID-19-monitor: hoger onderwijs (derde meting)*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2021a). *De Staat van het Onderwijs 2021*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2021b). *Technisch rapport - Gevolgen van 16 maanden corona voor het hoger onderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2021c). *Factsheet - Gevolgen van 16 maanden corona voor het hoger onderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Last, B. (2021). *Blended leren: Van visie naar onderwijsontwerp* (Essay thema 3: Digitale didactiek, ontwerpen van blended onderwijs, NRO Symposium Hoger Onderwijs). Maastricht: Maastricht University.

Nationale Studenten Enquête (2021). *Nationale Studenten Enquête 2021*. Geraadpleegd op 30 oktober 2021 van <https://www.studiekeuze123.nl/nse>

Nuffic (2021). *Over de grens tijdens de pandemie. Onderzoek naar de invloed van de coronacrisis op de buitenlandplannen en -ervaringen van studenten*. Den Haag: Nuffic.

NVAO (2018). *Beoordelingskader accreditatiestelsel hoger onderwijs Nederland*. Den Haag: Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO).

OCW (2020a). *Brief COVID-19 aanpak hoger onderwijs*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

OCW (2020b). *Servicedocument Hoger Onderwijs – aanpak coronavirus COVID-19*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

OCW (2020c). *Servicedocument Hoger Onderwijs – aanpak coronavirus COVID-19 (10-07-2020)*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

OCW (2020d). *Subsidieregeling Coronabanen in het Hoger Onderwijs*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

OCW (2020e). *Servicedocument Hoger Onderwijs – 2020-2021 (18-12-2020)*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

OCW (2020f). *Servicedocument VO examens – aanpak Coronavirus. Versie 1: 27 maart 2020*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

OCW (2021a). *Servicedocument Hoger Onderwijs – 2020-2021 (07-04-2021)*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

OCW (2021b). *Servicedocument Hoger Onderwijs – 2021-2022, versie 12.0*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

OESO (2021). *The state of school education: One year into the COVID pandemic*. Parijs: OESO.

Rosier, A., Messelink, A., Steehouder, L. (2020). *Begeleiders aan het woord: De relatie tussen internationaliseringsactiviteiten en internationale competenties*. Den Haag: Nuffic.

Minister van OCW (2020). *Beroepsonderwijs en Volwassenen Educatie; Brief regering; Monitoring gevolgen COVID-19 in mbo en ho, kst-31524-479*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW)

Unesco (2021). *COVID-19: reopening and reimagining universities, survey on higher education through the Unesco National Commissions*. Parijs: Unesco.

Universiteiten van Nederland & Vereniging Hogescholen (2020). *Brief: kabinetsbijdrage corona-werkdrukbeperking in het hoger onderwijs*. Den Haag: Universiteiten van Nederland en Vereniging Hogescholen.

Universiteiten van Nederland (2021). *Factsheet studieresultaten, tevredenheid over het onderwijs en studentenwelzijn in tijden van corona*. Den Haag: Universiteiten van Nederland.

Warps, J., Van den Broek, A. (2020). *Studeren, studievoortgang en welbevinden tijdens corona*. Nijmegen: ResearchNed.

Bijlage I: opdrachtbrief van de minister

Geachte heer Van Straalen en mevrouw Oppers,

In uw brief van 8 februari vraagt u om een opdracht aan NVAO en IvhO om een gezamenlijk thematisch onderzoek uit te voeren naar de kwaliteit van het onderwijs in coronatijd.

Het hoger onderwijs heeft sinds maart vorig jaar een enorme inspanning geleverd door om te schakelen van fysiek naar online of afstandsonderwijs en zo de studenten in staat te stellen hun opleiding te continueren binnen alle beperkingen van de pandemie. Verschillende instellingen hebben zelf onderzoek uitgevoerd naar de gevolgen van de omschakeling naar online onderwijs voor docenten en studenten, maar een landelijk beeld ontbreekt. Het is in deze bijzondere tijd nodig om een extra instrument in te zetten om een landelijk beeld te geven van de gevolgen van de pandemie voor het hoger onderwijs. Vandaar dat ik u graag – met waardering voor uw proactieve houding – de opdracht verleen om gezamenlijk dit landelijke beeld te verkrijgen en mij hierover te rapporteren. Het verheugt mij voorts dat u deze samenwerking ziet als een eerste proeve van een mogelijke aanpak van een thematische analyse, zoals beschreven in mijn Kamerbrief over de uitwerking van instellingsaccreditatie d.d. 11 februari 2021. In het servicedocument d.d. 7 april 2021 heb ik daarom deze thematische analyse al aangekondigd. Daarbij heb ik benadrukt dat de bevraginglast voor instellingen beperkt dient te worden.

Doel

Doel van het onderzoek is om een landelijk beeld te krijgen van de gevolgen van de omschakeling naar online onderwijs en het soepel hanteren van instroom- en doorstroomeisen in coronatijd voor de kwaliteit van de opleidingen. Hiervoor kan aangesloten worden bij de standaarden Onderwijsleeromgeving en Toetsing uit het NVAO-accreditatiekader, [\[1\]](#) waarbij onder het realiseren van de beoogde leerresultaten ook het realiseren in tijd, ofwel de vraag naar studievertraging, meegenomen kan worden.

Vraagstelling

Ik verzoek u in uw analyse de volgende vragen te adresseren:

- Wat is de kwaliteit van het online of afstandsonderwijs zoals aangeboden in coronatijd? Heeft de aanpassing naar afstandsonderwijs invloed op het realiseren van de beoogde leerresultaten?
- Wat is de kwaliteit van online of anderszins aangepaste toetsing? Welke gevolgen heeft dit voor de betrouwbaarheid en validiteit van tentaminering en examinering?
- Zijn er alternatieven gevonden voor programmaonderdelen die niet of moeilijk online verzorgd kunnen worden, zoals praktijkonderwijs en stages? Heeft dit gevolgen voor het realiseren van de beoogde leerresultaten?
- Welke ondersteuning is er geboden aan docenten bij de omschakeling naar online onderwijs?
- Door versoepelde instroom- en doorstroomeisen kan het verschil in kennisniveau binnen de studentenpopulatie zijn toegenomen. In hoeverre is er zicht op c.q. wordt geacteerd op de gevolgen hiervan voor de studievoortgang van (groepen) studenten en op hun verschillende ondersteuningsbehoefte?

Aanpak

Om de bevraginglast voor instellingen zoveel mogelijk te beperken, verzoek ik u voor de analyse gebruik te maken van de zelfevaluaties van opleidingen die in de coronaperiode zijn gevisiteerd en onderzoeken die instellingen of opleidingen zelf hebben uitgevoerd of laten uitvoeren naar de omschakeling naar online of afstandsonderwijs.

Omdat deze onderzoeken onderling sterk verschillen, verdient het aanbeveling om in nauwe samenwerking met de instellingen te kijken hoe deze gegevens het beste geduid kunnen worden. Dat kan bijvoorbeeld middels een expertbijeenkomst, georganiseerd door VH en VSNU, waarbij institutional researchers en kwaliteitszorgmedewerkers worden uitgenodigd. Indien wenselijk kan er voor verdiepende vragen contact worden opgenomen met de instellingen.

Ik zie uit naar de resultaten van deze thematische analyse.

Met vriendelijke groet,

de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, namens deze, de directeur-generaal Hoger Onderwijs, Beroepsonderwijs, Wetenschap & Emancipatie,

Marcelis Boereboom

[1] Standaard 2: het programma, de onderwijsleeromgeving en de kwaliteit van het docententeam maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde leerresultaten te realiseren.

Standaard 3: de opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing.

Bijlage II: onderzoeksopzet

Onderzoeksopzet

We hebben gebruikgemaakt van bestaande bronnen over de effecten van afstandsonderwijs ten tijde van COVID-19, op de kwaliteit van het onderwijs (in tegenstelling tot ruwe databronnen). De bronnen die we hebben benut, kunnen worden opgedeeld in vier categorieën:

- externe bronnen;
- interne bronnen van de inspectie;
- interne bronnen bij de NVAO;
- gesprekken met stakeholders en experts.

Tabel 1: Overzicht van de bronnen die benut zijn voor deze thematische analyse

Externe bronnen	Eigen onderzoeken en evaluaties van bekostigde hoger-onderwijsinstellingen	Bijna 300 onderzoeken, evaluaties en andere bronnen (zoals verslagen, powerpointpresentaties en infographics)
	Jaarverslagen van bekostigde hoger-onderwijsinstellingen	Jaarverslagen over 2019 en 2020 van 54 hoger-onderwijsinstellingen (36 hbo-instellingen en 18 wo-instellingen)
	Internationaal en nationaal onderzoek	Diverse onderzoeken en rapportages
Interne bronnen van de Inspectie van het Onderwijs	COVID-19-monitor	3 metingen om informatie op te halen over hoe het onderwijs zich aanpaste aan de omstandigheden vanwege de uitbraak van het coronavirus
	De Staat van het Onderwijs 2021	Paragraaf over de kwaliteit van het onderwijs tijdens de coronapandemie
	Studentenvragenlijst afstandsonderwijs	Vragenlijst voorjaar 2021 uitgezet onder 10.000 studenten in het hoger-onderwijs
	Verslagen van bestuursgesprekken met hogescholen en universiteiten	12 verslagen uit 2020 en 6 verslagen uit 2021
Interne bronnen NVAO	Beoordelingsrapporten	155 beoordelingsrapporten (van 201 opleidingen) tot en met het inlevermoment in november 2021
Gesprekken met stakeholders en experts	Klankbordgroep bijeenkomsten	2 bijeenkomsten: september en november 2021
	Gesprekken met VH, UNL, ISO en LSVb	Afzonderlijke gesprekken met de leden van de klankbordgroep
	Gesprek met SURF	Gesprek over de aanpassingen in het online onderwijs en de toetsing, en over het versnellingsplan
	Expertbijeenkomsten VH en UNL	2 expertbijeenkomsten, voor hbo en voor wo, met kwaliteitszorgmedewerkers

Externe bronnen

Eigen onderzoeken en evaluaties van de hoger-onderwijsinstellingen

We richtten ons vooral op de eigen onderzoeken en evaluaties van de hoger-onderwijsinstellingen. Bijvoorbeeld onderzoeken die de instellingen, de faculteiten of de opleidingen zelf hebben uitgevoerd of laten uitvoeren naar de omschakeling naar afstandsonderwijs, waarin zij reflecteren op de kwaliteit. Door gebruik te maken van bestaande onderzoeken en evaluaties hebben we geprobeerd de bevragingslast voor de instellingen zoveel mogelijk te beperken.

Het was niet in de eerste plaats de bedoeling om eigenstandig kwaliteitsonderzoek te doen, maar om te komen tot een geaggregeerde rapportage van de zaken die door de instellingen zelf naar voren worden gebracht in de eigen evaluaties, onderzoeken en strategische keuzes, die zij met ons hebben willen delen.

We hebben alle bekostigde hoger-onderwijsinstellingen (36 hbo- en 18 wo-instellingen) in september 2021 benaderd met een brief. In deze brief hebben we hen verzocht om hun eigen onderzoeken en evaluaties met ons te delen. In oktober hebben we de hoger-onderwijsinstellingen waarvan we nog geen reactie hadden ontvangen een herinnering gestuurd. Uiteindelijk hebben we van achttien bekostigde universiteiten en dertig bekostigde hogescholen onderzoeken en evaluaties mogen ontvangen.

Vijf instellingen hebben aangegeven geen onderzoeken en evaluaties te hebben. Deze instellingen hadden geen (representatieve) onderzoeken en rapportages beschikbaar, bijvoorbeeld omdat ze een kleine instelling zijn met een decentrale organisatie en daardoor rechtstreeks met hun studenten schakelen. Evaluaties of onderzoeken waren daardoor niet nodig. Eén instelling gaf aan dat ze ook in de toekomst niet gaan onderzoeken wat de effecten van de COVID-19-maatregelen op het onderwijs zijn geweest. Een reden hiervoor werd niet gegeven. Tot slot heeft slechts één hbo-instelling geen enkele reactie gegeven op onze uitvraag.

Tabel 2: Reacties hogescholen en universiteiten op onze uitvraag

	Hogescholen	Universiteiten
Ontvangen onderzoeken en evaluaties	30	18
Geen onderzoeken en evaluaties	5	0
Geen reactie	1	0
Totaal	36	18

De hoger-onderwijsinstellingen konden zelf bepalen welke onderzoeken, evaluaties en andere bronnen zij naar ons stuurden in het kader van deze thematische analyse. De inspectie en de NVAO hebben niet naar specifieke bronnen en materialen gevraagd. Wel is er gevraagd om representatieve onderzoeken en rapportages toe te sturen die binnen de instelling waren opgesteld naar de gevolgen van de COVID-19-maatregelen op het onderwijs. Het ging dan om onderzoeken of rapportages die een beeld geven van de instelling, de representatieve studentengroepen of de (grotere) onderdelen van de instelling (zoals faculteiten).

Niet alle aangeleverde bronnen zijn representatieve bronnen voor het gehele hoger onderwijs of voor een specifieke hoger-onderwijsinstelling. Daarnaast zijn de aangeleverde bronnen ongelijksoortig qua stevigheid en daarmee de zeggingskracht. We hebben verschillende soorten bronnen ontvangen, variërend van nieuwsberichten en notities tot resultaten van vragenlijsten met een grote respons en een representatieve steekproef. Onze bevindingen, en de daaruit voortvloeiende conclusies, zijn gebaseerd op meerdere verschillende bronnen die door de hoger-onderwijsinstellingen zijn aangeleverd. Daar waar er bevindingen worden beschreven die slechts op een enkele bron zijn gebaseerd, staat dit duidelijk in het verslag vermeld.

We hebben bijna 300 onderzoeken, evaluaties en andere bronnen mogen ontvangen van 48 instellingen. De bronnen die we tot december 2021 hebben ontvangen, zijn meegenomen in de analyses en daarmee in de bevindingen.

In tabel 3 presenteren we een overzicht van de ontvangen bronnen: het soort en het aantal. Het soort bronnen dat wij hebben ontvangen kunnen grofweg worden ingedeeld in de volgende categorieën:

1. Enquêtes – de meeste rapportages delen bevindingen uit de vragenlijsten uitgezet onder de studenten en de docenten.
2. Presentaties – veelal powerpointpresentaties met de bevindingen uit evaluaties en onderzoeken.
3. Rapportages – verschillende soorten rapportages over onder meer de studievoortgang en de toetsresultaten.
4. Ruwe data – de ruwe data en de resultaten van onder meer vragenlijsten en evaluaties.
5. Factsheets en infographics – één tot drie pagina's die voornamelijk een overzicht geven van de resultaten uit vragenlijsten.
6. Monitors – voornamelijk monitors over het studentenwelzijn en het welbevinden van de docenten.
7. Notities – onder meer met bevindingen en resultaten.
8. Brieven – begeleidende brieven, nieuwsbrieven en interne brieven die verstuurd zijn.
9. Evaluaties – evaluatieverslagen over verschillende onderwerpen, zoals het studentenwelzijn, het online onderwijs en digitaal toetsen.
10. Samenvattingen – een samenvatting van de evaluaties, de vragenlijsten en de data.
11. Artikelen of essays – onder meer artikelen die in wetenschappelijke tijdschriften zijn gepubliceerd, essays ingezonden voor congressen, en papers.
12. Overzichten – verschillende overzichten, bijvoorbeeld van de maatregelen die zijn genomen en de studies die zijn uitgevoerd.
13. Overige bronnen – hieronder vallen onder meer memo's, aanbevelingen en verslagen. Van de verschillende soorten bronnen die in de categorie 'overig' vallen, hebben we zes of minder ontvangen van de instellingen.

Tabel 3: Overzicht ontvangen bronnen

Bronnen	Hbo	Wo	Totaal
Enquêtes	28	27	55
Presentaties	12	18	30
Rapportages	12	13	25
Ruwe data	19	2	21
Factsheets/infographics	13	6	19
Monitors	4	11	15
Notities	0	14	14
Brieven	8	3	11
Evaluaties	6	5	11
Samenvattingen	4	6	10
Artikelen/essays	5	4	9
Overzichten	6	1	7
Overige bronnen	36	28	64
Totaal	153	138	291

Jaarverslagen van bekostigde hoger-onderwijsinstellingen

De jaarverslagen van hoger-onderwijsinstellingen geven een indruk van de mate waarin de besturen extern verantwoording afleggen over hun risicomanagement. We verwachtten dat in vrijwel elk van de jaarverslagen passages zijn opgenomen over het onderwijs ten tijde van COVID-19. Deze jaarverslagen zijn openbaar en heeft de inspectie beschikbaar.

De jaarverslagen van 2019 en 2020 van de bekostigde hoger-onderwijsinstellingen hebben ons een beeld gegeven van de aandacht die hoger-onderwijsinstellingen aan de COVID-19-risico's hebben besteed en de maatregelen die ze getroffen hebben.

(Inter)nationaal onderzoek

Naast de onderzoeken van de instellingen en de jaarverslagen, hebben we ook bestaand (inter)nationaal onderzoek gebruikt als input voor deze thematische analyse. Deze bronnen zijn gebruikt ter aanvulling op en duiding van de bronnen die we van de instellingen hebben ontvangen.

Voorbeelden hiervan zijn de rapporten van Unesco, Nuffic en OESO. Daarnaast zijn de onderzoeken naar de kwaliteit van het onderwijs, die gedaan zijn door het ISO en het LSVb tijdens de coronapandemie, gebruikt als informatiebronnen. De literatuurlijst biedt een overzicht van deze onderzoeken.

Interne bronnen van de Inspectie van het Onderwijs

COVID-19-monitor

In 2020 heeft de inspectie bij hoger-onderwijsinstellingen via drie metingen⁵ informatie verzameld over de manier waarop het onderwijs zich aanpaste aan de omstandigheden vanwege de uitbraak van het coronavirus (Inspectie van het Onderwijs, 2020a, 2020b, 2020c). Bij elk van de drie metingen zijn dezelfde zestien

⁵ De eerste meting was tussen 20 april en 1 mei 2020, de tweede meting was tussen 22 juni en 3 juli 2020 en de derde meting tussen 28 september en 19 oktober 2020.

hbo-instellingen en zeven wo-instellingen telefonisch benaderd. Dit betrof ongeveer de helft van de bekostigde universiteiten en hogescholen, en één niet-bekostigde hogeschool. Er is telkens met een medewerker gesproken die nauw betrokken was bij de coördinatie van de COVID-19-maatregelen. Veelal waren dat leden van het college van bestuur of de hoofden van stafbureaus voor het onderwijs. De vragen richtten zich onder andere op het onderwijsaanbod en de deelname, de studievertraging en de begeleiding van de studenten, en de toetsing. De drie metingen van de 'COVID-19-monitor' hebben input geleverd voor deze thematische analyse. De informatie van deze metingen is niet representatief voor alle instellingen in het hoger onderwijs, maar geven wel een beeld van de maatregelen die instellingen genomen hebben en de knelpunten die ze zijn tegengekomen.

De Staat van het Onderwijs

In 'De Staat van het Onderwijs 2021' is er uitgebreid gerapporteerd over de drie metingen van de 'COVID-19-monitor' van de inspectie (Inspectie van het Onderwijs, 2020a, 2020b, 2020c). In het hoofdstuk over het hoger onderwijs is er gerapporteerd over de kwaliteit van het onderwijs tijdens de coronapandemie. In dit hoofdstuk wordt ook gerapporteerd over de resultaten van de studentenenquête over de ervaringen van de studenten tijdens de coronamaatregelen en het (afstands)onderwijs van hun opleiding (Inspectie van het Onderwijs, 2021a).

Studentenvragenlijst afstandsonderwijs inspectie

In het voorjaar van 2021 heeft de inspectie vijfduizend hbo-studenten en vijfduizend wo-studenten uitgenodigd om deel te nemen aan een onderzoek middels een vragenlijst (Inspectie van het Onderwijs, 2021b). Het onderzoek ging over de vraag hoe de studenten de kwaliteit van hun onderwijs hebben ervaren tijdens de coronabeperkingen. Met deze vragenlijst hebben we geprobeerd inzichtelijk te maken welke gevolgen de coronabeperkingen hebben voor de studenten en waar hun behoeften in het onderwijs liggen. De volgende onderzoeksvragen stonden centraal:

1. Wat zijn de gevolgen van de coronacrisis op de verschillende aspecten van de kwaliteit van het onderwijs?
2. Welke gevolgen heeft dat voor de kwalificatie, de allocatie, de socialisatie en de persoonsvorming van de studenten?
3. Wat doen de opleidingen om de negatieve gevolgen te herstellen en de positieve te behouden?

Een aantal van de deelvragen uit dit onderzoek en de bijbehorende resultaten zijn gebruikt voor deze thematische analyse. De resultaten van deze vragenlijst zijn ook gebruikt voor de 'Factsheet - Gevolgen van 16 maanden corona voor het hoger onderwijs' (Inspectie van het Onderwijs, 2021c) en leveren daarnaast input voor 'De Staat van het Onderwijs 2022'.

Vragenlijst factsheet 16 maanden Corona en het onderwijs in het HO

De data voor dit onderzoek is verzameld bij studenten van het bekostigd hoger onderwijs (ho). Voor dit onderzoek is er een digitale vragenlijst uitgezet onder studenten die maximaal zes jaar studeren en tussen de zeventien en veertig jaar oud zijn. De vragenlijst is uitgezet in de periode van mei tot en met juni 2021. De steekproef bestaat uit vijfduizend willekeurig geselecteerde wo-studenten en vijfduizend willekeurig geselecteerde hbo-studenten. De gerealiseerde steekproef bestaat uit 1.538 respondenten die de vragenlijst compleet hebben ingevuld. Dit resulteert in een responspercentage van ongeveer 15 procent.

De resultaten van de analyses zijn, na weging, representatief voor man/vrouw en hbo/wo, maar niet voor migratieachtergrond, sector en studieduur. Studenten met een migratieachtergrond, studenten uit de sectoren 'economie' en 'gedrag en maatschappij' en studenten die langer dan 4 jaar studeren blijven ondervertegenwoordigd. De uitkomsten van dit onderzoek zijn daarom generaliseerbaar voor de gehele populatie studenten naar hbo/wo en geslacht, maar niet naar de andere drie kenmerken (Inspectie van het Onderwijs, 2021b).

Verslagen bestuursgesprekken

We hebben de bestuursgesprekken geanalyseerd om te zien of er informatie in staat over de kwaliteit van het online- of afstandsonderwijs zoals aangeboden tijdens de coronapandemie. De aanleiding voor deze bestuursgesprekken is de behoefte bij zowel de instellingen als de inspectie om niet alleen bij urgente signalen contact te zoeken, maar ook op een meer informele wijze het professionele gesprek met elkaar te voeren. Het doel van een bestuursgesprek is om gedachten uit te wisselen over de ontwikkelingen binnen bijvoorbeeld de instelling zelf, het hoger onderwijs en het toezicht.

Het merendeel van de besturen die de inspectie in 2020 en 2021 heeft gesproken, zijn gevraagd naar de situatie rond COVID-19. De instellingen zijn daarbij op verschillende onderwerpen ingegaan, bijvoorbeeld op hoe ze het onderwijs hebben vormgegeven, hoe ze de medewerkers hebben ondersteund met het afstandsonderwijs en welke maatregelen ze hebben genomen om het studentenwelzijn te bevorderen.

In totaal hebben we negentien bestuursgesprekken geanalyseerd: twaalf bestuursgesprekken uit 2020 en zeven bestuursgesprekken uit 2021 (tot en met begin oktober). Dit zijn veertien bestuursgesprekken van hogescholen en vijf van universiteiten (zie tabel 4). Bij drie instellingen is de situatie rond COVID-19 niet aan bod gekomen. De informatie uit deze bestuursgesprekken is niet representatief voor alle instellingen in het hoger onderwijs, maar geven wel een beeld van de maatregelen die de instellingen hebben genomen en de knelpunten die zij hebben ervaren.

Tabel 4: Overzicht bestuursgesprekken

	2020	2021
Hogescholen	10	4
Universiteiten	2	3
Totaal	12	7

Interne bronnen NVAO

We hebben de beoordelingsrapporten bekeken van visitatiepanels. Daarbij zijn de beoordelingsrapporten 'toets nieuwe opleiding' en 'accreditatie bestaande opleiding' betrokken die tot uiterlijk 1 november 2021 bij de NVAO zijn ingediend. De bezoekdata lagen tussen april 2020 en ongeveer juni 2021.

Voor dit onderzoek is een selectie gemaakt van die rapporten waarin het onderwerp COVID-19, corona of een aantal varianten daarvan voorkomen. Alleen in die rapporten kunnen bevindingen die betrekking hebben op coronamaatregelen verwacht worden. Op deze wijze zijn 155 rapporten geselecteerd waarin 201 opleidingen zijn beoordeeld. In deze rapporten zijn de passages die betrekking hebben op de aanpassingen als gevolg van de coronamaatregelen thematisch gecodeerd en geanalyseerd.

Gesprekken met stakeholders en experts

Klankbordgroep

Voor deze thematische analyse hebben we een klankbordgroep ingericht waarvoor we de relevante stakeholders uit het hoger onderwijs hebben uitgenodigd: vertegenwoordigers van de VH, UNL, ISO en LSVb. De klankbordgroep is gedurende de thematische analyse twee keer bij elkaar gekomen. Eén keer in de beginfase bij de opzet van de analyse (september 2021) en één keer in de rapportagefase (november 2021). De klankbordgroep-bijeenkomsten dienden het doel om inhoudelijke punten voor de thematische analyse te ontvangen en het draagvlak voor de thematische analyse te vergroten.

Gesprekken met VH, UNL, ISO en LSVb

Naast de klankbordgroep-bijeenkomsten is er ook apart gesproken met de vertegenwoordigers van de VH, de UNL, het ISO en de LSVb die we voor de klankbordgroep hadden uitgenodigd. Deze gesprekken dienden het doel om ervaringen uit te wisselen over het afstandsonderwijs ten tijde van de coronapandemie.

Expertbijeenkomsten

Er zijn twee expertbijeenkomsten in december 2021 georganiseerd, één voor het hbo en één voor het wo, in samenwerking met de VH en de UNL. Tijdens deze expertbijeenkomsten hebben we onze hoofdbevindingen en conclusies op hoofdlijnen met de kwaliteitszorgmedewerkers van het Landelijke Netwerk Kwaliteit (LNK, hbo) en met het overleg van kwaliteitszorgmedewerkers (LOK, wo) gedeeld. Daarnaast hebben we de deelnemers gevraagd te reflecteren op de afgelopen periode met betrekking tot het afstandsonderwijs: welke lessen zijn er geleerd, wat ging er goed en wat ging er minder goed?

Gesprek met SURF

We zijn in gesprek gegaan met SURF over aanpassingen naar online onderwijs en online toetsing, en we hebben gesproken over het Versnellingsplan Onderwijsinnovatie met ICT. In deze coronapandemie ondersteunt SURF de onderwijsinstellingen met (nieuwe) diensten, kennis en tools voor online onderwijs.

Bijlage III: lijst van afkortingen

Ad	associate degree
bsa	Bindend studieadvies
ECIO	Expertisecentrum Inclusief Onderwijs
ECTS	European Credit Transfer and Accumulation System (studiepunten)
EER	Europese Economische Ruimte
ESG	European Standards and Guidelines
ESN	Erasmus Student Network
hbo	hoger beroepsonderwijs
ho	hoger onderwijs
JOB	Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs
ISO	Interstedelijk Studenten Overleg
ITK	Instellingstoets kwaliteitszorg
LNK	Landelijk Netwerk Kwaliteitsbeleid
LSVb	Landelijke Studentenvakbond
mbo	middelbaar beroepsonderwijs
NFU	Nederlandse Federatie van Universitair Medische Centra
NRO	Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek
NRTO	Nederlandse Raad voor Training en Opleiding
NSE	Nationale Studenten Enquête
NVAO	Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie
OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
OER	Onderwijs- en examenregeling
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
pabo	pedagogische academie voor het basisonderwijs
RIVM	Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu
RvT	Raad van Toezicht
TNO	toets nieuwe opleiding
VH	Vereniging Hogescholen
Unesco	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNL	Universiteiten van Nederland (voorheen VSNU)
VSNU	Vereniging van Universiteiten
Wiscat	Wiskundige Computergestuurde Adaptieve Toets
WHW	Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek
wo	wetenschappelijk onderwijs
WOT	Wet op het onderwijstoezicht

Colofon

Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie
Postbus 85498 | 2508 CD Den Haag
www.nvao.net

Inspectie van het Onderwijs
Postbus 2730 | 3500 GS Utrecht
www.onderwijsinspectie.nl

Een exemplaar van deze publicatie is te downloaden vanaf de website van de NVAO: www.nvao.net

Een exemplaar van deze publicatie is te downloaden vanaf de website van de Inspectie van het Onderwijs: www.onderwijsinspectie.nl

© Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie en Inspectie van het Onderwijs
| maart 2022